

جلد: ۴۶ شماره: ۴ اکتوبر/نومبر ۲۰۲۴

دوماہی

شیرازہ

پہاڑی

دوماہی شیرازہ پہاڑی

جلد: ۴۶

شماره: ۴

اکتوبر/نومبر ۲۰۲۴

جموں اینڈ کشمیر اکیڈمی آف آرٹ، کلچر اینڈ لینگویجز

جموں و کشمیر اکیڈمی آف آرٹ، کلچر اینڈ لینگویجز

PAHARI

Bi-Monthly

SHEERAZA

Volume: 46 * Issue: 4 * Year: 2024

Published by:

Jammu & Kashmir
Academy of Art, Culture and Languages

شیرازہ

دو ماہی

(پہاڑی)

جلد: ۳۶ شماره: ۴ اکتوبر/ نومبر ۲۰۲۲ء

نگراں: ہر وینڈر کور
(جے، کے، اے، ایس)

مدیر اعلیٰ: ڈاکٹر مرزا فاروق انوار

مدیر: محمد ایوب میر

معاون: عبدالواحد منہاس

جموں اینڈ کشمیر اکیڈمی آف آرٹس، کلچر اینڈ ٹیلنگو بیجز

ناشر :

سیکریٹری جموں اینڈ کشمیر اکیڈمی آف آرٹ، کلچر اینڈ لینگویجس۔ لالمنڈی سرینگر
کمپوزنگ: عبدالواحد منہاس / امتیاز احمد خان / بشیر احمد نجار
چھاپ خانہ: جموں و کشمیر گورنمنٹ پریس۔ سرینگر
تعداد: 300
سرورق: بشیر احمد بصیر
قیمت: 100 روپے
پبلی کیشن آفیسر: شازیہ بشیر
پبلی کیشن معاونین: شمیر احمد میر / طاہر سلطان

نوٹ :

اس شمارے پنج شامل مقالیاں تہ دیگر مشمولات
پنج ظاہر کیتی گئی آراء نال ادارے ناگلا یا جوؤ اتفاق
ضروری نیہہ..... (ادارہ)

رابطہ انہاں موبائل نمبراں اُپر کرو:

9596929801, 9469249766, 7006613674

چھٹی اس پتے تے لکھو:

چیف ایڈیٹر

(پہاڑی)

جموں اینڈ کشمیر

اکیڈمی آف آرٹ، کلچر

اینڈ لینگویجس

لالمنڈی سرینگر

فہرست

5	محمد ایوب میر	پہلی گل
		مقالے:
7	سید جاوید حقانی	میاں زمان چمن فی شاعری وچ علامت نگاری
19	شبیر احمد خان نمٹس	پہاڑی لوک ادب تہہ داستان: ہک مطالعہ
26	عبدالحمید حسرت	پہاڑی زبان دالسانی جائزہ
35	سلیم علی بخاری	پہاڑی زبان بچ انشائیہ نگاری: اک جائزہ
44	خواجہ پرویز دلبر	پہاڑی زبان تہہ قدیم گندھارا تہذیب
		افسانے:
52	محمد اقبال شال	ایہہ جگ
59	قیوم شال ساحل	اوتر
63	میر عالم منصور	تھراپنی جائی پہارا
67	الطاف حسین جنجوعہ	تھوکھا
74	رخسانہ کوثر	نویں آس
76	طارق احمد ڈار حکیم	چلھے دی آگ
79-83		نکتنان:
		محمد عظیم خان۔ سید عالم شاہ خاکی۔ نذیر دلجانی

☞ شیخ آزاد احمد آزاد۔ میر غلام حیدر ندیم۔ محمد منشا خاکی۔ بشیر اختر۔ سردار جاوید خان جاوید۔
 گلاب الدین جزا۔ دانش اشفاق ترک۔ سید وقار دانش۔ اقبال حیات۔ غلام رسول خان۔
 خورشید حسین شاہ۔ عبدالجادی قریشی۔ شمیدہ سحر مرزا۔ محمد خورشید منور۔ محمد بشیر خاکی۔ محمد رفیق خان رفیق۔
 مجنون معروف۔ ارشاد کامل۔ ممتاز احمد چودھری۔ محمد شریف پوچھی۔ شام لال شرما۔ پرویز تبسم۔

نظمان:

106	شیخ ظہور	☞ پھری
108	ماسٹر عبدالغنی بھلنوی	☞ پچھتاوا
110	سوامی انتر نیرو	☞ مُٹھلی گل
111	عبدالرشید لون غمگین	☞ بچے اجکل دے
112	سجاد احمد عباسی	☞ فریاد
113	مشکور احمد شاد	☞ لیلا تہ گدڑی
115	لعل الدین شاکر	☞ سوکناں
117	سجاد احمد قریشی	☞ ادھ لکا شاعر
119	نذہت نسرین	☞ بیکار/منافق

گپنٹان تہ سہی حر فپان:

☞ معراج راہی۔ محمد صادق قریشی۔ ملک سلیم اختر۔ محمد امین ظفر۔ محمد یقین فانی

ڈرامہ:

133	مزل حیات	☞ خاواں نیاں ٹھیکریاں

ناول:

140	پرویز مانوس	☞ قبیلہ (قسط: چہارم)

پہاڑی جدید ادب دی بسم اللہ 1978ء بچ ہوئی۔ اس زبان دے بولن والیاں گجھ بزرگاں سُن اپنا کُہر ہک طرف چھوڑ کے زبان وادب دے باہدے واسطے اپنے آپ کو وقف کیتا۔ پہاڑی ادب دی سام سمہال تہ شیرازہ بندی داکم جموں و کشمیر اکیڈمی آف آرٹ کلچر اینڈ لینگویج دے شعبہ پہاڑی دے حصے آیا۔ دو تیاں لفظاں بچ ایہہ آکھنا درست ہوسی جے اس لسانی تہ ادبی تحریک کو اکیڈمی دے ذریعے سرکاری سرپرستی تہ معاونت نال شروع کیتا گیا۔ قلمکاراں دی بے لوث محنت تہ اُندی ماء بولی دے تیں خلوص سُن مختصر جے ویلے بچ اسکول کھڑ بندیاں قداں تے آن کھلیا ریا۔ گو کہ زبان دی ترقی تہ باہدے واسطے صدیاں دی ضرورت ہوندی ہے لیکن بزرگاں دے قلم دی نوک سُن تھکنے لائق کم کیتا ہے۔ وقت دے گزرنے نال نال اُسدے کئی بنیادی تہ ہراؤل دستے دے قلمکار تہ زبان دے خدمتگار اللہ کو پیارے ہو گئے۔ صرف چار دہاکے گزرنے دے بعد آج اُسدی کوشش وی ہو اُسدے قلمکاراں تہ ادبیاں دی محنت وی بے سود ہوندی نظر آرہی ہے۔

نویں نسل دا ہرا اشارہ کرنے دا مطلب صاف ہے کہ ماء بولی اپنے نو آموز قلمکاراں تہ نویں نسل دی طرفوں قلمی معاونت واسطے ٹم ٹم تاڑ دی ہے۔ اس سنبھاء دا مقصد اس پاسے تہیان دیا لانا ہے کہ اک پہیڑی دے بعد دوئی پہیڑی اپنی زبان، ثقافت ہو رتہندیب دی ضامن ہوندی ہے۔ ادارہ نوجوان نسل دی ماء بولی دے تیں توجہ دا اڈیکوان ہے تا نچے شیرازہ پہاڑی دی اشاعت دا سلسلہ کسے رکاوٹ بنا آگے بدھد اُجے۔

نویں نسل کو اس پاسے تہیان دینا چاہیدا کہ ساری دُنیا تے اِس وقت زبان وادب ہور
لسانی چلینج کو کھن کے ہر کوئی اپنی ذمہ داری نبھارہیا ہے۔ بیشک زندہ تو ماں اپنی اپنی زبان وادب
ہور ثقافت دے حوالے نال خاصی فکر مند ہین۔ اک سروے دے مطابق دُنیا تے ہر ترے منٹ
دے بعد اک زبان صفی ہستی تھیں مٹ رہی ہے۔ غور کراں کہ جس قوم دی زبان ہور تہذیب ختم
ہو جئے تہ فراندے پلے کیہہ رہندا ہے؟ اوہ اک گوئی بہری قوم بن کے بے یار و مددگار رہ جلدی ہے۔
پہاڑی زبان کو کھن کے اَسدے سامنے وی اک تھیں زیادہ چلینج ہین ہور اَساں
ساریاں بولن والیاں کو اس چلینج دا مقابلہ کرن واسطے صف آراء ہونا ضروری ہے ورنہ اللہ نہ کرے
اسیں وی اپنے ٹھڈاں تے انگل رکھنے کو مجبور ہو گيساں۔

موجودہ دور سوشل میڈیا دا دور ہے۔ اج دی اِس تیز رفتاری سُن انسان کو انسان تھیں جدا
کر کے کھلا تہ شدہ بنا چھوڑیا ہے۔ وقت دی ضرورت ہے کہ اَسدی نویں پہیڑی کو اپنے احساس
ذمہ داری کو جھنجھوڑنا چاہیدا ہور دو قدم اگے تڑ کے اپنی زبان، ادب، ثقافت ہور تہذیب دی تعمیر
ہور باہدے واسطے اپنے آپ کو وقف کرنا چاہیدا۔ وقت سچ تیزی نال لنگھ رہیا ہے ایسا نہ ہووے
جے اَساں کو پچھا پچھتاوا تھ لگے۔ پہاڑی قوم صدیاں پُرانی شاندار ثقافت دی وراثہ ہے۔ اِس
احساس کو دل سچ رکھ کے قوم کو اپنی زبان و ثقافت کو بچائے واسطے سامنے ایسا ہوسی۔ ایہہ وقت دی
ضرورت ہے۔

زیر نظر شمارہ حسب دستور تحقیقی مواد افسانے تہ شعر وادب دی سوغات نال سجا کے تَساں تکر
پچھا رہے ہاں۔ تَسدی رائے تہ مشورے ادارے واسطے معتبر تہ معاون ثابت ہون انشاء اللہ۔
ادارہ تَساں دی گرانقدر آراء دا اڈیکوان ہے۔

محمد ایوب میر

سرینگر

کیم اکتوبر ۲۰۲۳ء

میاں زمان نی شاعری وچ علامت نگاری

میاں زمان نی پچھان: میاں محمد اصلی ناں تہ زمان تخلص، پاکستانی زیر انتظام کشمیر ضلع کوٹلی، گراں تھروچی وچ 1859ء وچ پیدا ہوئے۔ ضلع میرپور نے سوال گراں نے اک مدرسے وچ تعلیم حاصل کرنے توں بعد اپنے آبائی تھروچی گراں نے اک گماہنڈی گراں برائیلہ نی اک مسیت وچ امامت تہ تدریسی عمل شروع کیتا۔ گماہنڈی پر مولاں غلام علی نی تہی چناں بی بی نے عشق ناروگ لگی گیا، حالانکہ میاں زمان پہلاں توں شادی شدہ سن۔ بہوں کوشش نے باوجود وی ناکام عشق نی بیماری نا اظہار شعراں نال کری دے نی پہو اس کھڈنی شروع کیتی۔ چناں بی بی نا بیاہ مبارک شاہ نال ہوئی گیا مگر فر وی عشق نی اک ناہسرد تہیا ڈے توں تہیا ڈے بدھنا رہیا تہ جس نا اظہار میاں زمان اسراں کرنے ہین:

ش: شمع دے وانگ سی اک لڑکی چناں نام تہ کہریں ملو انیاں دے
 جادو نین پھاہیاں زلفاں کالیاں سن گلاں مٹھیاں وانگ مٹھیاں دے
 عاشق ہو ملامتاں جھلیا میں چہلا ہو یا میں وانگ دو انیاں دے
 اُدے باج نہ ہو رقصور کیتا لکھے تہساں ارشاد طلبانیاں دے
 مولاں غلام علی ہتک عزت نا کیس کیتا مگر جج میاں زمان نی شاعری توں متاثر ہو کے کیس
 خارج کری دتا۔ البتہ کجھ معززین نے زمان نی حالت زاری تگی مذید اختلافات نے اندیشہ توں
 چناں بی بی نی نگلی پہنیں حاکم بی بی نال بیاہ کروا دتا، جس وچوں دو پتر میاں عبدالعزیز تہ میاں
 غلام اکرم پیدا ہوئے۔

چنان بی بی پیارنی اگ وچ سڑنی ریٹی۔ محبوب نے غم نی جدائی اسقدر بیمار تہ بے بس
کری چھوڑی کہ اسے حالت وچ زندگی کی خیر آباد کہہ دیتا۔ لیکن اس موت نامیاں زمان کی وی
ڈاڈا ڈنگ لگا۔ تقریباً دو سال بعد غم عشق نے روگ نال تقریباً 65 سال نی عمر وچ 1924ء وچ
اس زندگی کی آخری سلام کری مالک حقیقی کول دوئی پئی گئے۔

علامت نگاری:

ادبی اصطلاح وچ علامت نگاری توں مراد گئے خیال یا فکر کی بالواسطہ طور گئے اشارے یا
نشان نے طور و بیان کرنے ناناں اے۔ ولیم یارک ٹنڈل نے مطابق ”ادبی علامت ان دیکھی
شے نی ایسی مشابہت یا مماثلت اے جس نے قلب وچ محسوسات تہ فکر نے اشارے ناک
طویل سلسلہ ہونا۔“

عارف عبدالمتمین اک مشہور نقاد علامت نامعنی تہ مفہوم اسراں بیان کرنے ہین:
”علامت نے لغوی معنی نشان یا سراغ نے ہین۔ اس لفظ نی وضاحت
اسراں کیٹی جاسکئی اے کہ علامت گئے وی نوعیت نی اُس چیز کی آکھئے ہین جیہڑی
گئے وی نوعیت نی دُوئی چیز نی نشان دہی یا سیز کڈھے۔ جسراں پھل لفظ اک
علامت اے اس نی معنویت اس نباتاتی وجود وچ چھپی اے جیہڑا کہ سُرخ رنگ
نی نرم و نازک پتیاں اپنی خوشبو نال باغ نیاں گٹھاں کی معطر کرنیاں ہین۔ اسے
طراں بلبل لفظ وی اک علامت اے تہ اس نی معنویت ناراز اس حیواناتی وجود
وچ چھپیا اے جیہڑا اپنے سوہنے رنگ برنگے پڑاں نال باغ وچ اڈنا تہ پھلاں
نے پھیر گمائے لینا اے۔“

اسراں الفاظ نے صحیح معنی علامتی اسلوب کی نمایاں کرنے ہین۔ جدوں کوئی لفظ علامت
بننا اے تہ اوہ اپنا اظہار پہر پور طریقے نال کرنا اے۔ شعری علامت احساساتی تہ تصوراتی سطح نی
حامل ہونی اے جیہڑی پہلاں احساساتی سطح ورتہ فر تصوراتی سطح ورتہ ہین نیاں دویاں صلاحیتاں
کی سامنے لیانی اے۔ اس اعتبار نال الفاظ نامعنی استعمال اصل زبان نامخلیقی استعمال اے۔

جدوں الفاظ کی ادبی علامتاں نے طور استعمال کیتا جانا اے تہ انہاں نی حیثیت محض اشارے تہ کنایہ نی نیمہ رہنی بلکہ اوہ جہاں حقائق تہ کوائف نی نشاندہی کرنی اے، اوہ وی اُس نی معنویت نا لازمی جزو ہونے ہین۔ شعری ادب وچ علامتاں نا مطالعہ عصری اعتبار ناں وی اہمیت نا حامل ہونا اے نا لے وسیع تر معنی وچ ادبی علامتاں نے ذریعے کسے تمدن نی جذباتی تہ فکری زندگی نی تشخیص کرنے ہین، اسراں علامتاں انفرادی تہ عصری اظہار نا ذریعہ ہونیاں ہین نا لے فنی تہ ادبی اعتبار وچ موثر طریقے ناں فنی تجربے کی پیش کرنے نا وسیلہ ہین۔

اگر غور کیتا جائے کہ علامت کہہ چیز اے؟ اصل وچ اس سوالیہ نشان نے علامت نی تعریف تہ اس وچ بحث بہوں پیچیدہ معاملہ اے۔ علامت کی سمجھنے واسطے اس نے مفہوم کی سمجھنا ضروری اے۔ علامت جس واسطے انگریزی وچ Symbol نا لفظ استعمال ہونا اے، یونانی لفظ Symbol توں نکلیا اے تہ خود ایہ لفظ دو لفظاں Sym تہ Bolan نا مرکب اے۔ لفظ Sym نا مفہوم ”نال نال اکہٹھے یا سنگ سنگ“ اے۔ Bolan نا مطلب ”پھینکنا“ اے۔ اسراں پورے لفظ نا مطلب ”نال نال پھینکنا یا اکہٹھے پھینکنا“ اے۔

اہل یونان نا رواج رہیا کہ جدوں دو فریق کوئی چیز توڑی لینے تہ اُس نے ٹوٹے انہاں فریقاں بشکار طے ہونے آ لے معاہدے نی علامت سمجھی جانی سی۔ اس توں علاوہ تجارت کرنے آ لے وی اس قسم نی چیز کسے وی قسم نے معاہدے یا خرید و فروخت شدہ چیزاں نی تعداد تہ مقدار نا تعین کرنے واسطے استعمال کرنے سن۔

اس مفہوم نے تناظر وچ لفظ Symbol نا مطلب کہ کسے اک چیز نا ٹوٹا دُوے ٹوٹے نال ملائی تہ اصل مفہوم مدعا کی واضح کر دیتا جائے۔ اسراں اصناف ادب وچ symbol نا مقصد کہ لکھنے آلا کسے وی علامتی لفظ کی اپنے ذہین وچ موجود مفہوم تہ مدعا نال ملائی دینا اے تہ قاری دُوے مفہوم کی نال نال تکلی تہ سمجھی مطلوبہ مدعا تک چُجی جانا اے۔

ڈاکٹر شارب ردولوی لکھنے ہین ”اویں تہ ادبی اظہار وچ استعمال ہونے آلا ہر لفظ علامت اے یا علامت بننے نی صلاحیت رکھنا اے لیکن جدوں شعر و ادب وچ علامت نی اصطلاح نا

استعمال کرنے ہاں تہ اُس نیاں حدان نا تعین کرنا ضروری ہو جانا اے۔ بنیادی طور الفاظ اشیاء واسطے اشارے ہونے ہین لیکن جدوں کسے نظریے یا ادبی اظہارنی گل وہے تہ اُس نے کئی معنی ہو سکے ہین۔“

شاعری وچ علامت نا معاملہ خود علامت نی طراں اُلجھیا ہو یا اے۔ کیاں بے جدوں وی علامت نی گل ہونی اے تہ ایہہ سمجھ نیہہ اچھنی اشاریت نی گل ہو رہی اے۔ استعارے یا بالخصوص علامت نی کیاں بے انہاں وچ معنوی مماثلت موجود اے نالے اک دُوے نے کافی کول کال ہین اس واسطے پیچیدگی پیدا ہونی اے۔ کسے لفظ نال گجھ قدران تہ تصورات وابستہ ہونے ہین تہ ایہہ تصورات علاقہ تہذیب، عقائد، معاشرت تہ تاریخ نال تعلق رکھنے تہ فرمایہہ تصورات لفظ کی علامتی اقتدار دینے ہین۔

زمان نی شاعری وچ علامت نگاری:

شاعری انسانی احساسات، جذبات، خیالات تہ تصورات نا طریقہ اظہار اے۔ اس واسطے علامت نا وجود وی اس صنف وچ ہوں موجود اے۔ شعر و شاعری اصل وچ فارسی توں درآمد ہوئی اے اس واسطے شروع توں اس ورا ایران تہ فارسی ادب نا اثر لکھنا اے۔ ایہہ اثرات صرف زبان تہ بیان ہی نیہہ بلکہ موضوعات نے اظہار و روی رہے۔ فارسی نے اثرات نا پتہ تا کیں چلنا اے کہ اوہ علامتاں جیہڑیاں فارسی وچ عام سن تہ میاں زمان نے کلام وچ وی کثرت نال دستیاب ہین جسراں باغ، پھل، بلبل، بہار، خزاں، باغبان، شمع، میخانے، چن، عشق، ڈیڈھی، سنگل، کونج، ریشم، شمشیر، ناگ وغیرہ نا استعمال کیتا اے۔ اصل وچ ایہہ علامتاں فارسی توں اُردو وچ آیاں تہ فرمایہہ بلیں دُویاں زبانان وچ وچ استعمال کیتیاں گئیاں۔ حالانکہ اس نے متبادل الفاظ اپنی زبانان وچ عام سن۔ میاں زمان اپنی ہجر فراق نی رات نا ذکر علامتی شاعری وچ کرنے ہین کہ ہور لوک آرام سکون نال اپنی رات گزارنے ہین لیکن خود محبوب نے تصور وچ رات کسراں ہاڑے تہ ترلیاں وچ گزارنے ہین۔

ر: رات پئی ہنجوں تیل پا کے دیوے عیناں دے دیے جلا بیٹھے

روشن کھر کیتا متاں چن آوے خاطر چن دی چاننا لا بیٹھے

تیری ڈیک جاری رہی رات ساری کہوڑے وہم خیال دوڑا بیٹھے
 ہوئی صبح زمان نہ چن چڑھیا تارے گندیاں رات لنگھا بیٹھے

ت: ترفدا روح مجروح میرا مچھی ترفدی جیویں بن پانیاں دے
 وچ ڈیک دے مدتاں گذرگنیاں ملے خط پیغام نہ جانیاں دے
 اکھیں نیر جاری چھم چھم بر سے کر کر یاد ویلے موجاں مانیاں دے
 گزرے چن زمان نہ چن ڈٹھا جالی جان میری دکھاں ہانیاں دے

میاں زمان نی شاعری وچ ایہہ علامتاں اپنا نواں ہی رنگ رکھنیاں ہن۔ اوہ اپنے ہم
 عصر شعراء وچ اپنے مخصوص لہجے تہ جداگانہ انداز فکر نی وجہ توں اک ایہجیا مقام رکھنے کد اس بے درد
 دنیا وچ اپنے اُجڑے دل نی دنیا کی بسانے واسطے علامتی انداز کی اپنائی معاشرے نی نبض ورہتھ
 رکھی انہاں نے دے ناراز جاننے نی کوشش کیتی اے۔ میاں زمان کوئی سیاسی پس منظر، شراب یا
 مستی نا ذکر نیہہ کرنے بلکہ عشق مجازی نے سمندر وچ رُہڑے نظر اچھنے ہن۔ انہاں نے کلام وچ
 حکام زمانے ناجبر و ظلم، غربت، تنگدستی، عیش پرستی یا بیروزگاری نارونا بہوں کہٹ رو یا بلکہ اپنی
 ناکام محبت تہ چناں بی بی نے پیار وچ اپنے دل نا دکھڑا علامتی انداز وچ استقدر پیش کینا جیہڑا ہر
 دور نے دکھی دل اُس کلام کی آپ بیتی سمجھنے رہسن۔

اگر تکیا جائے تہ میاں زمان نا سارا کلام علامتی اے۔ انہاں علامت نگاری وچ جیہڑا
 مقام حاصل کینا بہوں کہٹ شعراء اس انداز کی اپنایا اے بلکہ عام شعراء نے وس توں ایہہ گل
 باہر ہی اے۔ موجودہ شعراء صرف کجھاں ہی اس طرز کی اپنانے نی کوشش کیتی اے مگر جیہڑی تخیل
 بیانی میاں زمان کیتی اے اُس توں بہوں دُور ہن۔ زمان اپنے اُجڑے دل نی ویرانی ور علامتی
 اشعار وچ اسراں رونا رو یا اے:

ب: باغ برباد ویران ہو یا لگا داغ مالی وچوں چل گئی نی
 خالی رہی ڈاہلی کپی پریت والی پہور بلبلاں دے سینے جل گئی نی

کاگ بولدے وچ گلزار تکے بھونڈ عاشقاں دی تھاواں مل گئی نی
 ہويا باغ ویران زمان سارا قسمت لیکھ دونویں پھٹے مل گئی نی

ب: بُہت سوہنا دلبر یار میرا قد الف یا سرو بوستان یارو
 بدن پھل گلاب دے وانگ تازہ حدوں باہر صفت بیان یارو
 چال کُک چوکور گفتار شیریں میٹھے بول بیان زبان یارو
 جھلک ویکھ زمان دے چن والی شرم کھاوندا چن اسمان یارو
 بعض صوفیاء اکرام عشقی حقیقی وچ خود کی فنا کری اپنے مالک حقیقی نی قربت پانے نی
 کوشش کرنے ہین۔ اسراں زمان عشق مجازی نے سمندر وچ چچی مارنے لیکن آس نے موتی ہتھ
 نیہہ اچھنے۔ انہاں نے اندر بھریا نی اگ نے پہنا مڑا لمبے مارنا اوہ اس اگ کی وصل نے پانی نال
 بھانے نی تمنار کھنے ہین۔ پہناویں ناکامیاں مسلسل انہاں نے پیراں بیڑیاں پائیاں ہین مگراوہ
 مایوس نیہہ ہونے سگوں کوششاں جاری رکھنے ہین۔ کسے ویلے اپنے مقدر نال گلہ ضرور
 کرنے لیکن علامتاں وچ ہی وصال نی آس لایٹھے ہین۔

ب: باغ اندر بلبل بولدی اے توئیں توں پکار دی گل میرا
 چار کونے میں باغ دے ٹھونڈ تھکیا ملیا نہیں نو رنگ پھل میرا
 ساری عمر وچھوڑے دے وچ گزری گیا حُسن جوانی دا رُل میرا
 جے کر چن زمان نوں اج ملدا لاناں سینے پاندا مل میرا
 چناں بی بی نابیاہ ہونے توں بعد سسرال والیاں براٹھ اچھنے ور پابندی لاچھوڑی تہ اُس
 در کھروں باہر جانے وروی تختی ہوئی گئی۔ زمان پہلاں ہی ہجر نی اگ ناسیٹ نیہہ سہہ سکنا سا سگوں
 اُس ور پابندیاں نا ذکر علامتی انداز وچ اپنے روہڑیے نال اسراں کیتا اے:
 پ: پکڑ صیاد نے قید کیتی اڈدی چمن در چمن خوشحال بلبل
 بندی دان وچ قفس حیران تڑنے کر کر یاد فر یوم وصال بلبل

بدلے اک گل، خار ہزار میل گئے رُو و کُنیا خزاں دا سال بلبیل
 چھوڑ بہار زمان گلزار آئی پاندی واسطے حالوں بے حال بلبیل
 انہاں اشعار وچ زمان ورفارسی ناثر لہھنا اے جسراں کہ پہلاں وی ذکر کیتا گیا اے۔
 علامت نگاری پہلاں فارسی وچ اپنائی گئی تہ فر بلبلیں بلبلیں ہوراں زباناں وروی اس نے اثرات
 نمایاں ہون لگے۔ میاں زمان نے وی قفس، صیا، گل، خار، گلزار، وصال الفاظ استعمال کریں ثابت
 کیتا کہ خود وی فارسی علامتی شاعری توں متاثر ہو کے قیدنیاں پابندیاں تہ سختیاں نا اظہار کرنے ہین:
 ش: ثانیایں قفس تھیں کھول مینوں دل وچ شوق اے باغ بہار تہ نکاں
 وفادار کلیاں غنچے دن تھوڑے جلوہ خوش نما رنگ دار تہ نکاں
 آیا یوم وصال مُد سال کچھے چینی چمن دا رنج دیدار تہ نکاں
 پہاویں پکڑ زمان مُد قید کریاں اج رنج دیدار گلزار تہ نکاں
 میاں زمان علامتی انداز وچ شیع، کہنیا تہ کمینے انسان نی اوقات، نصلتاں تہ کردار نا ذکر
 اپنے اشعار وچ بہترین انداز نال بیان کیتا اے لیکن ایہہ ثابت نیہہ کہ ایہہ اشعار انہاں گس
 موقعہ ورس کی مخاطب کری آکھے ہین:

ج: جس درخت دا اصل کوڑا پہاویں باغ بہشت دے نال لائی
 مصری کھنڈ دے کھوہ وچ ڈوب دی پہاویں لیپ گلقتند دا نال لائی
 اُپر جزاں دے ڈوبلی شیر شکر کچھے ماکیوں دے مُ پینڈھاں نال لائی
 آؤ فر زمان سواد کوڑا جدوں ہوٹھ زبان دے نال لائی
 زمان نے کلام وچ انہاں نی ذاتی زندگی نے تجربے تہ مشاہدے ہین۔ زمان پہاویں
 جے پیدائشی شاعر نیہہ سن تہ نہ ہی کئے ہونے توں شعر گوئی نا کوئی اشارہ لہھنا، البتہ جوانی وچ چناں
 بی بی نی خوبصورت جوانی کی تکلیاں ہی اسقدر متاثر ہوئے کہ انہاں نی زبان توں شعر ہر موقعے نی
 مناسبت نال ٹپکنے شروع ہوئی جانے سن، چیاں اوہ پیدائشی شاعر ہین۔ چناں بی بی کی تکلیاں توں
 پہلاں انہاں نی شاعری نا کوئی ثبوت نیہہ لہھنا۔ البتہ اوہ اپنے اندر اک محرومی تہ مایوسی محسوس

کرنے سن لیکن اوہ چناں بی بی کی تکی آرام تہ سکون وی حاصل کرنے بہن۔ اس واسطے چناں بی بی کی بار بار تلکنا انہاں نی ضرورت تہ مجبوری بنی گئی۔ البتہ گسے کی بار بار تلکنا تہ اُس توں بچھڑ کے بے سکونی تہ تڑپ نا پیدا ہونے نے نال نال وصال وچ خوشی سکون تہ آرام لہنے کی پیار یا محبت آکھیا جانا اے۔

ایہہ محبت بلیں بلیں زمان نیاں رگاں وچ حرکت کرنے لگئی خون نی ہر بوند وچ سما گئی تہ اُس نے دل و دماغ وچ چناں نیاں یاداں تہ خیالاں نے سمندر نیاں ٹھاٹھاں نے زمان نے سکھ آرام سب کھسی زندگی بے قرار کر دتی۔ ایہہ حقیقت اے کہ اگر زمان نی محبت چناں نال نہ ہونی تہ زمان کدے شاعر نہ ہونے۔

خ: خاص چناں توں ایں چن روشن قادر مطلق دی بنی تصویر ایں توں
ہیں توں ماہ کنعان دی چاہ والی یا فرچھنگ سیالاں دی ہیر ہیں توں
دنیا وچ جلوہ توں ایں ذات ربی اوہدے نور دی نوری نظیر ایں توں
ہر رنگ زمان نوں نظر آویں سارے جگ دی چٹی تصویر ایں توں
زمان اپنے پیار وچ سارے جتن تڑلے تہ دعاواں کرنے نے باوجود وی جدوں ناکام ہو
جانے ہین تہ کوئی وی وصال یار نی امید نیہہ ہونی تہ بے بس ہوئی اللہ تعالیٰ نال گلہ کرنے ہین:

د: دہس سبب خداوند دیندا عاشقاں نوں سدا روگ کیوں اے
لوک سوندے چین دی نیندراتی چکوئی چکوئی نوں نت داسوگ کیوں اے
چنخل خور تہ بدبخیل بندے پاندے دوہے دی گل وچ بھوگ کیوں اے
میں زمان حیران آں اس گلوں کھانا اپنا تہ سڑ دا لوک کیوں اے
میاں زمان نے متعلق اکثر ایہہ تاثر اے کہ علامتی ادب کی گھلی تہ بیان کیتا اے، لیکن
کلاسیکی شاعری ناک مستقل کردار جیہڑا ہمیشہ دوچاہنے آ لے نے بشکار در اڑ پانے نی کوشش کرنا
اے، میاں زمان نے وی چنخل خور بدبخیل کی محبت نا دشمن قرار دیتا اے۔ زمان اکثر چن نی
علامت استعمال کری اُس نے اوصاف بیان کرنے کدے کترانے نیہہ۔ بلکہ انہاں ماہ کنعان تہ

جھنگ نی ہیر نال وی مشابہت کیتی اے۔ زمان اپنے سارے کلام وچ کئی علامتاں ناسہارا لئی بہترین منظر نگاری کی وسیلہ بنائی اپنے دل نیاں ساریاں گلاں بلکہ چُھے راز ناناظہار کس ذوق نال کرنے ہن اوہ تلو:

ذوق مینوں بناں طوق گل دا پاواں زیب دُونی مُست وار ہو کے
 پاواں زیب آرام تہ چین دل دا جے کر بناں کنگن زیب دار ہو کے
 جے کر بناں بلاک یا لونگ نکت دار ہواں نکت دے نال بے خار ہو کے
 بنسر وانگ زمان آرام پاواں بہاں لباں تہ شکر گزار ہو کے
 چن نی علامت نا استعمال زمان نے کلام نی منفرد خوبی اے۔ اس لفظ کی انہاں کئی بار خوبصورت انداز وچ استعمال کیتا اے جس وچ اس علامت نامفہوم صرف چناں بی بی کی مخاطب کیتا گیا اے۔

ذوق کر چُھدے لوک مینوں چن کہیا جہیا شکل دار بیسی
 اے اوہ ماہ رمضان دی عید جہیا یا اوہ ماہ شب قدر دلدار بیسی
 یا اوہ چودھویں رات دا چن بالا جس دا غلغلہ وچ سنسار ہوئی
 جس دے سوز فراق نے ساڑ سٹیا کیتا مار زمان لاچار بیسی
 زمان نے علامتی نظام کی معنی خیز شاعری نے انداز وچ پیش کری چار چن لائے ہن۔
 انہاں اپنی زندگی دکھاں نے پھلاں وچ سٹی علامتی فن کی اپنائی اک منفرد نظام تیار کری علامتاں
 نے ذریعے فلسفہ حیات نا تصور واضح کیتا اے۔ بلکہ فنکاری نے ذریعے معاشرے ناحق ادا بیگی
 نے نال فن نے تقاضے پورے کرنے نی کوشش کیتی اے۔

ظلم تہ رنج دی ڈول ٹھوڈی مثل کابلی سُرخ انار دتے
 یا کے خوانچہ صاف پر تروتازہ سبز لکدا سیب قندھار دتے
 گردن گول مرغول پستول صورت شرم کھاوندی کونج اڈار دتے
 لُٹے دل زمان گلبدن نازک اپر عاشقاں تیز کٹار دتے

ک: کنز مخفی چہرہ بچناں دانام حق یا شرح یلین دی اے
 گلستان جنت بوستان راحت یا کے لوح محفوظ جین دی اے
 کیمیا عسرت نسہ طب اکبر یا کے ظاہری رمز مبین دی اے
 رمز جامع رموز زمان مٹھا واضعی یا شکل والتین دی اے
 زمان نی شاعری وچ اوہ علامتاں جیہڑیاں مردہ سمجھیاں جانیاں سن نوں معنی وچ
 دریافت کری سماجی حقائق نے مفہوم وچ پرانیاں روایتاں کی بہترین انداز وچ پیش کیتا اے۔
 انہاں نے طرز بیان ناک امتیازی وصف ایہہ اے کہ استعارے تہ تشبیہ نے اجزاء کی بہترین
 سلیقے نال اکٹھے کری واقعات کی درجہ کمال تک پہچانے ہن۔

ن: نین بلدے تیرے مشعل وانگوں مٹھا چمکدا جینویں تلوار بانکی
 ہوٹھ لال تہ بینیاں کرج وانگوں قد سرو وچ عدن گلزار بانکی
 گردن کوچ ورگی ٹور مور والی گچھے ریشمی ہتھی دلدار بانکی
 ڈلکے جسم زمان سیماب ڈل ڈل بھری سُرخ شراب خم دار بانکی
 انہاں شعراں وچ تلوار، مشعل، کوچ، ریشمی، کرج، سرو، سیماب، شراب توں علاوہ کابل
 انار، قدھاری سیب، پستول، کوچ نال اپنے محبوب نے جسم نے ہر اعضا کی تشبیہ دتی اے۔ اگرچہ
 اکاڈکا شعراء وچ ایہہ خوبی موجود اے لیکن میاں زمان اک انوکھی تشبیہ شرح یلین، گلستان جنت،
 جین لوح محفوظ، طب اکبر، واضعی تہ والتین لفظ استعمال کری علامت نگاری نامنفر انداز اختیار کری
 اک روش اپنائی اے۔

زمان نیاں چٹھیاں ناذ کر کرنے بغیر انہاں نی شاعری ادھوری اے۔ انہاں ایہہ چٹھیاں
 بکھ بکھ موقعے وراپنے سگی ساتھیاں تہ صوبیدار عنایت اللہ خان، سائیں حضوری، بہاول بخش تہ شیر
 موچی نال نوک جھونک کیتی اے۔ زمان اپنے اک دوست قاضی محمد لطیف تہ قاضی محمد جان ضلع میر
 پور کی چھٹی لکھنے کہ مگی اک استری (زنانی) نی لوڑا اے تہ اس وچ اُس نے اوصاف علامتی انداز

وچ بیان کرنے ہین جیہڑے انہاں نے کلام کی چارچین لانے ہین:

میںوں اک بندہ ذات استری دی اج کل درکار پیاریا وے
میری ہووے ہم عمر نہ ہووے بڈھی ڈھٹھے دند پَسار پیاریا وے
نال گنج نہہ ٹوٹری لال ہووے دوروں دے لشکار پیاریا وے
کالا رنگ نہہ بھونڈ دے وانگ ہووے دتے مُفت ٹنگار پیاریا وے
رنڈی ہووے پر ہووے نہہ کھسم کھا؟ مارے ہون تن چار یاریا وے
وڑے آن چڑیل پُوڑ سٹے میری آندیاں وار پیاریا وے
زمان نے بکھ بکھ لوکاں کی کافی لمیاں چھٹیاں لکھیاں۔ پہلی جنگ عظیم جس کی اوہ جنگ
جرمن سمجھنے سن، اُس ورطویل نظم لکھی۔ اس نظم وچ فوجاں نی نقل و حرکت، ہوائی جہاز تہ گولہ بارودنا
بے تحاشہ استعمال تہ عوام نے خوف ہراس ناذ کراے۔

زمان اپنے دور نے اک خوفناک قحط ناذ کرا اپنی اک چٹھی وچ کرنے ہین کہ اس قحط نے
اثرات عوام کی کس حد تک متاثر کیتا اے۔ اس دور نے عوامی رویے، دیگر موسمی حالات تہ زمانے نی
بے مہری کی وی بہترین انداز وچ پیش کیتا اے:

اس قحط دی خبر اے روس توڑیں عرب، عجم سُنیا روم شام یارا
یارا کئی کئہراں اندر فاقے نال مر گئے ہو یا پھنگھ دے نال سرسام یارا
کئی عورتاں جا کے خصم کیتے وچ لائل پور، چک ریہام یارا
کنگن ہتھ دے بالیاں تہ چھلے گن پھول چھاپاں گل دے نام یارا
بازو بند پازیب تہ گوش والے ہوئے پہوہ دے زرخ نیلام یارا
لونگ نگ گیا تہدی مک چکھے بنگاں بانہہ نلیاں زیور عام یارا
پنجی تولے جے سہیری دا وزن آہا پنج سیر دانے وزن خام یارا
عورت مرد اس قحط کمزور کیتے بعد سال ہوسن استحکام یارا

میاں زمان نے ایہہ چٹھی اک انجانے کی گئے اقبال بیگم نی طرفوں لکھی:
 دم دم ڈیک تساہڑی وچ اکھیں راہ تے فرش بچھانیاں جانیاں او
 جہاں جگہاں وچ بہہ کے نال اُلفت گلاں کیتیاں ہانیاں جانیاں او
 وکھ وکھ اوہ تھاں مکان خالی آنسوں خون وہانیاں جانیاں او
 تیرے ہجر تھیں سخت لاچار ہو کے پھراں وانگ دیوانیاں جانیاں او
 ر ہندا رات شمار ستاریاں دا اکھیں نیند ایہہ آئیاں جانیاں او
 ک ہندی خط عزیز اقبال بیگم دیراں نیہہ لگانیاں جانیاں او
 اگر اُس زمان نیاں چٹھیاں نے بے ساختہ پن ترنم تہ سلاست شوخی تہ نظرافت نامقابلہ
 مرزا اسد اللہ خان غالب نال کراں لیکن دواں وچ حیران گن مماثلت نظر اچھنی اے۔ زمان نے
 منظوم خطوط نے پہاڑی ادب وچ مرسلاتی شاعری کی اک نواں رنگ بخشیا اے۔

پہاڑی لوک ادب تہ داستان

ہک مطالعہ

پہاڑی لوک ادب ہووے یا نہیادی کسی دی زبان دا ادب ہووے۔ ہر زمانے ہور زبان بچ لوک ادب دی اہمیت تہ ضرورت رہی دی ہے۔ پہاڑی زبان تہ اسدا لوک ادب ہور داستان دا مطالعہ دے موضوع تے گل کردے ہاں پر تہ اس تھیں پہلاں لوک ادب دی تاریخ تے گل کرنی ضروری ہے کسی وی زبان دے لوک ادب دی تاریخ اس زبان دی تاریخ نال وابستہ ہوندی ہے۔ زبان دی ابتدائی شکل بولی تھیں ہوندی ہے۔ زبان عام لوکاں بچ جمہدی پلدی ہے۔ فرایہ محل خانیاں تہ دیوان خانیاں نکر گیندی ہے۔ خواص توڑیں پچھنے دے بعد زبان دی تشکیل بچ عوامی کردار کو سروں ہی پہنلایا گیندا ہے۔ یعنی زبان اپنیاں جڑاں کو نظر انداز کر چھوڑ دی ہے۔ پہاڑی زبان کدے تاریخی طور تے ہک عظیم زبان رہی دی ہے تہ آساں کو اس زبان دے تعلق نال جیہڑے ثبوت ہین اوہ وی خصوصی طور تے تخلیقی ادب اسدی عمر سوڈیڑھ سو سال تکر ہے۔ اس تھیں پچھاں انہیرا ہی انہیرا ہے۔ البتہ لوک ادب دی گل کراں تہ اوہ تاریخی گواہیاں کو مزید تقویت دیندا ہے۔

نصف صدی پچھاں نظر ماراں تہ خود پہاڑی بولنے والیاں کو وی پتہ نہ آسا جے اندی زبان پہاڑی ہے۔ بلکہ علاقائی یادوئے قسم دے ناں نال جانے گیندا آسا۔ جد کہ اج پہاڑی زبان سُن اپنی ہک مستقل پہچان بنائی دی ہے۔ اسی زبان دے طفیلوں اسیں اج ہندوپاک دے علاوہ انگلینڈ تکر اپنی سنجان بنا کے ہور ہر زبان نال موہنڈے نال موہنڈا ملاکا اگاڑ دے ہاں تہ اسدی بنیاد اسدا لوک ادب ہے۔ جس سُن صدیاں دا فاصلہ ٹپ کا اسان کو اج جدید دور نال جوڑیا کیتا ہے۔ اسی واسطے پہاڑی لوک ادب دی روایت اج وی بائی تہ ڈوہنگی ہے۔

فنون لطیفہ دی کئی اصناف دی تعریف جسراں ہک جملہ بچ کرنا مشکل ہے اسراں ادب دی وی کوئی متعین تعریف بیان کرنا تقریباً ناممکن ہے۔ کجھ مغربی ناقدین سن ادب کو لطف اندوزی دا ذریعہ دہسیا ہے تہ کجھ اس کو منطقی تنقید ہور خشک سائنٹفک اصولاں تے پرکھدے ہین۔ ادب دی تعریف دے بیان بچ ایہہ دوئی نظریات کو بیان تہ کیتا جُل سکدا ہے جدکہ اسی تے بس نیہہ ہوسکدی۔ ادب دراصل زندگی دی تصویر کو پیش کردا ہے ہور زندگی پُر لطف وی ہے تہ خشک وی۔ اس واسطے ادب محض لطف اندوزی داناں نیہہ بلکہ ادب بچ زندگی دا ہر ہک رنگ ہے اُردو دے ہک ناقد سن ادب دی تعریف کردیاں لکھیا دا ہے۔

”ادب اس تحریر کو کہتے ہین جس میں روزمرہ کے خیالات سے بہتر خیالات اور روزمرہ کی زبان سے بہتر زبان کا اظہار ہوتا ہے۔ ادب انسانی تجربات کا نچوڑ پیش کرتا ہے۔ (ادب کا مطالعہ ص 30) (اطہر پرویز) اس تعریف بچ تحریر دا لفظ ادب کو محدود کر چھوڑ دا ہے کیا نچے ادب دا ہک بڑا حصہ ایجا وی ہے جیہڑا صدیاں تھیں سینہ بہ سینہ محفوظ چلا آیا ہے ہور جسدا کوئی حصہ تحریری شکل بچ نیہہ ملدا، کدے اسیں تحریراں دیاں پابندیاں لیاں تہ آساں کو ہزاراں کہانیاں ہور گیتاں کو ادب تھیں خارج کرنا پئسی۔ ایہہ گل وی مناسب نیہہ لگدی جے روزمرہ دے خیالات تھیں بہتر خیالات ہور روزمرہ دی زبان تھیں بہتر زبان دا ہونا ادب واسطے لازم ہے کدے اسراں ہوسی تہ فرادب ہک محدود طبقہ دی عکاسی کرسی ہور محدود طبقہ واسطے محدود ہوگیسی۔ ادب تہ زندگی دی لامحدود تصویر ہے جس بچ ہر طبقے ہور ہر فرد کو اپنی شکل نظر آیندی ہے۔

جسراں زندگی کئی کئی طبقتیاں بچ بنڈی دی ہے۔ ادب کو وی بنڈ ہنا پئسی۔ ہک تہ اوہ ادب جیہڑا تحریری شکل بچ تھہنیدا ہے ہک خاص طبقے بچ پڑھے گیندا ہے یعنی خواص دا ادب جس کو ادب عالیہ آکھساں۔ دوا ادب دا اوہ حصہ ہے جیہڑا لوکاں دیاں سینیاں بچ محفوظ ہے ہور جسدی کوئی تحریری شکل نیہہ۔ ایہہ ادب عوام دیاں دلاں بچ پلدار ہندا ہے۔ عام دا ہک بڑا طبقہ اس تھیں محفوظ ہوندا ہے۔ اسکو عوامی یا لوک ادب آکھیا گیندا ہے۔ اکثر ادب عالیہ دی مقبولیت ہک خاص ماحول ہور عہد تک باقی رہندی ہے جدکہ عوامی یا لوک ادب ہر ماحول ہور ہر زمانے بچ مقبول

رہندا ہے۔ عوامی ادب دی پہچان ایہہ وی ہے جے ادب عالیہ دی طراں ایہہ کسی مصنف یا شاعر دے ناں نال منسوب نیہہ ہوندا۔ اسدی وجہ ایہی ہے جے اسدا کوئی ہک مصنف نیہہ ہوندا ہور کدے ہوندا وی ہے تہ گننام ہوندا ہے کیا نچے اسدا ناں کپی سیاہی نال نیہہ چھپدا ہور فر ہر طبقہ اس کو اپنے رنگ ہور انداز نچ ٹہال کا پیش کردا ہے۔

دادی یا نانی جس ویلے بچے کو چڑی چڑے یا پریاں دی کہانی سُنیندیاں ہین تہ اوہ ایہہ نیہہ آکھدیاں جے اسدا خالق فلاناں شخص ہے یا مختلف تقریباں نچ جھولاں دی تھاپ تے جس ویلے گیت گائے جلدے ہین تہ ایہہ نیہہ دہسیا جلد ا جے گیت کار کون ہے یا کس زمانے ہور شہر تہ بستی دار ہن والا ہے۔ اس نہ دسنے دی وجہ ایہہ وی ہے جے سُنائے یا گائے والا خود نیہہ جان دا جے ایہہ کس دی تخلیق ہے۔ کدے ایہہ آکھاں تہ غلط نہ ہوسی جے ہر کہانی سُنان والا ہور گیت گائے والا خود اسدا خالق ہے کیا نچے اوہ اپنی مرضی نال ماحول دے مطابق اس نچ تبدیل وی کر کہندا ہے پروفیسر محمد حسن سُن اپنے ہک مضمون نچ لکھیا ہے جے:

”عوامی ادب اجتنا ہور احرام مصر ہے جسدے تخلیق کار گم ہین ہور جندی فنی وجاہت اہل نظر کولوں خراج وصول کردی ہے ہور ایہہ ادب اتنا اہم ہے جے اس کو ادب دی بنیاد آکھاں تہ بے بنیاد نہ ہوسی۔“

(اُردو میں لوک ادب ص 24)

بہر حال ادب عالیہ ہوئے یا عوامی ایہہ انسانی تجربات ہور تجربات تھیں پیدا ہونے والے احساسات دا آئینہ ہوندا ہے۔ ایہہ گل پورے یقین نال آکھے جُل سکدی ہے جے انسانی جذبات دا جس قدر فراخدی نال بیان لوک ادب نچ ہوندا ہے اوہ اشرفیہ ادب نچ نظر نیہہ ایندا۔ لوک ادب دے موضوعات کو بیان کردیاں ہونیاں پروفیسر قمر رئیس سُن لکھیا ہے جے:

”لوک ادب المیہ ہور خیزیہ وی ہوندا ہے ہور طریقہ وی۔ ایہہ عوام دی ذہانت دا تخلیقی اظہار وی ہوندا ہے ہور اندی تفریح تہ تفنن دا ذریعہ وی۔ اس نچ ہسی مذاق، جھولاں، طنز تہ تعریض، مذہبی عقیدت، دشمنیاں نال نفرت، وطن دوستی،

فطرت دے مظاہر نال محبت، جنسی جبلت، غرض جے ہر طراں دے جذبات تہ
احساسات ہور واردات دا اظہار ہوندا ہے۔“

(اُردو میں لوک ادب، ص: 7)

لوک ادب دی روایت انسان دی تاریخ نالو قدیم ہے۔ جس ویلے کسی ماؤ سُن پہلی
واریں اپنے بچے کو سولے واسطے گجھ گا کا سُنایا جس ویلے کسی سُن دل بہلائی واسطے ہور لوکاں کو
سُنائے واسطے کوئی قصہ کہہ یاتہ لوک ادب دا آغاز ہو یا۔ قدیم دیواں پریاں دیاں داستاناں، قصے
حکایتاں پنج تنتر دیاں کہانیاں، موسماں دے گیت جیہڑے سینہ بہ سینہ ٹردے آئے اسراں ہی
لوریاں، شادی بیاہ دے گیت تہ دونیاں محفلاں تہ تقریباں والے گیت پٹے وغیرہ جیہڑے
باضابطہ کسی تحریری شکل پنج نیہ۔ جہاں دا کوئی ہک خالق نیہ بلکہ پورے معاشرے سُن جم پال
کیتا۔ سبھاں لوکاں سُن انہاں پنج شرکت کیتی۔

پہاڑی لوک ادب پنج داستان لوٹ کڈھنی تہیاڑی تارے ٹھونڈنے دے برابر ہے۔
ابتدائی سطران پنج راقم عرض کرا یاں جے پہاڑی زبان دی ابتدا اگرچہ صدیاں پہلیاں ہوئی
پروان چڑھی۔ راج کیتا تہ آساں کول اس بچو گجھ وی موجود نیہ ماسوائے اس ادب دے جس کو
لوک ادب آکھدے ہاں۔ اس پنج گیت وی ہن ہور لوک کہانیاں وی ہن تہ ایہہ اوہی ادب ہے
جیہڑے سینہ بہ سینہ صدیاں تکر مٹہ زبانی ہکس نسل تھیں دوئی نسل تکر منتقل ہوندا رہیا۔ ایہہ کدوں وجود
پنج آیا اسدی اصل صورت کے آسی ایہہ علمی ادب تھیں لوک ادب تکر کسراں پچھیا اس بارے پنج
گل کرنی ذرا مشکل ہے تہ لوک کہانیاں تہ جیہڑے رنگ ہے اوہ بعد پنج چڑھیا دا ہے۔ زمانے ہور
ماحول دے لحاظ نال اس پنج تبدیلی ایندی رہی ہے۔ انسانی فطرت ہی ایہہ رہی دی ہے۔ اوہ
خوب تھیں خوب تری تلاش ہور زندگی دے اسرار و رموز ا تو پردہ چانے دا خواہاں رہیا دا ہے اپنے
اس تلاش تہ جستجو دی راہ پنج اس کو کہیں تجریاں تہ مشاہدیاں دا سامنا کرنا پیا جس کو لوکاں توڑیں
پچھائے واسطے کوئی نہ کوئی ذریعہ لوڑ آسا۔ فر انسان سُن اپنے جذبات تہ احساسات دی ترویج،
ترسیل ہور اظہار واسطے قصے کہانیاں کہہ نے شروع کیتے۔ ایہہ نکی کہانیاں ذہنی سکون خوشی دا
سامان بن گیاں۔

ابتداءً بیچ آدمی دے وسائل مسدود، تجربات محدود، علم داسرماہ مختصر ہوراسدی عقل ذرا جئی گلے تے حیران ہونے دی عادی ہوراسدا تخیل چندکاں نالو معصوم آسا۔ تاں اندیاں کہانیاں ایہجیاں ہی فطری ہورسادھا آسیاں ہورعصری زندگی دیاں تقاضیاں تھیں پوری طراں ہم آہنگ دا رنگ تہرؤپ ہورجغرافیائی، نفسیاتی ہورسماجی اسباب دی بنیاد تے موٹا اختلاف ضرور آسا تہ اندے موضوعات بڑی حد تک بکسان آسے۔ ایہہ کہانیاں کدے تہ نکلیاں نکلیاں ہوندیاں آسیاں تہ بعض دفعہ کنیں کنیں راتیاں توڑیں ایہہ سلسلہ چلدار ہندا آسا۔ انہاں کہانیاں دے موضوعات دا مرکز عموماً جن، پریاں، دیو، جادوگر، بادشاہ ہور شہزادے ہوندے آسے۔ ہر راتیں سُنن والے بڑی بے صبری تہ بے قراری نال اگا دے واقعات سُنن دے مشتاق رہندے، ہولیاں ہولیاں ایہہ کہانیاں لوکاں دا محبوب عمل تہ ہک بہترین مشغلہ بندیاں گیا جس سُن تاولیاں ہی ہک منتقل فن دی حیثیت اختیار کر کہندی۔

پہاڑی لوک ادب بیچ داستاناں لوک کہانیاں دی صورت بیچ موجود ہیں البتہ اندی تحریری صورت دی عدم موجودگی سُن انہاں کو اپنی اصلی حالت بیچ نیہہ رہن دتا ہور اندی مکمل صورت دی جائی اندے ٹلے یا کہانی دا کوئی کوئی حصہ باقی رہ گیا دا ہے۔ جد کہ داستانوی کہانی اپنی جائی مکمل ہے تہ داستان دراصل کہانی بیچ دوئی کہانی اس طراں پھٹ کا نکلدی ہے جے ایہہ پتہ بیہہ لگدا پہلی کہانی مک گئی۔ قدیم زمانے بیچ کدے ایہہ طویل داستاناں موجود ہون آتہ گذشتہ دہائیاں بیچ عدم فرصت تہ مشغولیت ہور لوکاں دی وی عدم دلچسپی نال انہاں کو اکثر مختصر طور تے بیان کیتا گیا ہور اسدا رواج ہی بن گیا جے مختصر جی نشست بیچ جتنا قصہ سُنائے جلے داستانوی قصہ کو اسی وقت توڑیں محدود کیتا جلے۔

اکیڈمی دی کاوشاں نال لوک کہانیاں کو مرتب کرنے دا سلسلہ بنیا تہ اس سعی نال پہاڑی لوک کہانیاں تہ داستاناں دا کجھ حصہ محفوظ ہے۔ یا البتہ حالاں اس بیچ مزید کم کرنے دی لوڑ ہے ہور ویلے نال کدے ایہہ کم پورا ہو گیا دا ہووے آتہ اُس ویلے ہک بڑا ذخیرہ اُساں کول لوک کہانیاں تہ لوک داستاناں دا موجود ہوندا۔

اکیڈمی دے پہاڑی شعبہ نال انہاں لوک کہانیاں، داستاناں لوکاں دیاں سینیاں بچو کدھاک کتابی شکل بچ آئے تکر جہاں سُن معاونت کیتی انہاں بچ کجھ خاص ناں ایہہ ہین:

لعل الدین مظلوم، محمد رفیق پروانہ، محمد سلیم شیخ، سجاد قریشی، علی زمان کھوکھر، سہاش رائے زادہ، بشیر النساء بشارت وغیرہ پہاڑی لوک ادب بچ داستاناں دارنگ ہر زمانے بچ موجود رہیا دا ہے ہاں اتنا ضرور ہے جے انہاں بچ عام لوکاں سُن فرق نیہہ کیتا جے لوک کہانی ہور داستان دو الگ الگ صفاں ہین۔ داستاناں بچ شابارام دا قصہ، گڑی دا فتنہ، پھل وزیر، چار سپیرے، چالاک ٹھگ، نمک حرام وزیر، جناں دا تحفہ، اتھی شاہ اتھی گدا، دیوانی ناگن، پھلاں دی شہزادی، چن تہ تارا، عقلمند شہزادی، نیناں شہزادی، سخی سوداگر، ست پہر اہسدی مچھی وغیرہ پہاڑی لوک ادب بچ جیہڑیاں لوک داستاناں لوک کہانیاں دے رُوپ بچ ہین اصل بچ اوہ داستاناں ہین۔ انہاں بچ مافوق الفطرت عناصر جن، دیو، پریاں، ناگن، سپ، مور، تہ جادوگراں دے محیر العقول قصے بیان ہوئے دے ہین۔

اکیڈمی دے لوک کہانیاں والیاں شماریاں بچ جیہڑیاں داستاناں یا اندے حصے بیان ہوئے دے ہین انہاں بچو کافی سارا اقتباس حذف ہے۔ بلکہ مشینی دور سُن انہاں کو اپنی اصلی حالت بچ نیہہ چھوڑا دا، اسدی وجہ مصروفیت ہے۔ غرض صاف تہ مختصر سناؤ اپنے زمانے بچ مہینیاں تکر چل دیاں آسیاں ہور تخیل دی مدد نال قصہ بچو قصہ امدار ہندا آسا، آکھدے ہین کسی اُستاد کو داستان سُن دیاں کسی دوئے شہر چلنا پے گیا مجبور ہو یا تہ سفر کرنے تھیں پہلیاں اپنے شاگرد کو آکھن لگا میں سفر تے جلد اہیں تہ تُوں اُتھو گا داستان سمہا لیں، داستان بچ ہک جنج (بارات) صدر دروازے تے بچ گئی دی آسی تہ اُستاد کو تہ مہینے لگ گئے، تہ مہینے دے بعد جس ویلے اوہ واپس مُر یا تہ (بارات) جنج حالاں تکر صدر دروازے تھیں باہر مکان دے آنگناں بچ پہنچی دی آسی۔

سہاش رائے زادہ جیہڑیاں کہانیاں ”سائیں کھوتی آلا“ بچ درج کیتیاں ہین انہاں بچ ”بوجنی بیگم“ دراصل ایہہ شہزادہ تہ سُن بانو پری دی کہانی ہے۔ جیہڑی ہک لوک داستان ہے۔ اس

سلسلہ کہانی بچ کنیں رنگ داستان دے تھہندے بین ہور اسراں ہی علی زمان کھوکر دیاں کہانیاں بچ وی داستانوں رنگ موجود ہے ”مجھی ہی، کوڑاں والا ملک، جد کہ ہک قصہ علی زمان کھوکر دا ”برہمن تہ جوگی“ ہک بہترین قصہ ہے۔ ایہہ ہک داستان دا حصہ ہے۔ دراصل پہاڑی زبان یا ادب بچ داستان داروان نیہہ رہیا دا ایہہ نثر ادب دی صنف بچ وجود بچ آیا تہ اس قصہ یا کہانی دے ناں نال ہی یاد کیتا گیا۔

راقم محض انہاں بچ ما فوق الفطرت عناصر جیہڑے داستان دا بچ بین اندے بیان دی وجہ نال انہاں کو داستانوں قصے آکھیا ہے۔ جسراں داستان اپنے زمانے دی معاشرتی تصویر دی باہندے آندی ہے اسراں ہی انہاں داستانوں قصیاں بچ اس دور دی پہاڑی معاشرت دی عکاسی وی ضرور ہوندی ہے۔ انہاں بچ وی اوہی سادھگی، روانی ہور اکثر بادشاہواں تہ شہزادیاں دے قصے بین تہ داستانوں قصہ دی زبان پُر شکوہ نیہہ بلکہ اس دور دی سادھا مزاجی سہولتاں دا میسر نہ ہونا۔ بادشاہ جے لوک وی کسی معمولی جادوگر، جن، پری، دیویا کسی شہزادے دے محتاج تہ مجبور ہو گیندے آسے۔

مختصراً ایہہ کہ پہاڑی لوک ادب بچ قصے کہانیاں بچ داستانوں اثر ہور رنگ شامل ہے۔ انہاں کو کدے آسیں مکمل داستان آکھ سکدے فروی داستان تھیں یکسر انکار وی ممکن نیہہ، قدیم زمانے تھیں پہاڑی بچ داستان دا مکمل کوئی وی ثبوت نیہہ ملدا، خیر جو کجھ آساں کول موجود ہے آسیں اسی تے گل کر سکدے ہاں امید ہے جے اس موضوع تے مزید گل کرنے دی گنجائش باقی رہسی۔

پہاڑی زبان و السانی جائزہ

خالق کائنات سُن اس تہرتی تے قسم قسم مخلوقاں پیدا کیتیاں۔ تمام مخلوقات بچ انسان کو بہترین مخلوق دا درجہ عطا کیتا۔ اس درجے دے تحت جتھے سوچنے سمجھنے واسطے ہک ترقی یافتہ دماغ عطا کیتا اُتھے ہی بولنے واسطے زبان دتی۔ اس زبان دی نعمت دی وجہ تھیں انسان کو حیوان ناطق آکھیا جلد ہے۔ انسان کو زبان دی صورت بچ اوہ صلاحیت ہے کہ اپنے احساسات تہ جذبات کو بیان کر سکدا ہے۔ زبان ہک خاص انسانی وصف ہے۔ انسان بچپن تھیں ہی اپنے آس پاس دیاں زبانوں کو سکھنے دی کوشش کر دا ہے ہور گجھ عرصے بچ ہی اوہ زبان سکھ رکھندا ہے اس بچ زبان سکھنی انسان دی فطری ضرورت ہوندی ہے۔ اسی واسطے اوہ اپنے ماحول دی زبان دے موتی، لفظی نحوی ہور معنیاتی نظام کو اپنی فطری ضرورتاں دے تحت سکھ رکھندا ہے۔ اُتھے ایہہ گل دہسنی وی ضروری ہے کہ جدوں تک انسان بچ قوت سماعت نہ ہوئے، قوت تکلم ممکن ہی نیہہ۔ زبان ہک ایسا عمل ہے جیہڑا تہذیبی طور اُپر ہک نسل تھیں دوئی نسل تک منتقل ہوندا رہندا ہے۔ ایہہ انسانی ذہن دے مختلف گوشیاں تک رسائی حاصل کرنے دا وسیلہ زبان ہے۔ ایہہ انسانی تخلیقات بچ سب تھیں اوکھا اُلجھیا دا، مگر ہک اعلیٰ ترین تخلیقی کارنامہ وی ہے۔

انسان دے اس وصف بارے ہمیشہ سوچیا گیا ہور بیسی صدی بچ اس دے مطالعے دا ہک علمی شعبہ سامنے آیا۔ جس کو اسیں علم لسانیات آکھدے ہاں ایہہ گل سمجھنی وی ضروری ہے کہ علم لسانیات ہک نواں تہ کم عمر شعبہ ہے۔ اس علم دے مطالعے دے بنیادی اصول بیسی صدی بچ ہی وضع ہو گئے۔ مگر زبان دے مطالعے دی تاریخ اتنی ہی پُرانی ہے جتنی خود انسان دی تاریخ ہے۔ یعنی زبان دے بارے بچ سوچ وچا مدتاں تھیں چل رہیا ہے۔

زبان دا قدیم ترین مطالعہ مذہبی نقطہ نظر نال ہو یا۔ دُنیا دے ہر مذہب بچ زبان دے بارے گلاں موجود ہین۔ کدے کدے اس کو دیوی دیوتاواں نال منسوب وی کیتا گیا۔ ایہہ گل

دی اسپس جان دے ہاں کہ سنسکرت کو دیوبانی زبان آکھیا گیا ہے۔ قدیم یونان بچ زبان بارے بڑی ڈوہنگائی نال سوچیا گیا۔ اس سلسلے بچ خیال ہے کہ افلاطون پہلے دانشور ہن جنہاں قواعد دے امکانات کو دریافت کرنے دی کوشش کیتی۔ افلاطون دی کتاب Cratylus علم زبان دے متعلق پہلی کتاب منی گیندی ہے۔ جس بچ زبان دی بناوٹ اس دے آغاز والفاظ ہور معنیاں دے بارے بحث لہدی ہے۔ لفظاں دی تاریخ دا مطالعہ وی افلاطون تھیں ہی شروع ہوندا ہے۔ ارسطو دے فلسفی ہن جنہاں دا تعلق یونان نال ہے ہور جنہاں سن یونانی زبان تہ اس دی مختلف بولیاں دا مطالعہ کیتا۔ واحد جمع تذکیر و تانیث تہ بولاں دے حصے دیاں تعریفاں دا تعلق ارسطو نال ہی دھسیا جلد اے۔ قدیم ہندوستان تہ عرب بچ وی زبان بارے سوچیا گیا۔ سنسکرت والیاں سن باریک بینی نال زبان دا مطالعہ کیتا۔ انیویں صدی بچ جرمنی بچ زبانان دے مطالعے دے سلسلے بچ ہک اہم شعبہ Comparative philology سامنے آیا۔ اس بچ دُنیاں دی مختلف کلاسیکی زبانان دا تقابلی مطالعہ کیتا گیا ہور زبانان دے خاندان دا پتہ لینے دی کوشش کیتی گئی۔

زبان دے مطالعے دیاں سائنسی بنیاداں اس صدی دے شروع بچ اُس ویلے شروع ہوئیاں جدوں فرڈی نیڈ دی ساہوردی کتاب A course in general linguistics سامنے آئی، انہاں سن مذکورہ کتاب دے ذریعے زبان دے متعلق کئی خاص نظریے پیش کیتے۔ انہاں سن زبان کو زندہ شے قرار دتا ہور آکھیا کہ کوئی وی زبان جس دا کوئی رسم الخط وی نہ ہوئے۔ اوہ وی سائنسی مطالعے دا موضوع ہوسکدی ہے۔ انہاں دے خیال بچ زبان دا مطالعہ دُواں خاص طریقیاں نال ہوسکدا ہے۔ ایہہ دو مختلف طریقے ہن:

۱۔ تاریخی لسانیات
۲۔ توصیعی لسانیات

تاریخی لسانیات بچ زبان دے ارتقاء دے مختلف دوراں دا مطالعہ ہوندا ہے ہور انہاں تبدیلیاں تے بحث ہوندی ہے۔ جیہڑیاں زبان بچ ہولیاں ہولیاں غیر محسوسانہ طریقے نال عمل بچ ایندیاں ہن۔ توصیعی لسانیات بچ زبانان دی موجودہ ^{تفکمی} صورت حال دا جائزہ ہوندا ہے۔ علم لسانیات دے شعبے بچ ہک نمایاں کم اُس ویلے ہویا جدوں 1952ء بچ نوم چاسکی دی کتاب Syntactic structures سامنے آئی۔ چاسکی سن لسانیات دے مطالعے بچ معنیاں کو شامل کر کے اس دا دائرہ وسیع کیتا۔

موجودہ دور بچ علم لسانیات دوئے جدید علماں دے مقابلے بچ سب تھیں ترقی پذیر علمی شعبہ ہے دوئے علوم دے ماہرین وی ہن لسانیات دے اصولاں نال دلچسپی رکھدے ہن۔ علم لسانیات ہک یا کئی زبانان دے مطالعے دانان نیہہ بلکہ اس بچ انہاں تمام زبانان داسائنسی تجزیہ پیش ہوسکد اہے۔ جیہڑیاں پوری انسانی نسل اپنے ذریعے تہ ترسیل واسطے استعمال کردی ہے۔ علم لسانیات دا بنیادی مقصد ایہہ ہے کہ ایسے آفاقی اصول دریافت کیتے جُلن جیہڑے عام طور تے دُنیاں دی مختلف زبان بچ موجود ہن۔ ایہہ ہی وجہ ہے کہ لسانیات بچ زبان دے تعلق نال نویں نویں نظریے سامنے آرہے ہن۔

زبان دی پیچیدگی دا مطالعہ اسیں مختلف لسانی صورتاں بچ کرسکدے ہاں۔ جیہڑیاں الگ ہونے دے باوجود وی ہک دوئی نال جُویاں دیاں ہن۔ مثال دے طور اُپر صوتیاتی نظام، صرفی ونحوی نظام ہور معنیا وی نظام، ایہہ سارے نظام ہک دوئے نال منسلک تہ مربوط ہن ہور تمام زبانان بچ موجود ہن۔

جدید لسانیات بچ انہاں تروہواں صورتاں کو گرتیر یا ساخت آکھدے ہن۔ ہر زبان دے گرامر ڈامنڈھ انہاں ہی صورتاں تھیں بندا ہے۔ ایہہ صورتاں الگ الگ ہونے دے باوجود وی داخلی طور اُپر ڈوہنگے تعلق بچ جکڑیاں دیاں ہن۔ اسی وجہ تھیں زبان دے جائیزے دے اصول ہک جئے ہن۔

صوتیات بچ دُنیا دی تمام زبانان بچ استعمال ہونے والے اصوات دا مطالعہ ہوندا ہے۔ اُن دے خارج تہ ادائیگی دے طریقیاں اُپر بحث ہوندی ہے۔

صرفی ونحوی تشکیلات بچ الفاظ تہ جملیاں دی ساختیاتی اصولاں تے بحث داکم ہوندا ہے۔ جملیاں بچ لفظی ترتیب جئے مسائل تہ نکات دا مطالعہ ہوندا ہے۔

معنیا بچ مختلف معنیا تی تصورات پیش ہوندے ہن۔ الفاظ تہ معنی دار شتہ بیان ہوندا ہے تہ لفظاں دے معنیا تی حدود دی گل ہوندی ہے۔

دُنیا دیاں مختلف زبانان ظاہری طور اُپر الگ الگ دسدیاں ہن مگر داخلی طور تے ہک دوئی

دے بچ نیڑے ہین۔ ایہہ ہی وجہ ہے کہ ماہرین لسانیات آفاقی اصولاں دی دریافت دی اہمیت سمجھدے ہین۔ ایہہ وجہ ہوسکدی ہے کہ پہناویں صدی دے شروع تک اپنے آپے کو دوائے علوم مثلاً، سماجیات، عمرانیات، نفسیات فلسفہ تہ ادبیات وغیرہ تھیں آزاد نہ کرسکیا ہور زبان دا مطالعہ اسی علوم دی لوئی بچ کیتا گیا۔ ماہرین لسانیات ہی صرف محققین نیہہ بلکہ دوائے علوم دے ماہرین یعنی فلسفہ، بشریات، ماہرین تعلیم ریاضی دے ماہرین، مورخ وغیرہ وی زبان دا مطالعہ اپنے نقطہ نظر نال کردے ہین ہور اس سلسلے بچ ماہرین لسانیات وی تحقیق تھیں وی مستفید ہور ہئے ہین۔

علم لسانیات اپنی زبان کو سمجھنے ہور اس کو تحفظ دینے بچ مددگار ہوندا ہے ہور اس دی بدولت ہی زبان دا سائنسی مطالعہ ممکن ہوسکدا ہے۔ کسے وی زبان دے ارتقاء دا دار مدار اُس دی لسانیات اُپر ہوندا ہے۔ علم لسانیات کسے وی زبان کو اُس دا مقام عطا کرنے بچ مددگار و معاون ہوندا ہے۔ اسراں وی آکھ سکدے ہاں کہ لسانیات دا موضوع تہ مواد وی زبان ہوندی ہے۔ کیا تکہ لسانیات ہک ایسا علم ہے جس بچ زبان دا مطالعہ زبان دے ہی وسیلے ہوندا ہے۔ علم لسانیات دی اہمیت بیان کردیاں سید آصف شاہ ہوریں اسراں رقم طراز ہین:

”لسانیات اُساں کو اپنی زبان دے سمجھنے بچ مدد دیندی ہے۔ لسانیات تھیں انساناں دے بڑے بڑے گروہواں ہور ایکتا دا اندازہ ہوندا ہے۔ اس دے ذریعے دوئی زباناں نال رشتہ جوڑنے بچ مدد ملدی ہے۔ تاریخی مطالعے تھیں پتہ چلدا ہے جے سنسکرت، یونانی ہور لاطینی زباناں ہک ہی خاندان دیان شاخاں ہین۔ اسراں جاپانی تہ چینی زبان دارسم الخط ہک ہونے تھیں ایہہ ظاہر ہے جے ایہہ دوئی ہک رشتہ بچ بہنیدیاں ہین۔ اسیں دوآں زباناں دے بشکار آپسی رشتہ ہور وقت گذرنے دے نال نال انہاں بچ ہونے والی تبدیلیاں دا پتہ لسانیات تھیں لاسکدے ہاں۔ لسانیات انسانی نسل اسدے خاندان تہ پھیلاؤ دا مطالعہ کرے بچ مدد دیندی ہے۔ لسانیات تھیں کسے قوم دی تاریخ ہور تہذیب کو سمجھنے بچ آسانی ہوندی ہے۔ قدیم ادب دے مطالعے بچ لسانیات دا ہی سہارا کہننا پیندا ہے۔

(شیرازہ پہاڑی جلد ۴۳ شمارہ ۲۰۲۰ء صفحہ ۳۹)

مندرجہ بالا اقتباس تھیں علم لسانیات دی اہمیت دا اندازہ ہو سکدا ہے۔ جتھے تک پہاڑی زبان دے لسانی منظر نامہ دا تعلق ہے۔ اس سلسلے بچ کافی تحقیق ہو چکی ہے ہور تحقیق دا عمل جاری وی ہے۔ پہاڑی لسانیات دے کارکن تہ قلدکار کو ذوق و شوق نال کم کر رہے ہین ہور اپنے اپنے نظریے پیش کر دے ہین۔ ایہہ نظریے عام انسان دی علمی بصارت بچ اضافہ کرنے دے نال نال اضطراب تہ تذبذب وی پیدا کر دے ہین کہ آخر پہاڑی زبان دی تاریخ کیہہ ہے۔ اس دے ارتقاء دا احوال تہ کیہڑے لسانی خاندان نال تعلق ہے۔ اس سلسلے بچ کوئی حتمی رائے قائم کرنا مشکل کم ہے۔ بہر حال محققین دا اپنا نظریہ ہے۔ پہاڑی دے ہک محقق شبیر احمد خان ہوریں اپنی تحقیق کو گچھ اسراں پیش کر دے ہین۔ ہک اقتباس:

”ہندوستان بچ تقریباً 3500 ق م تھیں ہند یورپی زبانوں دا سلسلہ ملدا ہے۔ ہند یورپی زبانوں جس ویلے ترقی کر دیاں دو ہزار سال ق م بچ اپنی دوئی منزل تے پہنچیاں ہین تہ انہاں کو ”ہند ایرانی ناں“ دتا گیا۔ ہند یورپی زبانوں بچوں ادب ہور زبان دُڈاں حیثیتاں نال ہند ایرانی کو سب تھیں قدیم تہ اہم سمجھیا گیندا ہے۔ ہند ایرانی آگے بدھ دی گئی تہ اس دیاں ترے شکلاں بن گیاں۔ اس زبان دا جیہڑا گروہ، ایرانی بچ ہی مقیم رہیا۔ اس تھیں ایرانی زبانوں دا سلسلہ ٹریا۔ گچھ لوک کشمیر تہ اسدے آساں پاساں توڑیں بچ رہے اتھے پشاجی زبانوں دا سلسلہ کھنڈیا۔“

(شیرازہ پہاڑی جلد ۳۴ شماره ۲، ۲۰۱۲ء صفحہ ۳۷)

اس اقتباس تھیں ایہہ اندازہ ہوندا ہے کہ پہاڑی زبان دا تعلق ہند ایرانی دی پشاپشاشخ نال شائد ہوئے مگر اس دے وی مکمل شواہد نہہ لبھدے۔ کشمیر تہ اسدے آس پاس کیہڑے ہک پچھے۔ انہاں دی زبان بارے صاف جان کاری نہہہ جس دی بناتے پہاڑی بارے گچھ ٹھوس گل آکھی جلیے۔

جارج گریسن ہوراں سُن پہاڑی زبان کو ہند آریائی دے بجائے اس دی پشاپشاشخ دی اولاد منیا ہے۔ انہاں دے خیال بچ پہاڑی زبان بولنے والے ایہہ کھاشا قبیلے ہمالیہ دیاں مغربی

علاقیاں تھیں، ہجرت کر کے مشرقی علاقیاں بچ چکے ہیں۔ ڈاکٹر زور ہوراں دے خیال بچ جنوبی مغربی گروہ دیاں زبانان بچ را جستھان نی بولیاں تھیں علاوہ پہاڑی گروہ دیاں بولیاں وی شامل ہین جیہڑیاں انہاں کھاشا قبیلیاں بچ رراج ہین۔ جیہڑے ہمالیہ دیاں پہاڑاں بچ مشرق تھیں مغرب تک کھنڈرے دے ہین۔ پہاڑی زبان دی لسانی خصوصیت ہوراں اسدے ارتقاء بارے نامور پہاڑی ادیب راجہ شاید شجاعت ہوریں کجھ اسراں لکھدے ہین:

”سجری تحقیق دے مطابق پہاڑی زبان برصغیر دیاں قدیم ترین زبانان بچوں ہک ہے جس دی جنم بھومی گندھارا دی سرزمین ہے۔ جس کو خط درود داستان آکھیا گیندا ہے۔ ایہہ خطہ گندھارا تھیں شروع ہو کے جہلم تک چلا گیندا ہے۔ اس بچ بے شمار بولیاں بولے گیندیاں آسیاں بچ نمائندہ بولی ایہی ”ہندکوہی ہے۔“ جس کو ریاست جموں کشمیر بچ پہاڑی آکھیا گیندا ہے۔“

(بحوالہ شیرازہ پہاڑی ۲۰۱۲ء)

پہاڑی دے نامور محقق تہ ادیب جناب ظفر اقبال منہاس ہوریں اپنے ہک مضمون ”جموں و کشمیر کے پہاڑی لوک زبان اور ثقافت“ بچ اس طراں لکھدے ہین:

”تاریخی آثار و شواہد اس بات پر دلالت کرتے ہین کہ شہنشاہ اشوک کے عہد کئی سو برس پہلے پہاڑی زمانے شاردا بیٹھ ہوراں کے اردگرد علاقوں میں بولی جاتی تھی شاردا کا یہ گاؤں بدھ مت کی تبلیغ کا برسوں تک مرکب رہا۔ اشوک کے دور میں بدھ مت کو کشمیر میں عروج حاصل تھا اور شاردا بیٹھ میں بدھ مت پر کھوج اور تحقیق زوروں پر تھا۔“

(بحوالہ شیرازہ پہاڑی 2003ء)

پہاڑی زبان دے ہک معتبر ادیب، محقق تہ نقاد مرحوم نثار راہی پہاڑی زبان و ادب اُپر تحقیقی نوعت دی مکمل کتاب ”پرکھ پرچول“ دے ناں نال 2022ء بچ شائع کیتی اس کتاب دا پہلا مقالہ ہے ”پہاڑی لوک بولی تھیں زبان ناسفر“ اس مقالے بچ انہاں پہاڑی زبان دے جنم تہ اس دے ارتقاء اُپر تفصیل نال گلاں کیتیاں ہین۔ پہاڑی زبان دی ابتداء تہ اس دے لسانی پہلو تے گل کردیاں موصوف لکھدے ہین:

”اس زبان نی ابتداء بارے بہت سارے نظریے بن گئے دے ہین۔
 کدے ایہہ زبان شاردا یونیورسٹی نال جڑی ہوئی لہجہنی ہے تہ کدے اس کی آریہ قوم
 نے دائرہ پنج بند زبان ہوئے ناعزاز ملیا۔ بہر حال گرین تھیں شروع کر کے ایہہ
 تکیا گیا ہے کہ ایہہ زبان غزنوی ہور غوری نے حملے نے نال چوہان راجہ اجمیر کی
 شکست ہوئی تہ لوک اُتھوں ڈر ہور خوف نے ماری ادھر ادھر نسی گئے، جیہڑے ملتان
 نی طرف ٹھے ہور راج وی ملتان نی بولنے ہین جیہڑی بالکل پہاڑی زبان ہے ہور
 جیہڑے اُتھوں نیپال نی طرف گئے اُتھے وی پہاڑی بولنے ہین۔ اتھے وی نیپالی
 پہاڑی زبان سی۔ ادھر دریائے راوی نے اس بار تہ اشا ہور ویلکھنڈ نے اس پار جس
 زبان نا جنم بقول ڈاکٹر زور ہو یا اوہ غلطی نال پنجابی (مغربی) تصور کرنے ہین۔
 جیہڑا بالکل غلط ہے تہ پنجابی لوک سیف الملوک کی پنجابی زبان نا سرمایہ تصور کرنے
 ہین جد کہ پہاڑی زبان نی سنگ میل نا تصور سیف الملوک میاں محمد بخش نی لکھی
 مثنوی کی سمجھایا جانا ہے ہور اس نا سارا ماحول، لب و لہجہ موضع ہور ڈھنگ پہاڑی
 ہے ہور اس نا منظری پہاڑی ہے۔“ (پرکھ پرچول صفحہ 7)

نثار راہی صاحب دی اس دلیل نال پہاڑی زبان دی ابتداء ہور اس دے لسانی منظر
 نامے پر بحث مباحثے دا ہک سلسلہ شروع ہو سکد ہے کیانکہ انہاں سن گجھ اسے انکشاف کیتے
 ہین جیہڑے پہاڑی زبان بارے رائے قائم کرنے والیاں کو بار بار سوچنے تے مجبور کر دے
 ہین۔ پہاڑی زبان دی ابتداء اس دی ارتقاء ہور لسانی تجزیے اُپر تحقیق دی کافی ضرورت تہ
 گنجائش ہے۔ مختلف ماہرین تہ محققین سن اس سلسلے پنج اپنے خیالات دا اظہار اپنے مطالعے ہور
 تحقیق دی بنیاد اُپر کیتا ہے ہور اسی آراء کو سامنے رکھدیاں ہونیاں نویں محققین اس سلسلے پنج گجھ
 آکھد سکدے ہین۔ نامور پہاڑی محقق جناب غلام حیدر ندیم ہور یں اپنی کتاب ”پہڑاس“ پنج
 موضوع دے تعلق نال اسراں رقمطراز ہین:

”زبان ددے اس کھنڈرے دے قبیلے پنج ہونڈی تہ تلاشی کردیاں ہونیاں
 زیر بحث پہاڑی زبان دا تعلق۔ ہند یورپی خاندان وی بڑی شاخ ہند آریائی نال
 ملدا ہے۔ پہاڑی زبان دا ہند آریائی خاندان بچوں ہونا وی ماضی پنج اس دے ارتقاء

تہ عروج دی نشاندہی کر دے ہو، اس زبان دی اس عظمت کو واضح کر دے کہ ایہہ

زبان ہندوستان دیاں قدیم زبانوں بچوں ہک ہے۔ (پہڑاس صفحہ 25)

پہاڑی زبان دی ابتدائی تہ ارتقائی منزلاں دا تعین کرنے والے مختلف عوامل تہ حالات دے مطالعے دی لوڑ ہے ہو، اس دے لسانی مطالعے دا کم بڑا ہی صبر آزما تہ زوہدی دا تقاضہ کرنا (مقتضی) ہے۔ پہاڑی دے لسانی مطالعے دے موضوع تے لکھنے دا سلسلہ پچھلے گچھ عرصے تھیں جاری ہے۔ جس دی وجہ نال اس مطالعے بچ سنجیدگی تہ وسعت آرہی ہے ہو، نویں حقائق دی دریافت وی ہو رہی ہے۔ ظاہر ہے کہ اس کم نال انصاف صرف ماہرین لسانیات ہی کر سکدے ہین۔ بہر حال اس مضمون کو ختم کرنے تھیں پہلاں میں سمجھداں ہاں کہ اس تعلق نال ماہر لسانیات تہ محققین دے دستیاب اقوال قارئین دی خدمت بچ پیش کراں:

”پہاڑی زبان بولنے والے لوک ”اُس گندھارا“ کلچر دے وارث ہین۔

جس کلچر سُن چندر گپت موریہ ہو، کوٹلیہ جیاں شخصیتاں پیدا کیتیاں ہین۔“

(نامور ماہر لسانیات، محقق، نقاد محمد یوسف ٹینگ، بحوالہ: پہڑاس، حیدرندیم)

”پہاڑی زبان دا ابتدائی تہ اصلی ناں ہند کو ہے۔ لفظ ہند تھیں مُراد

ہندوستانی ہو، کو تھیں مُراد کوہ یعنی پہاڑ ہے۔ اسراں مجموعی طور ہند کو تھیں مُراد

ہندوستانی پہاڑاں بچ بولی گینی والی زبان ہے۔“

(پہاڑی دانشور تہ محقق جناب نذیر احمد مسعودی، بحوالہ ”پہڑاس“)

”لفظ پہاڑی زبان تے ایندیاں ہی ہک خاص قبیلے دے لوک اکھیاں

اگا آجکل دے ہین اسراں ایہہ لفظ ہک نسلی شناخت دی علامت بن گیا دا ہے۔

پُرانے زمانے تھیں کہن کا اچ تکر جس قبیلے دے لوک سنسکرت کتاباں بچ

”گھش“ یور مغربی دستاویزات بچ ”کیساہٹ“ آکھیا اوہی لوک ہُن پہاڑی

اکھالدے ہین ہو، اُن دی زبان وی پہاڑی ہے۔“

(ماہر لسانیات تہ محقق راجندر بونیاری، بحوالہ: پہڑاس)

”اس زبان وی پر چول بچ پتہ چلدا ہے کہ ایہہ زبان شہنشاہ اشوک نے دور بچ وی بولی تہ سمجھی جانی سی۔ اس زبان کو بدھ مذہب دے پیر وکاراں اپنے دھرم کی عوام بچ پھیلائے واسطے اپنائی لیا۔ انہاں اس زبان نے سہارے اپنے دھرم کی نیپال تھیں لئی کے کشمیر تک پھیلا یا۔ مظفر آباد دے نیڑے دریائے مدھوتی تہ دریائے کشن گنگا نے جوڑ و رشار دا پیڑھ یونیورسٹی قائم سی۔ جتھے تبت، نیپال تہ ہماچل نے بدھ بھکشو بدھ مت کی پھیلائے نیاں سببیاں سوچدے سن۔ اس سوچ نے ہک نویں زبان کی جنم دتا۔ ایہہ ہی زبان پہاڑی ہے۔“

(مورخ، ماہر لسانیات محقق خوشد یوینی)

پہاڑاں دیاں ڈھلواناں تہ دور درانہ ڈھونگی گھائیاں بچ بسے والے لوک مختلف قسم دیاں بولیاں بولدے ہین۔ مگر ملحقہ علاقیاں دیاں انہاں بولیاں کو ملا کے ہک مشترکہ زبان جس کو ہر مقامی بولی بولے والا سمجھدا ہے ہور بولد اوی ہے۔ ہک ایہی زبان بن گئی دی ہے۔ جس کو پہاڑی زبان آکھدے ہین۔ مندرجہ بالا اقوال دی روشنی بچ پہاڑی زبان دی تاریخ ہور اس دے لسانی تانے باے دا کجھ نہ کجھ اندازہ ضرور ہوندا ہے۔ پہاڑی زبان دے لسانی تجزیے، اس دی ساخت بناوٹ تہ ارتقاء دے بارے ماہرین لسانیات ہی بہتر طور اُپر جانکاری فراہم کرسکدے ہین۔ زیر نظر مضمون اس سلسلے بچ تحقیقی معیار تے کھرائیہ اُترسکیا۔ اس سلسلے بچ وسیع مطالعے تہ مفصل دلائل دی لوڑ ہے ہور ایہہ موضوع باضابطہ تحقیق دا تقاضا کردا ہے۔ اُمید ہے اس سلسلے بچ اگے مفصل تہ معتبر کم ہوسی۔

پہاڑی پنج انشائیہ نگاری اے جائزہ

انشائیہ عربی زبان نے لفظ انشاء تھیں لیا نا اے۔ جس نے معنی یہ مطلب ”عبارت“ یا تحریر“ نے ہیں۔ اس توں علاوہ اس نے معنی کچھ گلاں دل تھیں پیدا کرنے نے وی ہیں۔

انگریزی پنج اس کی Easy یا فر Eassy وی آکھیا جانا اے۔ ادب نی اصطلاح پنج انشائیہ اُس نثری صنف کی آکھنے ہیں جس پنج کوئی ادیب یا لکھاری دُنیا تہ دُنیا نیاں چیزاں نے حوالے سنگ اپنا ذاتی نقطہ نظر پیش کرنا ہے۔ اپنے دل نے جذبات تہ خیالات نا صاف صاف اظہار نثری پیرائے پنج کرنا ہے۔ اتہجی صنف ادب کی انشائیہ نے ناں نال تعبیر کہتا جانا اے۔

انشائیہ نگاری ایہہ آزادی حاصل ہونی ہے جے اوہ اپنے خیالات تہ جذبات نا اظہار کھلے ہو ر آزادانہ طور اُپر کری سکے۔ ایہہ آزادی وی اس کول ہونی ہے جے اوہ اپنے ذاتی زاویہ نگاہ تھیں چیزاں کی تک سکے ہو ر اس نے نال ہی انشائیہ نگار اپنے دل تھیں گلاں کر سکے۔ عین ممکن اے جے انشائیہ نگار نے بیان کردہ خیالات تھیں قارئین متفق نہ ہوون ہو ر اختلاف وی کرن۔

جتنے توڑیں انشائیہ نی بنیا دیا شروعات نی گل ہے تہ اوہ ایہہ سامنے آونی ہے جے دُنیا تہ ادب پنج سب توں پہلاں ایہہ صنف فرانسیسی زبان نے ذریعہ متعارف ہوئی ہو ر اسراں ”ماؤٹین“ نامی انشائیہ نگار نے اس ضمن پنج قدم چاکے ادبی دُنیا پنج پہل کیتی ہو ر باقی زباناں نے ادبیاں تہ لکھاریاں واسطے اک نویں ادبی صنف نا وجود سامنے آن کے انہاں نی توجہ اس بکھی موڑنے پہلی کامیاب کوشش کیتی۔ اس طراں 1580ء پنج پہلا انشائیہ نا مجموعہ فرانسیسی زبان پنج شائع ہویا۔

فر فرانسسی نے ذریعہ ایہہ صنف انگریزی پنج داخل ہوئی۔ انگریزی نا پہلا انشائیہ نگار ”فرانس بیکن“ نیا جانا ہے۔ انگریزی نے ذریعہ براہ راست انشائیہ نی صنف اُردو پنج داخل ہوئی ہو اُردو زبان پنج اس صنف نے کافی ترقی کیتی۔ سر سید احمد خان، محمد حسین آزاد، شبلی نعمانی جیاں ادیبان نے شروعات کرن پنج اہم کردار ادا کیتا اگرچہ ایہہ باقاعدہ انشائیہ نگار نے طور ورتسلیم نیہہ کیتے جانے مگر اس نے باوجود انہاں نیاں تحریراں ہو رمضامین پنج انشائیے نے نمونے ضرور لہنے ہین۔ پطرس بخاری، رشید احمد صدیقی، کہنیا لال کپور وغیرہ جے ناں اُردو انشائیے نے فروغ پنج کافی اہمیت رکھنے ہین۔ انہاں توں علاوہ مشتاق یوسفی، مجتبیٰ حسین ہو رنظر صدیقی جے ناں اُردو انشائیے نے ارتقاء پنج اہم مقام رکھنے ہین۔ ڈاکٹر جاسن نے اسے واسطے انشائیہ کی ”ذہن کی آزاد ترنگ“ آکھیا ہے۔ نظیر صدیقی انشائیہ نی تعریف کجھ اس طراں کرنے ہین۔ ملاحظہ کریو:

”انشائیہ ادب کی وہ صنف ہے جس میں حکمت سے لے کر حماقت تک ہو حماقت سے لے کر حکمت تک ساری منزلیں طے کی جاتی ہیں، یہ وہ صنف ادب ہے جس میں بے معنی باتوں میں معنی تلاش کئے جاتے ہیں اور بامعنی باتوں میں مہمیت اُجاگر کی جاتی ہے۔“

پہاڑی زبان پنج انشائیہ نی روایت ہو ر انشائیہ نگاری اُپرگلاں کرن تھیں پہلاں ایہہ واضح کرنا چاہنے ہاں جے پہاڑی اک قدیم زبان ہے جس دور ورجی یا تہجی صدی تسلیم کیتا گیا ہے اُوہ دور راجہ اشوک نا دور سی جس پنج سنسکرت نا چلن عام سی فر بلیں بلیں اس ناوی خاتمہ ہو یا۔ اوہ دور پہاڑی زبان واسطے باقاعدہ تہ باضابطہ کجھ خاص نیہہ سی بہر حال اس زبان نا رسم الخط ”شاردا لپی“ سی۔ لیکن باضابطہ تہ باقاعدہ طور پر اس زبان پنج ادب نا چلن اس ویلے ہو یا جدوں جموں اینڈ کشمیر اکیڈمی آف آرٹس کلچر اینڈ لیگولنگو بیجز اندر 1978ء پنج پہاڑی شعبہ نے قائم ہونے تھیں بعد ہی پہاڑی زبان و ادب پنج لکھنے تہ اس نے نال ہی نال پڑھنے نا راجان عمل پنج آیا۔

پہاڑی زبان پنج انہاں ادیبان تہ لکھاریاں نے لکھنا شروع کیتا جیہڑے پہلاں اُردو تہ پنجابی دواں زبانان پنج لکھنے تہ پڑھنے سن۔

اُردو تھیں متاثر ہوئی پہاڑی ادیبوں نے اپنی ماہ بولی بچ لکھن نی کوشش کیتی ہو رہوں
ساری کامیابی وی انہاں نے تھہ آئی اسراں لکھنے نا ایہہ سلسلہ مزید آگے بدھنا رہیا۔ پہاڑی بچ
شاعری تہ افسانے لکھن نا چلن عام ہون لگا ٹھیک اس نے نال ہی پہاڑی قلم کاراں نے انشائیہ آلی
بکھی اپنی قلم موڑنے کوشش کیتی۔

پہاڑی زبان وادب بچ وی اس نے اوہی معنی مراد لے جانے ہین جیہڑے اُردو بچ راج
تہ منے جانے ہین۔ پہاڑی بچ انشائیہ نی روایت تھوڑی جی سہی ہونی ہے۔ پہاڑی زبان وادب
نے نثری سرمائے بچ انشائیہ نی تعداد بہوں کہٹ دسی ہے۔ اُردو نے ذریعہ انشائیہ جی صنف وی
پہاڑی زبان بچ داخل ہوئی۔ اپنے قلیل مطالعے نی بنیادور ایہہ آکھنے ہاں جے پہاڑی انشائیہ نی
روایت بہوں کمزور ہے۔ اہجاں توڑیں ضرور دو انشائیہ نے مجموعے ”مٹھی نچھ“ ”چچے“ شائع
ہو کے منظر عام اُپر آچکے ہین۔ ”راجہ نذر بونیاری نی تصنیف ”مٹھی نچھ“ جس بچ انشائیہ نال نال
افسانے وی شامل ہین۔ اسراں اس تصنیف کی خالص انشائیاں نا مجموعہ نیہہ آکھ سکے۔ اس
مجموعہ بچ 15 نے قریب انشائیہ تہ باقی چند اک افسانے وی موجود ہین۔ ایہہ مجموعہ 2018ء بچ
چھپ کے سامنے آیا۔ اس تھیں علاوہ محترمہ زلفر کھوکھر ہوراں نا 2020ء بچ پہلا باضابطہ خالص
پہاڑی زبان بچ انشائیاں نا مجموعہ چھپ کے منظر عام اُپر آیا ہے۔ اس بچ کل 21 انشائیہ شامل
ہین۔ میری دانست نے مطابق ایہہ نہ صرف زلفر کھوکھر نا پہلا انشائیاں نا مجموعہ ہے بلکہ ایہہ
پہاڑی زبان وادب بچ اولیت نا مقام رکھنا ہے۔ پہاڑی زبان وادب نے قاری واسطے اس گل نی
وضاحت صاف طور اُپر کرنا چلاں جے زلفر کھوکھر نے انشائیہ نا مجموعہ ”چچے“ اس اعتبار سنگ
اولیت رکھنا ہے جے اوہ خالص انشائیہ اُپر مشتمل ہے۔ پہاڑی زبان وادب نے خوبصورت ترین
لب و لہجے نے پارکھ عبد الواحد منہاس ”چچے“ اُپر اپنے تاثرات قلمبند کرنے ہوئیاں اس ضمن بچ
کچھ اس طراں لکھنے ہین:

”اج توڑیں پہاڑی زبان بچ کوئی مکمل انشائیاں نا مجموعہ حالیں توڑیں

چھاپے نیہہ چڑھیا و محترمہ زلفر کھوکھر ہوراں انشائیاں نا مجموعہ ”چچے“ نے عنوان

نے تحت چھاپے چاڑھ کے نہ صرف پہاڑی زبان نیاں لکھاڑی کالسریاں بچ پہلی
صاحب کتاب انشائیہ نگار بن گیاں ہین سگوں اساڑھے تمام قلدکاراں بچ اوہ
انشائیہ نی پہلی صاحب کتاب لکھاری بنیاں ہین۔“

(بچ زلفر کھوکر 2020ء تاثرات سرورق)

اس مجموعہ بچ کسے ہور صنف نی کوئی وی تخلیق نیہہ ملنی۔ اگرچہ مرحوم راجہ نذر بونیاری
ہوراں نا مجموعہ پہلاں شائع ہو یا اے کیا نکلہ اس بچ افسانے وی لکھنے ہین۔ انہاں تھیں پہلاں
غالبا اس پار نے پہاڑی ادبیاں تہ لکھاریاں نے اس صنف آلی لکھی اتنی محنت تے توجہ نیہہ دتی
جتنی محترمہ نے دتی ہے۔

پہاڑی زبان بچ باقاعدہ تہ باضابطہ طور ورا انشائیہ لکھنے نی شروعات مرحوم راجہ نذر بونیاری
نے کیتی۔ پہاڑی زبان بچ اس صنف کی متعارف کروان بچ راجہ نذر بونیاری نا اہم تہ بنیادی
کردار ہے۔ اوہ اپنے اک مقالے بچ گجھ اسراں لکھنے ہین:

”ماہڑا پہلا انشائیہ“ لکھی“ آسا جیہڑا پہلے اردو بچ لکھیا تہ اک غیر ریاستی
اردو جریدے بچ چھپیا۔ 1992ء بچ میں اس نا ترجمہ پہاڑی زبان بچ کیتا تہ فر
پہاڑی شیرازے بچ چھپیا اسے سال ایہہ انشائیہ ریڈیو کشمیر دے پہاڑی پروگرام
بچ وی نشر ہو یا اس دے بعد ماہڑے گجھ ہور انشائیہ کرسی، بدتمیز، بودے دند،
طلیلے دی بلا، وی چھپے تہ ٹیلی کاسٹ ہوئے۔“

(پہاڑی انشائیہ نمبر 2017ء ص 15)

پہاڑی زبان وادب بچ دوہی ناں ایچے نظر آونے ہین جہاں نے باقاعدہ تہ باضابطہ طور
ور اس صنف کی اپنا یا ہور پہاڑی زبان نی خالی چھو لی بچ انشائیہ جی صنف بائی۔ اس ضمن بچ
راجہ نذر بونیاری ہور عورتاں بچ زلفر کھوکر ہوراں نا سرفہرست ہے۔ پہاڑی نی خالی تہ بجز
بچ انشائیہ جی خوبصورت ترین صنف نا یو ٹالا کے اتنی آبیاری کرن بچ کوئی کسر باقی نیہہ چھوڑی۔
انہاں دواں نے بہوں چنگے تہ خوبصورت انشائیہ لکھے جہاں بچ مزاح نے نال نال طنز نے نشتر
دی صاف طور ورا لکھنے ہین۔

مرحوم راجہ نذر بونیاری جنہاں نا تعلق ضلع بارہمولہ نے علاقے بونیارترکانجن نال ہے۔ انہاں اس زبان بچ بہترین تہ ظرافت نال پھرے نے انشائیے لکھی کے اپنی اک شناخت قائم کیتی ہے۔

موصوف نے لگ بھگ سارے انشائیے زیادہ طویل نیمہ نظر آنے۔ مختصر جئے انداز بچ اوہ انشائیے لکھ کے قاری نے حوالے کری دینے ہین اس ضمن بچ کئہر ادا پیر ہولا، نچھ ہورا اُلو دا پٹھا قابل ذکر ہین۔ ”کئہر ادا پیر ہولا“ بچ انشائیے نگار سماج نی سو بچ تہ فکر کی باہندے لیان بچ پوری جرات کرنا سنا ہے۔ اس انشائیے نے ذریعہ موصوف سُن ایہہ دسن نی پوری کوشش کیتی ہے جے اوہ دی چیز جیہڑی بیوں آسانی نال ملی جانی ہے اس اہڑے سماج نافر د اس کی اتنی اہمیت نیمہ دینا جیہڑی جے اس اہڑے سماج تہ معاشرے نی کمی ہے۔ ”اُلو دا پٹھا“ انشائیے بچ انشائیے نگار نے اپنے سماج نی فکری جہت اُپر سخت طنزیہ انداز اپنانے ہوئیاں مثبت انداز فکر کی عمل بچ لیان نی طرف اشارہ کیتا ہے۔ نچھ، نیندرا، وقت، چاء، مکھی، اُلو دا پٹھا، کئہر ادا پیر ہولا وغیرہ جئے انشائیے خاص طور اُپر قابل ذکر ہین۔

راجہ نذر بونیاری نے اک انشائیے ”نچھ“ تھیں ایہہ اقتباس ملاحظہ کرو:

”نچھ ہر موسم بچ آندی ہے جسراں اج کل موبائل اُپر کئہنٹی بجدیاں ہی موبائل اُپر نمبر چڑھ گیندا ہے جس نال پتہ چلدا ہے جے کون یاد کر رہیا ہے مگر نچھ آن نال پتہ نیمہ چلدا ہے کون یاد کر رہیا ہے۔ نچھاں دُواں قسماں دیاں ہوندیاں ہین مٹھی نچھ تہ کوڑی نچھ مٹھی نچھ تاں آندی ہے جد کوئی ہمدرد دوست یا محبوبہ یاد کر رہی ہووے تہ کوڑی نچھ تاں آندی ہے جد صاحب نچھ دی بیوی قرض خواہ یا تھانیدار اس کو یاد کر رہے ہوون۔ بلکہ عام طور پر ایہی سمجھ جلدا ہے جے نچھ اس ویلے وی آگیندی ہے جد نزلہ بوبا کھڑکار رہیا ہوندا ہے ہورا اپنی آمد دی اطلاع نچھادے ذریعہ دیندا ہے۔“

مذکورہ اقتباس ایہہ تھیں اندازہ ہو گیا ہوسی جے راجہ نذر بونیاری ہوراں کتنے سوہنے تہ چنگے لفظاں نا استعمال کری ”نچھ“ عنوان دا انشائیہ لکھیا ہے۔ نچھ جس کی اُردو بچ چھینک ہور انگریزی بچ Sneeze آکھیا جانا ہے۔ نچھ اک فطری عمل ہے نچھ نا تعلق جسم نے اک خاص حصہ یعنی ناک نال ہونا اے۔ اس غیر مجرد لفظ کی انشائیہ نگار نے لفظاں نے ہیر پھیر سنگ بڑی ہنر مندی تہ کامیابی نال مجرد ہور مجسم بنا کے پیش کرنی کوشش کیتی ہے۔ انشائیہ نگار نے نچھ کی موت نال تشبیہ دے کے ایہہ ثابت کیتا اے جیاں موت نا کوئی پتہ نہیہ ہونا کہ کدوں آجاوے ٹھیک اسراں پچھ ناوی کوئی پتہ نہیہ ہونا جے کدوں آجائے یعنی نچھ ظرف زماں تہ ظرف مکاں نی حدود بچ قید نہیہ ہونی ”نچھ“ انشائیہ نا مطالعہ کرن توں بعد بلکہ پڑھنے نے دوران ہی ایہہ محسوس ہونا ہے جے نچھ مجسم صورت بچ اس اہڑے سامنے موجود ہے۔ انشائیہ نگار نا ایہہ کمال ہنر ہے جے اس نے محسوس ہونے والی شے کی مجسم صورت بچ بڑی چا بکدستی ہور فنکاری نال پیش کیتا ہے۔ انہاں اپنے اس انشائیہ بچ ہند کو لہجے نا خوب صورت ترین استعمال کیتا ہے۔ انہاں نے نچھ دیاں دو خاص قسماں بیان کیتیاں ہین مٹھی نچھ تہ کوڑی نچھ۔ نچھ نیاں لگ بھگ ساریاں صورتاں کی بیان کرنی کامیاب کوشش کیتی ہے۔ ایہہ انشائیہ پڑھن تھیں بعد ایہہ محسوس ہونا ہے جے نچھ نے جتنے وی چھپے نے پہلو ہو سکے ہین اوہ سارے اس انشائیہ بچ شامل ہو گئے ہین اس بچ مزاج نا پہلو موجود ہے جیہڑا کہ لازمی جڑوی ہے۔ پہاڑی زبان نے ٹھیٹھ لفظاں نا استعمال انہاں نے اس انشائیہ بچ صاف طور ورسنا ہے۔

محترمہ زلفر کھوکھر ہور وی پہاڑی انشائیہ نی روایت ہور اس نے باہدے بچ اک اہم تہ کافی اچا مقام رکھدیاں ہین پہاڑی بچ انہاں باقاعدہ گی سنگ انشائیے لکھے ہین۔ اوہ اک واحد خاتون ہے جہاں نے پہاڑی بچ انشائیہ نی صنف کی عروج بخٹیا۔ جس تسلسل ہور باقاعدگی نال اوہ انشائیے لکھ رہی ہین یقیناً اس صنف بچ ضرور باہدا ہوسی۔ محترمہ نی زبان نہایت ہی صاف، سادھا ہو دکش اے۔ انہاں نی زبان بچ اس طراں نی مٹھاس تہ جادو بیانی ہے جے قاری انہاں نی سحر انگریزی تہ جادوئی اثر تھیں باہر نہیہ نکلی سکنا۔ اگر قاری نے کوئی انشائیہ پڑھنا شروع کر لیا تہ

فراس ویلے توڑیں نیہہ چھوڑنا جدوں نکر اوہ مکمل نہ ہو جاوے۔ انہاں نی ایہہ جادو بیانی پہاڑی زبان واسطے کافی فائدہ مند دسی اے۔ زلفر کھوکھر نے انشائیاں پنج مزاح نے نال نال طنز نے نشتر دی اپنا اثر دسے ہین مگر ایہہ طنز بالکل صاف صاف نظر نیہہ آونا، غور کرنے ور پتہ چلنا ہے جے مزاح نے کچھ طنز چھپیا نا اے۔ قابل فہم قاری ہی انہاں نے طنز یہ لب ولہجہ کی جانی تہ پشانی سکنا ہین۔ عام قاری کی ایہہ محسوس تک نیہہ ہونا جے اس پنج کدھرے طنز وی ہے یا نیہہ اوہ ظاہری جملیاں نے ہیر پھیر پنج گم ہوئی کے مزاح نی تلاش کر کے چھٹ کھڑی لطف اندوز ہونا ہے۔ موصوفہ انشائیہ لکھنے نے دوران جتھے اپنی گل کی مزید باہد اور تقویت دینی ہووے اتھے اسے مناسبت سنگ خوبصورت ترین شعراں نا استعمال کری اپنی گل کی باوزن بنانے پنج کامیاب ہوئی جانیاں ہین۔ اپوزیشن پارٹی، ووین سیل، ووین امپاورمنٹ، زنانی تہ اپوزیشن پارٹی، کرسی، کبر والی، نک، گاس، سس، گال ہور تچھے موصوفہ نے قابل ذکر انشائیہ ہین۔ موصوفہ نی طبیعت انشائیہ آلی کبھی زیادہ میل کھانی دسی اے کیا تکہ جس ہنرمندی تہ چابکدستی نال اوہ پہاڑی زبان نے لب ولہجے پنج انشائیہ تخلیق کرنی ہے ایہہ انہاں نا ہی خاصہ اے۔ اگرچہ پہاڑی پنج انشائیہ واسطے مواد نی کوئی کمی نیہہ مگر لفظاں نا برتیا اپنے آپ پنج بہوں مشکل تہ اوہکھا مرحلہ اے لیکن موصوفہ اس پنج کامیاب نظر آونیاں ہین۔ اوہ جس دی موضوع کی انشائیہ نے لبادے پنج پروکے پیش کرنیاں ہین اس نا کوئی دی پہلو غائب نیہہ رہنا بلکہ اس نا ہر اک پہلو اس پنج ضرور موجود ہونا اے۔

انہاں نے انشائیاں نا مطالعہ کرن توں بعد ایہہ احساس ہونا ہے جے اوہ اک نہایت ہی سنجیدہ تخلیق کار ہین۔ موصوفہ نا پہاڑی ڈکشن بہوں خوبصورت آمیزش نال پھر یا نا نظر آونا اے۔ ’زبان‘ انہاں نے انشائیہ نی کائنات نا اک خوبصورت ترین عکس پیش کرنا ہے۔ اس انشائیہ پنج انسانی زبان جیہڑی کہ اس نے مٹہہ پنج دنداں نے بشکار موجود ہے نا تذکرہ جس ہنرمندی نال کیتا اے اوہ لاجواب ہے۔ زبان نے حوالے سنگ جتنے وی ممکن زاویے یا نکتے ہوئی سکے سن انہاں سبھاں کی بڑی ہنرمندی تہ کامیابی نال برتیا ہے۔ زبان یا جی بھ نے ہر پہلو کی پیش کیتا گیا

اے۔ مردنی زبان تہ کالسری نی زبان ناجیہڑا مقدمہ پیش ہو یا ہے اوہ قابل غور اے۔ اپنی عورت نے سامنے مردنی بے بسی نا حال بڑی ہنرمندی نال برتیا ہے جس بچ طنزیہ انداز شامل ہے۔ چہچہ نے کاٹ دار عمل ہو ر اس تھیں پیدا ہون آ لے مشکل حالات نا بیان خاصہ دلچسپ اے ”چچے“ بچ موجود ہر اک انشائیہ اپنے قاری تھیں پڑھنے نا خوب تقاضہ کرنا اے۔ اس تھیں علاوہ ”چچے“ انہاں نا اک اہجا انشائیہ اے جس بچ ساری قوت صرف ہوئی لکھنی اے۔ کچن نے اندر نے چچیاں کی تہ ہر کوئی جاننا ہے مگر اس تھیں علاوہ جیہڑیاں چچیاں نا حال ہو ر تذکرہ اس انشائیہ بچ بیان ہو یا اے اوہ بڑی ہی خاص تہ دلچسپی نا سبب ہے۔ انسانی شکل بچ جیہڑے تچے چچہ گیری ہو ر چچہ نوازی بچ مصروف رہنے ہین انہاں کی کس ہنرمندی نال بے نقاب کیتا اے اوہ حصہ بڑی دلچسپی نا حال اے۔

انشائیہ ”چچے“ تھیں ایہہ اقتباس تلو:

”سیاسی تچے سب تھیں زیادہ کم کاج بچ مصروف رہنے والے ہونے ہین جوڑ توڑیں بچ لگے رہنے ہین ذہنی طور اُپروی تہ جسمانی طور اُپروی مصروف رہنے والے ہونے ہین۔ جتنا بڑا انہاں نا کم کاج ہونا ہے اتنی بڑی انہاں نی غرض و غایت وی ہونی ہے۔ ایہہ اپنے مالکاں تہ لیڈراں نے اشاریاں اُپر نچنے ہین خاص طور اُپر الیکشن نے دناں بچ مرنے مارنے تک تیار رہنے ہین۔ تکلیا جائے تہ اصل بچ سارے ہی تچے سدھے سادے ہونے ہین تہ بعض ایسے بے خبر تہ سٹے ہونے ہین کہ انہاں کی خبر تک بیہہ ہونی جے اوہ کسے نے تچے بنی گئے نے ہین۔“

اس تھیں علاوہ پہاڑی زبان وادب نے کجھ ہو ر ادیب لکھاری اچھے وی ہین جنہاں افسانے تہ شاعری نے نال نال اس صنف بچ وی طبع آزمائی کرن نی کوشش کیتی۔ انہاں بچ فدرا راجوروی، پرویز مانوس، شبیر احمد خان نمس، شفیق احمد وانی، نثار راہی، روبینہ بھٹی ہو ر میر غلام حیدر ندیم وغیرہ جے نال قابل ذکر ہین۔ انہاں لکھاریاں تہ قلم کاراں نے باقاعدگی سنگ صنف انشائیہ کی تہ بیہہ اپنا یا ورفروی اس اعتبار نال اہمیت ضرور رکھنے ہین جے کجھ نہ کرن تھیں طبع آزمائی تہ

ضرور کیتی ہو راہیہ کس حد تک کامیاب ہوئے ایہہ آکھنا اہجاں باقی ہے۔ اس ضمن نچ نثار راہی نا انشائیہ ”آتھاں کا نا“ فدارا جوری نا انشائیہ ”ہتھ“ میر غلام حیدر ندیم نے انشائیہ ”دوہرا معیار، تکیہ، ڈاڈے لوک، پرویز مانوس نے انشائیہ ”عقل تہ سمجھ، ملاوٹ، حسد، روہینہ بھٹی نا انشائیہ“ کرسی، محمد جہانگیر اصغر نا انشائیہ چا پانی، شبیر احمد خان نمٹس نے انشائیہ، نوکری، مہنگائی، خیال، شفیق احمد وانی نا انشائیہ، چھوٹھ مارنا، محمد رفیق خان رفیق نا انشائیہ ”کاگ“ خاص طور و قابل ذکر ہین۔

پہاڑی زبان نچ انشائیہ واسطے مواد بہوں زیادہ اے اس زبان نی لفظیات اتنی سوتی، مٹھی ہو نظر افت تہ مٹھیار ناں پہری نی اے جے اس نچ بہترین انشائیہ لکھے جاسکنے ہین۔ انشائیہ واسطے جیہڑے محاورے، اصطلاحاں ترکیباں وغیرہ پہاڑی زبان نچ ہین اوہ شاید ہی کسے دوجی زبان نچ ہوں۔ جس نا ذکر ہو تہ ذکرہ پہاڑی زبان نے خوبصورت ترین لب و لہجے نے قلم کار مرحوم راجہ نذر بونیاری ہورا پنے اک مقالے نچ اسراں کرنے ہین ملاحظہ کرو:

”ہک گل میں محسوس کیتی کہ پہاڑی نچ انشائیہ واسطے مگو الفاظ لوڑنے میہ پئے بلکہ جیاں ہی کوئی خیال ذہن نچ پیدا ہو یا تہ اس کو انشائیہ نچ بدلے واسطے خوبصورت خیالات تہ استعارے تہ اصطلاحاں خود بخود بن لگ پئے اک تھیں ہو رہدھ کا اک لفظ، اکھان تہ محاورے جیہڑے عام بول چال دی زبان نچ ہوندے ہین تہ انداہت بڑا ذخیرہ اگر اسیں چا ہواں تہ ٹیل سکدے ہاں۔“

(شیرازہ پہاڑی انشائیہ نمبر خصوصی، 2017ء ص 15)

اُمید کیتی جاسکنی ہے جے مستقبل قریب نچ پہاڑی زبان نچ انشائیہ نا ایہہ سلسلہ ضرور اُگے بدھسی ہورا پنے ارتقا نچ داخل ہوئی۔

پہاڑی زبان تہ قدیم گندھارا تہذیب

کسی وی زبان دی تکمیل بچ شعر و ادب دے نال نال اُس زبان دی تاریخ، ثقافت، ہور آرٹ دے ورثے دا وجود ہونا لازمی ہے۔ تاریخ دے ورثے پھلورنا، نشاناں، آثار قدیمہ ہور آرٹ دے نمونیاں کو ٹھونڈنا ہور اندے گمشدہ حوالیاں کو ہک ترتیب دے کے زنجیر دی تخلیقی صورت بچ آنا لوئے (لو ہے) دے چنے چبے دے برابر ہے۔ ہزاراں سالاں تے کھنڈی دی تاریخ کو بٹیاں، پہاڑاں، دریاواں، سکلیاں، لہجیاں ہور مختلف لوک ثقافتاں کو ہک لڑی بچ پرو کے زبان دے وجود کو ثابت کرنا بچ اوکھا کم ہے تہ قدیم قدم تے ٹکراں کھینے دا احساس وی ہوندا ہے۔ پہاڑی زبان دی تاریخ انہاں ہی نقشاں ہور نشاناں تے ٹھونڈنے دی ضرورت ہے۔ دل ہور دماغ بچ اکثر سوال پیدا ہوندا ہے کہ تہذیب کیہہ ہے؟ جدا سیں لفظ (تہذیب) برتدے ہاں تہ اس نال کسے قوم قبیلے یا ملک دی داخلی یا خارجی زندگی دے تمام اہم پہلوں تھیں مجموعی طور تے پیدا ہونے والی اوہ امتیازی خصوصیات مراد ہوندیاں ہین جنہاں نال لوک محبت کردے ہین ہور جن دے حوالے نال اوہ دنیا بچ پہچانے جلدے ہین، انسان قدر راں بنینے ہور محفوظ رکھنے دی کوشش بچ اپنی قومی تہذیب پیدا کردا ہے، اوہ تہذیب اس دے گزرے دے ویلے (ماضی) دی یاد نال ملدی ہے ہور دنیا دی عام ترقی نال نسبت رکھدی ہے۔ تہذیب قومی زندگی دی ساری جذباتی، روحانی خواہشات، آرزو، تمنا تہ شوق دا باڑھا بن گیندی ہے، تہذیب اس کو بنیندی ہور سجا کے اس کو ہک ایجا اصلی مقصد بخندی ہے جیہڑا زمانے دی ضرورتاں دا ساتھ دے سکے۔ اوہ انہاں ساریاں طاقتاں کو بٹیل کے اگے بدھدی ہے جیہڑا ماضی سن اسکو دتا دا ہوندا ہے۔

پہاڑی زبان دے ادب بچ ہر موضوع تے تحقیقی کم ہو یا دا ہے۔ زبان دے پرانے تہ نویں نمونیاں کو دکھیا، سنیا تہ پرکھیا گیا دا ہے۔ جغرافیہ ہور تاریخ تے وی کئی مقالے لکھے گئے دے ہین۔ جہاں بچ زیادہ تر شاردا پیٹھ یونیورسٹی ہور قدیم گندھارا تہذیب دے حوالے دتے گئے دے ہیں۔ پہاڑی دے علاوہ کئی ہور زبانوں والے وی قدیم گندھارا تہذیب نال اپنیاں جڑاں جوڑ دے ہین۔ بہر حال اسدا موضوع پہاڑی زبان ہور قدیم گندھارا تہذیب ہے اسی حوالے نال اپنے بچے ٹرٹے دے لفظاں بچ تساں نال کجھ گلاں سانجھیا ساں۔ گندھارا خیبر پختونخوا ہور صوبہ پنجاب دے علاقے پوٹھوہار دے کجھ علاقیاں تے مشتمل آسی۔ پشاور، ٹیکسلا، تخت بائی، سوات، دیر ہور چارسدہ اس دے اہم مرکز آسے۔ ایہہ دریائے کابل تھیں شمال دی طرف واقع آسی، گندھارا چھٹی صدی قبل مسیح تھیں یاری صدی تک قائم رہی۔

لفظ گندھارا دے خاصے معنی کڈھے جلدے ہین، لیکن محققین کسی ہک معنی تے متفق نیہے۔ بعض مؤرخین دی تحقیق دے مطابق وسطی ایشیا تھیں آن والے قبائل دے اک سردار داناں گندھاریہ آسا جس سن اپنے ناں تے ایہہ نویں آبادی قائم کیتی آسی۔ ایہہ وی آکھیا جلد ہے کہ اس سردار دی اک تہی آسی جس داناں گندھاری آسا، اسی دے ناں نال منسوب اس علاقے دا ناں گندھاری رکھیا گیا آسا جہڑا بعد بچ بگڑ کے گندھارا ہو گیا۔

کجھ دے خیال بچ لفظ ”گندھارا“ دے معنی اتھے دی مشہور اُن (اُون) تھیں پیدا ہے۔ پھینڈاں دی ایہہ اُن مچ اصل آسی ہور اس دی شہرت (مشہوری) دا چرچا پورے برصغیر بچ آسا۔ افغانستان دے مشہور شہر قندھار نال وی اس دی نسبت بیان کیتی گیندی ہے۔ ٹیکسلا جلد بدھ مت دا مرکز آسا، تہ اس وقت قندھارا تھیں بہترین سنگ تراش آئے آسے ہور انہاں سن ہند، یونانی ہور ایرانی فن دی آمیزش نال اپنے ہنر دے اعلیٰ جوہر دے جس دے باعث اس داناں ”قندھارا“ ہور فر ”گندھارا“ پے گیا۔

گندھارا داناں سب تھیں پہلے بدھ مت دیاں روایتاں ہور ہندوؤواں دی مذہبی کتاب رگ وید بچ آیا ہے۔ اس دے بعد ایرانی، یونانی ہور رومی زبانوں نال تعلق رکھنے والے تاریخی

ذرائع تھیں بھی مختصراً ظاہر ہوندا ہے، تاہم گندھارا و منفصل ذکر چینی سیاح ہیون سانگ دی لکھتیاں بچ وی ملدا ہے جیہڑا ستمی صدی عیسوی بچ بندھ مت دے مقدس مقامات جا تیاں دی زیارت واسطے برصغیر آیا آسا۔ جد کہ گندھارا دا علاقہ وی بندھ مت دا اہم مرکز آسا، اسی واسطے اوہ آئے۔ اس دی لکھتیاں (تحریریاں) دے مطابق گندھارا دی ریاست بچ شمال دی طرف سوات، دیر، باجوڑ اور مشرق دی طرف دریائے سندھ تک دا علاقہ شامل آسا۔ البتہ بیرونی حملہ آوراں دی وجہ نال گندھارا دی ریاستی حدواں وقت دے نال بدلدیاں رہیاں۔

گندھارا دا صدر مقام:- گندھارا دے صدر مقام دے بارے بچ کئی اختلافات ہین۔ ٹیکسلا جیہڑا اسلام آباد دے قریب واقع ہے، اس کو وی گندھارا دا صدر مقام قرار دتا جلد ا ہے ہور "پشکلاوتی" جیہڑا ہن چارسدہ دے نال نال جانیا جلد ا ہے ہور پشاور دے قریب واقع ہے، اسکو وی گندھارا دا مرکز قرار دتا جلد ا ہے۔ اسدے علاوہ تاریخ دے مطالعے تھیں پتہ چلد ا ہے کہ وادی پشاور کو وی قدیم زمانے بچ گندھارا دے نال یاد کیتا جلد ا آسا ہور ایہہ اک طویل عرصے تک گندھارا دا صدر مقام رہیا ہے۔ "ہنڈ" کو وی گندھارا دے صدر مقام دی حیثیت نال جانیا جلد ا ہے جتھے سکندر اعظم سن دریائے سندھ (اباسین) عبور کیتا آسا۔

وادی سوات کو وی گندھارا دے صدر مقام دے طور تے یاد کیتا جلد ا ہے۔ کیاں کہ سوات بچ بندھ مت ہور گندھارا تہذیب دے قدیم آثار ہین۔ سوات بچ برآمد ہونے والی گندھارا تہذیب ہور گندھارا آرٹ دے بعض نادر نمونیاں تھیں ایہہ اندازہ ہوندا ہے کہ سوات بچ گندھارا تہذیب کو بڑا عروج حاصل آسا ہور اس تہذیب دے اثرات اس قدر زیادہ ملدے ہین کہ سوات "گندھارا" دی اک بڑی فیکٹری داناں ہے۔ جتھو بہترین نقش و نگار دی حامل کنندہ کاری ہور نفیس سنگ تراشی دے نمونے سلطنت گندھارا دے دیگر علاقیاں بچ وی پہنچے جلد دے آسے۔ سوات بچ مہاتما بندھ دا قد آور مجسمہ گندھارا آرٹ دا اک بہترین ہور نایاب نمونہ ہے۔

قدیم زمانے بچ وادی سوات مختلف تہذیبیاں، ثقافتاں ہور مذہباں دی آماجگاہ رہی دی ہے، کئی تہذیبیاں پھلیاں ہور عروج دیاں منزلاں لنگ کے زوال پذیر ہوئیاں۔ کئی مذہب

سن اپنے اثرات چھوڑے ہو رکئی تو ماں دی بود و باش ہو ران دی طرز زندگی دے نقشے بنے ہو رفر مٹے۔ زمانہ قدیم دے سوات پنج موجود انہاں تمام تہذیبیاں، ثقافتاں ہو رند ہیاں پنج بدھ مت کو اولیت حاصل رہتی ہے۔ بدھ مت باہر و آیا لیکن اس سن عروج دیاں بلندیاں حاصل کیتیاں۔ ہزاراں سال گزرنے دے باوجود اس دے اثرات اچ وی سوات پنج آثار قدیمہ دی شکل پنج ہر جا ئی پھیلے دے ہین۔

سوات پنج گندھارا آرٹ بدھ دے مختلف مجسمیاں، کندہ کاریاں ہو ر مختلف نقش نگاری دی صورت پنج موجود ہونا گویا سنگ تراشی، مجسمہ سازی، تصویر کشی، ہو ر مختلف نقشیاں تے مشتمل کندہ کاری دا جہڑا فن وجود پنج آیا ہے، اُسکو گندھارا آرٹ داناناں دتا گیا ہے۔ گندھارا نہ صرف فن داناناں ہے بلکہ ایہہ اک وسیع علاقے ہو ر اک مکمل تہذیب دا آئینہ دار ہے۔ گندھارا آرٹ پہلی صدی عیسوی تھیں کہنن کے ستمی صدی عیسوی تک عروج تے رہیا۔ بعض محققین دے مطابق یاری صدی تک۔

برصغیر ہند و پاک افغانستان ہو ر ایران پرانے زمانے تھیں ماہرین دے مطابق دو ہزار سال 2000 قبل مسیح آریہ قوماں دی آمد دا زمانہ آسا جد آریہ وسط ایشیا تھیں ایران پنج داخل ہوئے دراوڑ آسٹریں جیہڑے اتھے پہلے پہل آباد آسے انہاں کو مشرق دی طرف جویا۔ دریائے سندھ دے کنارے قندھارا تہذیب دی بنیاد رکھی ایہی زمانہ ہند آریائی زبان سنسکرت دا ابتدائی دور آسا۔ عہد وسطی پندرہ سو قبل مسیح تھیں پنج سو قبل مسیح تک دا زمانہ بحوالہ رگ وید دی تخلیق، جس دا مرکز گندھارا یا گندھارا آسا۔ سنسکرت اک قدیم ترین زبان ہے۔ اہل ہنود دے قدیم مذہبی، فکری، تاریخی ادب دا بڑا حصہ اسی زبان پنج لکھیا گیا دا ہے۔ ایہہ زبان زوال دے آخری موڑ تے بچ گئی آسی۔ لیکن اسکو دوبارہ فروغ دینے واسطے گذشتہ صدی تھیں سرکاری سطح تے کافی کوششاں جاری ہین۔ کالی داس ہو ر سور داس سنسکرت دے بڑے شاعر ہو ر عالم گذرے ہین۔

ہند یورپی اک سودے قریب زباناں دا اک خاندان ہے انہاں کو اک خاندان دی خصوصیات نال رکھیا گیا دا ہے۔ انڈ یورپین زباناں دے بولنے والیاں دی گنتی (تعداد) دنیا پنج

باقی زبانوں بولنے والیاں خانداناں تھیں زیادہ ہے۔ جغرافیائی لحاظ سے زبانوں دا ایہہ خاندان دنیا دے اک کھلے ڈلے (وسیع) رقبے تے پھیلیا دا ہے۔

اس خاندان دی پیداوار اہم زبانوں اردو، بنگالی، ہندی، پنجابی، پہاڑی، سرائیکی، پشتو، فارسی، گُرد، روسی، جرمن، فرانسیسی، ولندیزی، ہور انگریزی وغیرہ ہین۔ سنسکرت وی اسی دی اک شاخ ہے۔

سنسکرت زبان دیاں دو اہم شاخاں ہین، کلاسیکی سنسکرت ہور ویدک سنسکرت۔ کلاسیکی سنسکرت ادب پنج استعمال کییتی جلدی آسی ہور قاعدے دان پانچویں سن چوتھی صدی قبل مسیح پنج اس دا باضابطہ معیار مقرر کیا آسا۔ ایہہ سنسکرت دا اوہ روپ ہے جیہڑا آج موجود ہے ہور جیہڑا جدید بھارت دی ادبی زبانوں تے خاصا اثر انداز ہويا دا ہے۔ ویدک سنسکرت، زبان دا اوہ روپ ہے جیہڑا اس دی ناپیدگی تھیں پہلے بطور تقریری زبان استعمال کین جلد آسا۔ ہندواں دی وید کتاب اسی روپ پنج لکھی دی ہے، جیہڑی کانسی دے دور دے گندھارا نامی علاقے دی بولی تے مبنی ہے۔ وقت گزرنے دے نال نال روزمرہ دی تقریری زبانوں تبدیل ہون لکیاں ہوران دے تہ تحریری زبان دے بچکارے دا فرق ہولیاں ہولیاں بدھن لکیا ہور ابجی نوبت آئی کہ تقریری زبانوں ”پراکرت“ آکھالن لکیاں۔ ایہی پراکرتاں برصغیر ہندوپاک دے شمالی علاقیاں دی جدید زبانوں (مثلاً اردو، ہندی، پنجابی، پہاڑی، سندھی، گجراتی، بنگالی، مراٹھی) دے آبا و اجداد ہین۔

لسانیاتی تاریخ دانوں دے مطابق، سنسکرت پہلے ہند یورپی زبان دی اولاد پنج شمال ہے، جیہڑی ابتدائی طور تے یورپ دے میدانوں پنج بولی جلدی آسی۔ سب تھیں پرانی ایرانی زبان، اوستائی وی اسی زبان دی اولاد ہے ہور اوہ سنسکرت نال قریبی تعلق رکھدی ہے۔

ماہرین دی اک دوئی رائے ایہہ وی ہے کہ رگ وید دا زمانہ پنج سو قبل مسیح ہے جیہڑا گندھارا تہذیب اور تمدن دا دور آسا رگ وید کو موجودہ پاکستان دے ٹیکسلا یا افغانستان دے صوبہ قندھار جیہڑا کندھارہ تہذیب آسی، اسی دوران لکھیا ہوسی۔

مانسہرہ سنگی فرمان موریہ شہنشاہ اشوک دے مانسہرہ خیبر پختونخوا، پاکستان پنج بٹیاں تے

کندہ چودہ فرمان ہیں۔ انہاں فرماناں یا ہدایتاں کو ترے چٹاناں بچ کندہ کیتا گیا دا ہے ہورا ایہہ ترے سقبل مسیح دے ہیں ہورا وہ گندھارا ثقافت دے قدیم ہندوستانی رسم الخط، خروشتی بچ لکھے گئے دے ہیں۔ فرماناں بچ اشوکا دے دھرم (مذہب) دے پہلو ویاں دا ذکر ہے۔

پہاڑی ادب دی تاریخ ۱۵۰۰ قبل مسیح تھیں شروع ہوندی ہے، پانینی ”سن سب تھیں پہلے ویداں کونسکرکرت بچ جاہ دتی۔ کوئی زبان ایہہ دعویٰ میہہ کر سکتی کہ ویداں بچ صرف ان دی زبان شامل ہے۔ البتہ الفاظ دی غالب اکثریت پہاڑی زبان دی ہے۔ سنسکرکرت بچ بے شمار قدیم قصے کہانیاں دراصل پہاڑی زبان دا ہی قدیم سرمایہ ہیں لیکن بد قسمتی نال پہاڑی زبان ایہہ قدیم سرمایہ کئی ترتیب میہہ دے سکی۔ شائد آنے والے ویلے بچ کوئی اللہ دابندہ زبان دا کوئی دیوانہ شیدائی محقق اسکو سنسکرکرت تھیں ترجمہ کر کے دہسے۔

پہاڑی ادب دا آغاز ویداں دے اشلوکاں ہور منتراں دی صورت شعری صورت بچ ملدا ہے۔ سنسکرکرت زبان دا بانی ”پانینی“ ضلع صوابی دی تحصیل چھوٹا لاہور بچ پیدا ہویا آسا۔ ”پانینی“ دا پورا ناں سلاتورا ہور فر ”لاور“ آسا۔ ایہہ علاقہ پہاڑی ہندکو بولنے والیاں دا ہے۔ پہاڑی اصناف ادب بچ شاعری سرفہرست رہی ہے۔ ہور کھروشتی یا خروشتی وی پہاڑی دارسم الخط آسا جیہڑا سبج تھیں کھبے ہور کھبے تھیں سبج لکھے گیندا آسا۔

سکندر اعظم دے قندھار دے دورے سن نہ صرف مغربی مورخین کو مصروف رکھیا بلکہ مشہور قدیم یونانی تاریخ دان ہیروداٹس جیسے مورخین سن وی اراکوزیا نامی اپنی تخلیقات بچ قندھار دا تذکرہ کیتا دا ہے۔ قندھار بچ ویران ہور وسیع پہاڑی سلسلے، زرخیز زمیناں ہور سرسبز باغات ہیں جہاں تھیں معیشت ہور خوبصورتی دونیاں کو فائدہ ہویا ہے۔

قندھار دے ناں دی وجہ تسمیہ دے بارے بچ مختلف رائے ہیں، کجھ اسکو اصل (الیکزینڈرا) آکھدے ہیں، جد سکندر اس علاقے بچ آیا آسا ہور اس سن اسکندریہ دا شہر تعمیر کیتا آسا، اس سن اس خطے کو (الیکزینڈرا) آکھیا آسا، فر کجھ مورخین دا خیال ہے کہ اسکندریہ تھیں پہلے، قندھار داناں اس جائی تے گڈروسیا (قندھاریا) دے ناں تھیں موجود آسا ہور کجھ علما دا خیال ہے

کہ ایہہ خیال کیتا جلد ہے کہ جد گندھارا دے باشندے اس سرزمین تے آئے تہ اوہ ایہہ ناں آپے نال کہین آئے، جس کو بعد پنج عریاں (گندھارا) سن تشکیل دتا۔ ہیر و ڈوٹس دن پکتیکا دے چار قبیلیاں دے ناواں دا ذکر کردیاں پہلے قبیلے (گندھاری) دا تذکرہ کیتا ہور آکھیا ہے جے ایہہ اس دی تاریخی سرزمین (گندھارا) دے باشندیاں داناں آسا، جس کو تاریخ دے تمام دواراں پنج گندھاری یا گندھاری آکھیا جلد ہے۔ ایوستا پنج وی، ہک پہلوان داناں گندھارا یا (گندھوفر) آسا، اوہ ہک آزاد کہول دا بادشاہ آسا ہور اس سن اپنے یا اسراں دے معنی نال ارغندب بیسن پنج ہک شہر تعمیر کیتا آسا ہور خود گندھارا بادشاہ بن گیا۔

تاریخی اندراج پنج مذکور گندھارا سب تھیں پرانا ناں (ہرا-ہوا) یا (ہرا ویتی) ہے، ہر ہوتی (سرسوتی) ارغندب داناں آسا ہور اراخوسیا داناں ارغسان آسا، جس دا مرکز ارچوتس آسا۔ فریونانیاں سن اراچنیا، اراکوزیا، اراکوسیا تشکیل دتا۔ ساسانی سلطنت، کیدیرین ہور کابل شاہی زمانے دے واقعات پنج، گندھارا کو (رنج، رخ، رخ) آکھیا گیا دا ہے۔ عریاں دی آمد دے نال ہی، اراخوسیا الرنج ہور الرخ بن گیا۔ چونکہ غرنوی سلطنت دے زمانے پنج اس خطے دا مرکزی شہر رنج آسا ہور تا کین آباد آسا، گندھارا ہک کھنڈر یا مضافاتی علاقہ آسا، لہذا اس داناں نہیں کہند آگیا دا۔

برصغیر دیاں قدیم زبانوں بچو ہک قدیم ترین زبان پہاڑی ہے جیہڑی گندھارا تہذیب تھیں پہلے وی کئی صدیاں تک موجود آسی۔ گندھارا تہذیب تہ ہزاروں سالوں تھیں اپنے ہونے دی گواہی دے رہئی ہے۔ گندھارا تھیں پہلے اس خطے کو درستان دا علاقہ آکھیا جلد آسا۔ موجودہ شمالی علاقیاں دا قدیم ناں بلورستان ہے قدیم بلورستان دیاں زبانوں پنج بلتی، شینا، چترالی، گلگتی، لدانچی تہ ہور کئی زبانوں بولیاں جلدیاں آسایاں جد کہ درستان دا علاقہ گندھارا تھیں جہلم تک آسا، کچھ تاریخ داناں دے مطابق سندھ تک آسا۔ جتھے زیادہ تر سندھ کو یا ہند کو بولی جلدی آسی۔ ایہہ گل طے ہے کہ تمام تہذیبیاں دریاواں دے کناریاں تے آباد ہونیاں۔ دریائے سندھ جس کو انڈس ریوری آکھیا جلد ہے اس دے کناریاں تے بولی جلتے والی زبان، ہند کو یا سندھ کو

ہے۔ ہندکو اسی پہاڑی زبان دانانا ہے۔ ہندکو زبان دے حوالے نال عام ہے کہ ایہہ ہندتھیں ہندکو ہو یا دا ہے ہک اعتبار نال ایہہ قیاس درست ہو سکتا ہے لیکن کجھ محققین اس کو غلط فہمی قرار دیندے ہین۔ ہند دا اصل سندھ ہے ہور اسی حوالے نال ملک دانانا بنیا، ہندیا ہندوستان ہور انڈیا۔ ہندکو دا مرکز کجھ سیرابی بخشے والے دریاؤں دے آس پاس رہیا ہے۔ اسی واسطے اس کو سبت سندھوی آکھیا جلد ارہیا یعنی ست دریاواں دی سر زمین جیہڑی بعد نچ بچا منشی بادشاہواں سن "سین" ہٹاکے "ہ" کر چھوڑیا جی سندھ دے بدلے ہند کر سٹیا۔ ایہہ قیاس بالکل درست ہے لیکن افغانستان دا ہک سکھ ماہر لسانیات ڈاکٹر ہرنس سنگھ ہنڈا دے بقول "جد سلطان محمود غزنوی سن 1997ء ڈی نچ افغانستان تھیں لشکر کشی کر کے ہندوستان تے حملہ کیتا، اس ویلے اوہ اپنے نال واپسی تے اتھے دے کجھ ہندومت دے لوکاں کو کہمن آیا۔ جد انہاں کو پچھیا تھیں کیہڑی زبان بولدے ہو، انہاں آکھیا اسیں پہاڑی بولدے ہاں۔ فر محمود غزنوی آکھیا میں تساں کو سوہنا ناں ہندکو دیندا ہاں اج تھیں پچھے اس دانانا ہندکو ہے"۔ ہندکو دالفظی مطلب ہند دے پہاڑاں دا وی کہند ا جلد ہے، ایہہ ناں کوہ ہمالیہ دے سلسلے واسطے استعمال کیتا جلد ہے۔ فارسی زبان نچ ہند دا مطلب دریائے سندھ دے آس پاس دے علاقے ہور کو (کوہ) تھیں مراد پہاڑ ہے۔ ہندکو دی اصطلاح قدیم یونانی علمی حلقیاں نچ ہوئی دی ہے، جس تھیں مراد حالیہ شمالی پاکستان اور مشرقی افغانستان دے پہاڑی سلسلے ہین۔ اتھے لفظ ہندکو دا مطلب تہ معنی صاف ہور باندھا ہوندا ہے کہ پہاڑی ہور ہندکو اک ہی ناں ہے۔

جسراں سنسکرت زبان نچ پوٹھوار پہاڑی علاقیاں کو آکھیا جلد ہے۔ پوٹھواری زبان یعنی پہاڑی زبان (پوٹھواری) (پہاڑی) یعنی سنسکرت نچ پوٹھوار تہ اردو نچ پہاڑیا ایہہ زبان مختلف علاقیاں نچ بولی جلدی رہی ہے تہ مختلف علاقیاں دی نسبت نال اس دے ناں وی مختلف ہین ہور اس دارسم الخط وی ہر دور نچ کئی کئی رہیا ہے اج وی مختلف علاقیاں نچ کئی کئی رسم الخط رائج ہین۔

ایہہ جگ

جدوں نیاں شہر آئی بسیا ساں زندگی مُشکل سی مگر تسلی بخش سی۔ نہ کُتا تکلے تہ نہ گُتا پہو نکے۔ ہر انسان اپنی دُنیا وچ مست۔ حالاں جے ایہہ وی سارا سچ بیہہ سی جے میں کوئی جنتے ناسنپک ہوئی گیا ساں۔ بس اتی ساری سَکھ نی گل سی جے طعنے سٹھنیاں صرف کُہرے والیاں بیتاں سن۔ رشتے داراں، دوستاں، گماہنڈیاں تہ دولت منداناں نی اکھیاں تھیں دُورساں، جیہڑے ہر خوشی تہ ماتم اُپر ماہڑی نالالتی اُپر طنز کرنا فرض سمجھنے سن۔ اسپچیاں موقعیاں اُپر مگی جواب تہ کوئی بننا بیہہ سی، بس کُہر آئی تہ کمرے وچ چھپی جانا ساں تہ اُچر توڑیں باہر بیہہ ساں نکلنا، چر توڑیں اکھیاں نے اتھروں اس طراں بیہہ سن دُہلے جسراں کپکے نے پھوہڑے بچوں سوئی نے چو بے نال پاک دُہلئی جانی اے۔ شہراں نے خرچے تہ تُساں کی آپوں پتہ اے۔ ماہڑا محکمہ وی چنگا پہلا کھانے پینے والا سی، مگر اک تہ ماء پیو نی نصیحت تہ نالونال اپنے بنائے نے اصول۔ بس اسے واسطے مگی محکمے وچ وی کوئی بکھ ہی مخلوق منیا جانا سی۔ بڑی واری اس طراں نے موقعے وی آئے جے ماہڑی ایمانداری ناکچومر نکلے مگر فر کوئی نہ کوئی رستہ نکلی آوے۔ اس طراں میں حالیں توڑیں اپنی ایمانداری نالتوتا ڈا دیسی رکھیا ناسی۔

شہر آئی تہ ماہڑی دوستی ساری ختم ہوئی گئی۔ بس اک خیال ہے سی جیہڑا کدے کدائیں مگی اپنے کول سدھی بہنا لئاسی تہ فر نکلیاں نکلیاں گلاں چکھنا رہنا سی۔ ماہڑے تھیں خاصی بڑی عمرنا دھرم پال موجی محکمے وچ اک نکلی جی پوسٹ نال ملازم سی۔ مَنہویں نی چڑی اُپر کُہر نجاں، متھے بییاں تریڑاں تہ اکھیاں ناڈوہنگلیت اُس نی زندگی بیتاں سبق آموز کہانیاں سن۔ اک کُہر نچ پو تہ اک دورنا نقشہ تُساں بیتاں اکھیاں اگے آئی جائے۔

اپنے ہار میں دھرم پال موجب کی وی کدے ہسنے نبیہ تکلیا۔ سادہ جی زندگی تہ اکھیاں وچ سکون؛ ایہہ سی دھرم پال موجب نی دولت۔ بچوں بچوں اوہ مگی اک اڈھ گل ماری شوڑ ناسی۔

”رحمت بابو! سارے ملازم لوکاں کولوں پلانا خرچہ پکڑنیں۔ توئی کہہ مسئلہ اے؟“ فر ماہڑی پُپ تکی اوہ سرسٹی شوڑے تہ گل ٹپلائی گجھ ہو رگل شروع کری شوڑے۔

اک دن سیالے نازمانہ اے تہ میں چنپے گُرسی ڈاہی۔ میز اگے رکھی بیٹھانا ساں تہ دھرم پال آنی پُجیا۔ مگی وی اُس تہیاڑے فرصت سی تہ میں گل چھیڑی لئی۔

”موجب صاحب! اک مشورہ دیو..... تنگی مگی بہت اے، کدے کدائیں مجبور ہوئی جانا یاں۔ تَس وی گلوگل تہر ماری شوڑے او اُج بولو۔ میں خرچہ پرچہ پکڑنا شروع کراں؟ مگر فر ایہہ کم تَساں کی کرنا پیسی۔“

دھرم موجب ہو راں نی گردن بٹاں ہوئی گئی۔ اکھیاں بند کری اوہ گجھ سوچنا رہیا تہ فر اکھیاں کھولی تہ مگی ساس ماری تہ بولن لگا ”رحمت بابو! ماہڑا خیال اے جے تَس پہلاں ماہڑی اک کہانی سُنو، فر آپوں فیصلہ کرو۔“

”کہانی.....؟“ مگی گجھ سمجھ نبیہ آیا۔ میں گُرسی نال ڈک لایا تہ اُسنے وان تکلنا رہیاں۔

”آہو! اک کہانی..... مگر کہانی پوری سُننی پیسی۔“

”ٹھیک اے۔“ میں بس اک لفظ بولی پُپ ہوئی گیاں۔

”رحمت بابو! اُس چار دوست ساں۔ نکلیاں ہونیاں تھیں اُس کھٹھے رہنے ساں تہ ہر گل اک دُوے کی کچھی کرنے ساں۔ ہے ساں اُس سارے گراں نے لوک تہ اک دُوے نے کہرے نی ڈک ٹھل کوئی بیہ سی۔

اسا ہڑا پہلا دوست سی غلام دین، جس کی سارے دوست مُلاں آکھنے سن۔ سرے اُپر ٹُپی، ہتھیاں وچ شرارت تہ دماغ اگی نال پہر یا نا۔ مُلاں اَساں ساریاں ہاروں پڑھائی وچ نالائق نکلیا۔ پنجمی وچ تریے واری فیل ہو یا تہ پڑھائی چھوڑی لفنڈری نی زندگی جین لگا۔ گراں وچ جتھے کدھرے لگڑوی کڑا نکلے تہ غلام دینے نے ہتھ چڑھی جائے۔ بس چار چھ لگڑیاں کچھ پٹھ تہری

ملاں غلام دین اَساں واسطے انتظام کری لئی آوے۔ ساون وچ مک ذرا اُچی ہووے تہ ملاں تریئے تہیاڑے اک اڈھ لکڑ لوئی پٹھر رکھی بہر نی بارشے وچ بزار جائی نیچی آوے۔ صرف اتاریں والا لکڑ اوہ اپنے ہتھوں حلال کرے تہ چارو چار دوستاں نی عید ہوئی جائے۔ حلال کرنا اُس کے کولوں سکھیا تہ نیہہ سی؛ بس اک چٹھوں گوجیوں کڈھی پتہ نیہہ کہہ پڑھنا سی تہ گڑا کا ماری لکڑے نی گردنی اُپر پھیرنا سی۔ مگر اک گل نی پابندی ضرور کرنا سی جے کدے اُس سر ننگے لکڑ نیہہ کپیا۔ اس واسطے اک ٹٹی اوہ گوجے وچ ہر ویلے رکھنا سی؛ جیہڑی اوہ سرے اُپر لائی لکڑے نے حلال ہونے نی رسم پوری کرنا سی۔ اسے واسطے اُس کی ملاں وی آکھنے ساں۔ لکڑاں نی مار کرنے سن ملاں جی تہ گالیاں پینیاں سن گدڑاں نے پیو دادے کی۔

دو دوست سی غلاماں ٹہگا۔ چوتھی پاس کری اُس گراں نے ڈنگر لگی تہ دووے تریئے گراں جائی چھوڑنے ناکم شروع کیتا۔ پہلاں پہلاں تہ غلامے نے کفٹ اس طراں ممکن سن جے گراں وچ لڑائیاں کچھریاں تہ جرمانے لگن لگے، مگر فر غلامے ڈنگر بچھے تہ پہناروں پیر پنجالوں پار جائی بیچنے شروع کیتے۔ اک واری تہ اُس کمال کیتا۔ کریما کہہا راپنے بیہڑے وچ کھٹ ڈائی ستا تہ داندان نی جوڑی نی رستی کھٹے نال تھی شوڑی۔ مگر لوہ ہونے جا گیا تہ کھٹے نال رستی اُسے طراں بنتی نی سی؛ پر داندان تھے ہے ہی نیہہ سن۔ بس اُس تھیں بعد غلامے ناناں ٹہگا پیا۔“

میں موجی ناک اک لفظ تہیاں لائی سُنیا۔ ماہڑے کن تہ اُس نیاں گلاں واخ سن مگر ماہڑیاں اکھیاں اُس نے لڑکنے تھو تھیاں نیاں کُہر نجاں تکی بس ایہہ لوڑنیاں سن جے دھرم پال موجی کس طراں بنیا ہوسی۔ اوہ ساہ کہننے واسطے کہہ چپ ہو یا، میں فافٹ بولنا شروع کیتا

”تواہڑے دوستاں نی کہانی تہ زبردست اے؛ پر توں موجی کسراں بنیا؟“

”دہسنا آں۔ تھوڑا صبر کر۔ ماہڑی گل پوری ہون دیو۔“

”اساہڑا تریا دوست سی فضل لڈھی۔ بیچارا ماہ پیونا اکواک بچہ۔ پڑھائی وچ بہت قابل۔ ستمی توڑیں فسٹ آونا رہیا۔ فضل ستمی وچ فسٹ کہہ آیا؛ سارے گراں وچ اُس نے ٹھاٹھ ہوئی گئے۔ اک نواں ماشٹر تبادلہ ہوئی آیا تہ فضل کی مگر پپی گیا۔ روز فضل کی آکھے پارٹی کھلاء۔ اک لکڑ

آن تہ سارے ماسٹراں کی خوش کر۔ بیچارا فضل گتھوں آنے۔ اخیر مٹلاں غلام دین کول آیا۔ غلام دین وی ماسٹرنا پیوسی۔ اُس اک موئی نی لُدھی چھلی پھلی، کپئی ٹکی فضل نے حوالے کیتی۔ ماسٹراں کھاہدی تہ سیئی فر کہہ سی..... لگے دریا واخ ٹرن۔ دریا ٹری ٹری سوہریاں کی رنگوں جان نکلی گئی۔ جانی ہسپتال پچھے۔ جس ویلے تھوڑی جئی جان پیئی تہ اُس نوں ماسٹر فضل کی سرے پنا رکھلا کری پیراں بیٹیاں تلیاں اس طراں کٹیاں کہ بیچارے فضل نی اُس تھیں بعد سکولے بیج تلی گھری نہیہ لگی۔ اس طراں اوہ فضل حسین تھیں فضل لُدھی بی گیا۔

چوتھا ساں میں! ماہر اکوئی اپنا بڑا کٹھ نہیہ سی۔ بس شام ویلے پیو واسطے شراب نی پئٹھی اُپر جانا پینا سی۔ اک بوتل آئی اُس کی دینا ساں تہ اوہ خوش! رستے آونیاں اک رنگا جیا کٹھ میں وی لائی پنا ساں۔ فراہنگی پھیری عادت پیئی رحمت بابو کہ سکول چھٹی گیا۔ ہفتے وچ اک واری میں مٹلاں پٹنگے تہ لُدھی واسطے اک بوتل نا انتظام کرنا ساں۔ عادت پھیری تہ بڑی پرائی سی۔ رستے آونیاں دو کٹھ لئی لینا ساں تہ خمار جیا چڑھنا سی تہ میں من موجی ہوئی جانا ساں۔ اس واسطے مگی موجی ناناں پیئی گیا۔“

میں دھرم پال موجی بیٹیاں اکھیاں کی پوری تسلی نال تکیا۔ مگی خمار یا موج نے نشان تہ سروں نہیہ دتے، مگر افسوس تہ پچھتاوے نے رنگ آونے جانے بالکل سامنے سن۔ اُس بیٹیاں اکھیاں مگی اکھیاں نے بجائے دوسرے بلے نے کوٹھیاں نے کھنہا رنگن لگے۔ مگی اُس نی چپ برداشت نہیہ ہوئی۔ میں اتا ولا ہوئی گیاں تہ اُس کی کہانی پوری کرنے واسطے آکھیا۔ موجی کھنگی تہ گلہ صاف کرنے واسطے اتنا زور لایا، متو مٹلاں پٹنگا تہ لُدھی ترنیاں اُس ناسہنگھا کہوٹیا ہووے تہ اوہ ترنیاں کی کھنگارے نال کدھی باہر سٹنے نی کوشش کرنا ہووے۔ میزے اُپروں پانی نی بوتل چکی اُس دو کٹھ مارے تہ فر شروع ہوئی گیا۔

”مٹلاں چوری نے لگڑ بزار بیچنے بیچنے لگڑواں نی ہٹی شہر کھولی لئی تہ ناں رکھیا ”مٹلاں حلال چکن“۔ رحمت بابو! لوک وی بڑے بے وقوف ہونین۔ ناں تکی اعتبار کرن لگ پئے تہ مٹلاں نا کم بہت چلیا۔ بیاہ چوتھا چاہلیا..... سب جگہ مٹلاں نا مال چلے، مگر اپنے کٹر مٹلاں کدے اپنا حلال

کیتنا نالگرو نیہہ سی لئی جانا۔ کیاں جے اُس ناہن بیاہ ہوئی گیا سی تہ اک بچہ وی سی۔ انہاں واسطے اوہ کسے ہور کولوں حلال کرانا سی۔ اسراں مٹلاں شہر وچ مکان دی بنایا تہ اک گڈی دی خریدی۔ مٹلاں لالچی ہونا گیا۔ جوں جوں پیسہ کمان لگا زیادہ کمانے واسطے اُس نکلے نکلے پڑیاں کی انجکشن لائی بڑا کرنا شروع کری ہندا تہ پیسے نیاں بوریاں کمان لگ پیا۔

مٹلاں کی تکی ٹہگا وی شہر ٹہلی آیا۔ اُس سبزیاں نی ہٹی کھولی لئی۔ مٹلاں دوستی پکی نبھائی۔ پیسہ اُسے لایا تہ نالونال اُس کی سبزیاں کی رات ورات بڑا کرنے نے انجکشن لانا وی دہسیا۔ ٹہگا تہ مٹلاں دوئی پیسے والیاں وچ گئے جان لگے۔ ٹہگا ہن ٹہگا شاہ تہ مٹلاں ہن مٹلاں سیٹھا اکھوان لگا۔ دواں بیاہ کیتنا تہ کُہر بسائی لیا۔

تکونکی میں تہ فضل لُدھی وی شہر ٹہلی آئے۔ لُدھی چا نا ہوٹل کھولیا تہ میں ہلدی مرچی پسنے والی مشین لائی۔ لُدھی چا نے نالونال نشے نیاں ٹکلیاں بیچنیاں شروع کیتیاں تہ میں ہلدی مرچی وچ اٹاں تہ پتی جیتی بیچیاں۔ آساں دواں وی بے شمار پیسہ کمایا کُہر بنائے تہ بیاہ کیتے۔“

ماہڑیاں اکھیاں حالیں وی موجی نے ٹھوتھیاں نیاں کُہر نجال اُپر ٹکلیاں نیاں سن۔ مگی ہن اُس نیاں کُہر نجال رتی تہ پہلی اٹاں نیاں کندھاں لگن لکلیاں۔ موجی تھوڑا ساہ لیا تہ اک واری فر بوتلے نال مُنہہ لائی ترے کُہٹ پانی پیتا۔ کھنگا رصاف کیتا تہ ماہڑے واخ تگن لگ پیا۔ اُس نیاں اکھیاں وچ خوف تکی میں ادھروں ہی گل چھیڑی..... ”فر کہہ ہویا؟ تو اہڑی دولت کتھے گئی؟ توں اتنا غریب کس طراں ہویا؟“

”صبر..... صبر..... رحمت بابو! اگلی گل کرنے واسطے ہمت لوڑنی اے۔ تھوڑا ٹھہرو۔“

”ہم..... م..... م..... ٹھیک..... ٹھیک!“

”اُس چار وچار دوست بڑے مزے وچ ساں۔ دوستی اساہڑی پکی تہ مثالی سی۔ اک دُوے نی سپورٹ کسے وی حد توڑیں کرنے ساں۔ صرف اک گل خاص سی..... میں ٹہگا تہ لُدھی کُلو کدے وی مٹلاں کولوں نیہہ ساں خریدنے..... مٹلاں، ٹہگا تہ لُدھی ہلدی مرچی ماہڑے کولوں نیہہ سن خریدنے..... لُدھی، میں تہ مٹلاں، ٹہگے کولوں سبزی نیہہ ساں خریدنے..... مگر اُس سارے لُدھی نے ہوٹلے نی چا پی لینے ساں۔“

اک جمعے اُس سارے فضلِ لُدھی نے ہوٹلے اُپر مٹاں چاء پین لگے ساں جے مسیتی
 بچوں امام صاحب نی تقریر شروع ہوئی پئی..... حلال رزق، حرام رزق..... حلال رزق
 مٹاں قسماں..... حرام رزق مٹاں قسماں۔ ماہڑے مُہویں بچوں کہنا تہ نہیہ ٹھٹھا، مگر چاء
 ٹھٹھی پئی۔ باقی سارے تہ چُپ رہے مگر مٹلاں گڑا کاریا..... بیچارا چہلا مولوی..... پتہ
 نہیہ کتنے حرام کلو آج توڑیں ماہڑی ہٹی نے کھائی رہیا، سُن لگا حرام تہ حلال بکھ کرن۔ میں مٹلاں
 کی ٹوکیا جے امام صاحب ٹھیک ہی تہ آکھنیں۔ اگلا جگ وی تہ اُساں لوکاں پہنکنتا اے۔ مٹلاں
 دوہرا گڑا کاریا تہ بولیا..... چہلیا! کیہڑا جگ..... توں نہیہ سُنیا..... 'ایہہ جگ مٹھا'
 اگلا کس ڈٹھا؟“

رحمت بابو! فر میں چُپ ہوئی گیاں۔“ موجی سر بٹاں سٹی شوڑیا۔ کجھ چراوہ بالکل بُت
 بنی گیا، مگر فر اپنے دوئی ہتھ ملنیاں موجی فر بولن لگا۔ اس واری اُس نے ہوٹھ کمنے سن.....
 ”بس..... رحمت بابو.....! اوہ دن تہ ایہہ دن، اُساں نا ایہہ جگ اپجیا پٹھا ہو یا جے لکھ
 وی نہیہ رہیا۔

مٹلاں ناکہرے والی تہ بچے سمیت ایکسیڈنٹ ہو یا۔ ماء پتر اللہ کی پیارے ہوئی گے تہ
 مٹلاں نی اک لت کپنی پئی۔ مٹلاں اپنا کہر مدرسے کی دتا تہ آپوں مسیتی وچ پیا رہنا اے۔ امام
 صاحب نی خدمت کرنا تہ رُٹی کھانا اے۔ سارا کجھ چھوڑی چھڑائی مٹلاں پرانی کوئی چیز نہیہ رکھی۔
 ہورتہ ہور مٹلاں سُن سرے اُپر ٹھی وی نہیہ رکھنا۔
 پٹنگے کی دوئی گردے خراب نکلے۔ جو کجھ کمایا سی، اوہ پچی پچی شہر علاج کرانا پھرنا اے۔
 کہرے والی دو بچے لئی اپنے پیو کے ٹری گئی تہ ٹہگا جس جگہ رات پئی جائے اُتھے ای لوئی پہنلیٹی
 سیئی رہنا۔

لُدھی دو بیاہ کیے وراو لا دوئی نہیہ! چچر توڑیں ہمت رہی، کمانا رہیا۔ جوانی ٹہلی تہ ہوٹل نا
 کم کھٹی گیا۔ کوئی بیمار لا چار آنی تہ بووے تہ بووے نہیہ تہ ہوٹل بند۔ نویں نویں ہوٹل کھلی گئے تہ
 اِس ناکم تہ کہننا ہی سی۔ سُن زیادہ تر نشے نی گولی کھائی کہر ہی پیا رہنا اے۔ دوئی زانیاں لوکاں

نے کمر کم کری کمر چلانیان.....۔“ موجی چُپ ہوئی گیا۔ میں فِراک واری چھیڑیا ”تہ
تواہڑے نال کہہ گوریا؟“

دھرم پال موجی نیاں اکھیاں وچ اتھروں چڑھی آئے۔ اُس اکھیاں ماہڑے وانخوں
پھیری دُور پہاڑی واخ تکنا شروع کیتا تہ انگلی نا اشارہ کری بولیا ”رحمت بابو! ایہہ سامنے پہاڑی
نے پٹھ ماہڑی مشین سی۔ چھوٹھ سچ کری بہت کمایا۔ کمر بنایا، بیاہ کیتا تہ خاصا سسکھی ہوئی گیاں۔
مُنڈا بڑا ہویا پڑھائی اُس وی بیہہ کیتی۔ کمرے والی ضد بیٹی لئی بے اُس نا بیاہ کرساں۔ میں وی منی
لیا۔ نہہ آئی تہ سب گجھ پٹھا ہوئی گیا۔ مُنڈا اڈنمن بنی گیا۔ کمرے والی پتہ نہہ اندر و اندر گجھ سوچی
گئی۔ اک دن دل نا دورہ پیا تہ تکلنے تکلنے پر لوک ٹری گئی۔ مُنڈا نہہ مشین تہ کمر نیچی بمبئی پٹھلی گئے
..... اوووف!..... میں ہُن تہ ییڑی لانا تہساں نے دفتر تہ رتی کھانا.....۔“

ماہڑا گلہ پئی گیا۔ میں بڑی ہمت کری صرف اتنا چھیا ”موجی! مگر ہُن توں رہنا کتھے ہیں؟“
”میں..... میں..... زندہ لاشاں نا وی کوئی کمر ہونا اے بابو جی! رحمت بابو!
میں شام ویلے اپنا کمبل لئی پٹنگے کی لوڑی اُس نے نال سینی جانا۔ سوچنایاں بے بے گوراندہ مری
جائے، مگر اُس توڑیں پچھے تھیں پہلاں مٹلاں تہ لُدھی کی نظر ضرور ماری لینایاں۔“
موجی گل پوری کری ٹری گیا۔ اُٹھے تھیں پہلاں اُس ماہڑے واخ غور نال تکیا تہ صرف
اتنا آکھیا ”تواہڑے سامنے اک نہہ چار کہانیاں ہین۔ ہُن توں اپنے واسطے جو فیصلہ کرنا اے
کری ہن..... تواہڑی مرضی۔“

میں بس موجی کی جانیاں تکنا رہیاں بولیاں ککھ وی نہہ۔ میں فائلاں بند کری اٹھیاں تہ
دروازہ بند کری نکلی آیاں۔ میں ہُن کوئی کمزور انسان نہہ ساں۔ ماہڑا وچ دلو ہا بنی گیا ناسی تہ دماغ
پورا فولاد۔

میں تاولیاں تاولیاں موجی چکھے ٹرنا شروع کیتا۔ موجی بس اکو گل کہڑی کہڑی آکھنا تہ نسنا
جاناسی..... ”لوکو! ایہہ جگ، بس اگ ہی اگ..... بس اگ ہی اگ..... اگ ہی اگ.....!!!“

اوتر

ماجد مسجد نے بُو ہے کول ریت نے ٹہیر پر مرگیا سی اس کی عذاباں پہری زندگی تھیں نجات حاصل ہوئی ہُن اوہ دُو رنیلے آسمان نی ؤسعتاں بچ اپنے وجود کی محفوظ سمجھنا ہوسی، ماجد نے مرنے پر کوئی اٹکلبار نہ سی نہ کوئی سوگوار نہ آہ تہ نہ جدائی نے غم بچ جیج پکار۔ انساناں نے دل جیاں پتھر سن جہاں پر احساس نی لکیراں اثر نہ کرنیاں ہوون، ماجد نی موت ہستی نی اوکھی تہ دردناک موت سی۔ ماجد مُردہ حالت بچ بے کفن سُنتا واسی۔ بے روئے ماجد پر شاید موت کی وی ترس نہ آیا سی۔ مٹہہ خون سنگ پُہر یا وا پھٹے نے پاچامے بچ غلاظت ناکاس موت نے وقت ہو یا واسی۔ لاش کولوں بد بو آنی سی، کوئی جناں کھناں اس کول آنے تھیں کترانہ سی شاید وقت نی بے رُخی ذلت نا باعث بنی ہے تہ دھے کئی کئی لاشاں بے آبرو ہونیاں ہین! میں تہ ماجد کول ہستی بچ رہنے بسنے آرہے ساں۔ ماجد نا کُہر ماہڑے کُہر کولوں کُجھ ہی فاصلے پر تعمیر سی۔ ماجد اچھے کُہر انے نامنڈا تہ چار پُہر واں تھیں بڈھاسی، ماجد نے پیو نے اپنے وقت نے اعتبار سنگ عالیشان کُہر جیہڑا خالص لکڑی سنگ تعمیر کروایا سی ہک منزلہ، جرنیلی سڑک پر واقع سی خوبصورت منظر ناعکاس سی۔ ماجد دسویں کلاس پاس کر چکیا سی تہ اس نی شادی چاچے نی کڑی سنگ کردتی گئی سی۔ ماجد چاچے نی کڑی نال بیاہ کرن وسے راضی نہ سی مگر ماء پیو نی ضد اگے ماجد بے بس ہو یا سی وقت نا پکھنو خلاء بچ اڈاریاں مارنا رہیا تہ ہک اوہ دن وی آیا جے ماجد نے کُہر پُتر نے جنم لیا اسی خوشی بچ ماجد نے چہڑھارے۔ منتاں، دُعاواں تہ نظرانے تہ شکر بہ شکر ادا کیے۔ ماجد نی لاڑی آزاد خیال نی مالکہ جسکی کُہر والے تہ کُہر نی کوئی فکر نہ سی، اس نا طریقہ آزادانہ سیر و تفریح سی، سہیلیاں نے کُہر اں کئی کئی دن گزارنے من مرضی پر کُہر آنا تہ خانہ داری تھیں وُو رہنا۔

ماجد سرکاری محکمہ ناملازم سی ذہین تہ شریف طبع سی کبرنی بگڑی وی حالت یعنی تہوئیں
 کجھن نہ دینا چاہناں سی اسراں اُس نوکر کبر رکھی لیا سی جیہڑا منڈے تہ کبر کی سمہا لئاسی۔ ماجدنی
 لاڑی جسکی پیار سنگ ماجد گڈی آکھناں سی مندی طبیعت زبان دراز تہ بے لگام کدے وی پتر کی
 چھو لی بیچ نیہہ رکھی۔ دو کھٹ دڈھ نیہہ پلایا اگر نوکر بوتل نال دڈھ پلان لگے تہ گڈی نوکر کی گالیاں
 دینی لڑائی چھلکڑا کرنی نوکر صبر نے کھٹ پی کے ری جاناں جدوں ماجد یوٹی اُپروں کبر آوے تہ
 نوکر مالکہ نی شکایت کرنا رہوے ماجد نوکر نی شکایت پر گڈی کی سمجھنا روے جے آو کبر نی ذمہ
 واریاں کی تہ بہ احسن غور کرے۔ کئی موقعے ایسے وی آئے کہ ماجد نے گڈی نے پہراواں کی
 گڈی نی غیر ذمہ وارا نہ قول و فعل تہ کبر نی حالت زار نا ذکر کیتا مگر گڈی نی پہراواں بجائے مسلہ
 سلجھانے نے اُن سنی کرنی تہ سارا قصور ماجد نے سر تھوپ دینا۔ قسمت نی خوبی تہ کو تہ فروقت ناستم
 جس ویلے ہتھ پھٹھے مڑنے ہین تہ اُس ویلے ہتھ نی لکیراں نکلن والا کوئی نیہہ ہونا..... کنڈیاں نے
 تیور جدوں بدلنے ہین اُس نی چوب انسان واسے فطرت نی زنجیر آہنی بن جانی ہے جس نے زخم
 دلاں بیچ ناسور بنی کے پلنے رہنے ہین۔ ماجد نے کبر دوا پتر ہو یا مگر پہلا پتر کجھ مہینے پہلے شدید
 بیماری ناشکار ہوئی کے فوت ہو گیا۔ غم کی تھوڑا مرہم تہ لگا ہن ماجد نے نال نال گڈی کی وی پتر نی
 موت نا احساس ہون لگا سی مگر اس احساس کی وقت نی گردش نے اپنے کلاوے بیچ گھوٹ کے
 مسل شوڑیا اگلے کجھ مہینے اچھے آئے کہ انہاں نا دوا پتر وی موت نے منہہ بیچ جا بجیا..... ہن
 کبر تہ بیڑا خالی..... گڈی تہ ماجد پتر اں نی موت پر نیم جان ہوئی گئے..... رونے..... تڑفنے
 ..... ہر گلی کوچہ تہ ہر ماں نی چھو لی بیچ اپنے پتر اں کی لوڑ نے مگر جیہڑے پھل ڈالی اُپروں ٹھی پودن
 اوہ کدوں دوبارہ ڈالی پر بحسن۔ گڈی ہن پتر اں نے غم بیچ دن بہ دن بیمار رہنا شروع ہوئی کجھ
 سال گذرے تہ گڈی شدت غم نال اس دُنیا تھیں رشتہ توڑ گئی تہ ماجد کہلا ہوئی گیا۔ ماجد نے پھرا
 ماجد نے نے ماں پیو نے مرنے تھیں بعد کجھ کجھ ہوئی گئے سن تہ ماجد نال کوئی تعلق واسطہ نہ رکھنے
 سن۔ پھراواں کی ماجدنی نوکری تہ فر اُچے عہدہ پر ہونے نی سخت نفرت سی ہن پھراواں اس نے
 خلاف سازشاں نے جال وی بننے شروع کیے سن۔ زمین جائیداد متی سی تہ صرف ماجد مالک سی۔

پہراواں نی سازش ناما جد کی پیٹہ سی مگر صبر سنگ زندگی گذارناں ماجد نامقدر سی۔ وقت گذرنا گیا تہ ماجد اُچے عہدہ پڑوں محکمہ تھیں برخاست ہو یا۔ ماجد پڑاں نی موت تھیں پہلے ہی دے نی بیماری نا مریض سی برخاست ہون ویلے جیہڑی رقم بطور امداد سرکار تھیں لہی اودے نی بیماری پر خرچ ہوئی تہ ماجد پیسے پیسے ناں محتاج ہوئی گیا۔ ماجد ہُن کنگال سی سب نوکر چا کر کبہر چھوڑی ٹری گئے سن۔ رشتہ دار تہ دوست یار سب مُنہ پھیری گئے سن کوئی پرسان حال نہ سی بس بیماری تہ ماجد نی دوائی تہ نہ کوئی علاج۔ ماجد دے نی بیماری نے دوہرے اثر پنج آن پھسیا تہ اس کی پیٹ نے پھلنے نی دوہری بیماری لگی ہک بیماری نے علاج نہ کوئی مدد اوانہ سا اُپروں دوہری مرض ناعذاب ماجد کی پیٹہ لگی گیا سی جے اوہ ہُن نہ نکسی..... ماجد پینشن خوری مگر ہن پینشن پنج کبہر نی روٹی نال دوائی نا خرچ جس پنج گزارہ مشکل سی۔ ادھر نیلے موسم نی رت نا وقت ختم ہو یا تہ موسم زرد نے کائنات پر آپنا ڈھیرہ جمایا بوٹیاں نے پتر پیلے ہونے شروع ہوئی گئے تہ کئی کئی بوٹیاں اُپروں زمین بوس ہوئے تہ بوٹے ننگے وجود نی داستان لگن لگے، آج کڑا کے نی سردی نی رات تہ ماجد کبہلا کبہر پنج سنا وارت نا پہلا پہر سی تہ ماجد کی پیٹ نے دردنا شدید دورہ پیا اس نا پیٹ آفری گیا سی پیٹ نی سوچھن لگا تار بدھنی سی اس خوفناک درد تہ سوچھن کی خطرہ جان محسوس کرنے ہو یاں ماجد کبہر نے دروازے کھلے شوڑی ہتھ ٹیک نے سہارے پہراواں نے بو ہے جا چکھیا۔ ماجد ٹری نہ سکناں سا سوچھن نے خدشے تہ درد نے مارے اگر ٹیک ہتھاں نی لائی نہ ٹرے تہ اس کی پیٹ نے بوچھنے پھٹنے نا خطرہ محسوس ہونا سی۔ پہراواں نا بو ہاں کھٹکھٹایا ہک پہرا باہر آیا ماجد کی جانوراں وانگوں تکی بولیا..... کیہہ گل ہے..... ماجد پیٹ نی طرف اشارہ کیتا تہ آکھیا..... لگی دوائی آنی دیور نہ میں مرجاساں اس پر باقی پہرا جیہڑے لاڑیاں نال وی باہر آئی گئے سن بولے..... تو جا جہنم پنج..... تو اہڑا قضیہ کدے نہ مگیا آسا ہڑے کول تو اہڑے لئی کوئی مدد نہ پیسہ ہے۔ ماجد نے دل کی تہرکا لگا تہ اس نزدیک نے دوائی فروش کول مدد واسطے چکھنے نی سوچ کیتی بارش زوراں پر بر رہی سی ادھر ٹھنڈ نے قہر نال اس نا وجود کمن شروع ہو یا پیا سی جوں توں کری کے ایہہ دوائی فروش نے بو ہے جا چکھیا تہ بو ہا کھٹکھٹایا دوائی فروش نے بجائے بو ہا کھولن نے نال والی کھڑکی کھول کے باہر تکیا اُسکی

سامنے ہتھال پیراں نے بل پر ماجد نظر آیا دوائی فروش سمجھی گیا جے ماجد کولوں دوائی نی قیمت نذل
سکئی ہے اُس کھڑکی بند کر کے اندر واپسی کیتی ہُن ماجد فرہک واریں بے آسرا ہوئی گیا۔ ہُن ماجد
نے نزدیک نے شفا خانے نی طرف رُخ موڑیا تہ بڑی ہمت سنگ سرکاری شفا خانے چکھیا ڈاکٹر
گُرسی پر صدیاں نی نیندر کر رہیا سی، ماجد نے ڈاکٹر نی ہک لت ہلائی تہ ڈاکٹر نے اکھ کھولی۔ ماجد
نے علاج واسطے اشارہ کیتا مگر ڈاکٹر نے صاف انکار کیتا جے ہسپتال بچ آج سرکاری دوائی موجود
نیہ ہے..... ہاں تو اس ہسپتال نے پچھو اڑے مجسٹریٹ نے کوارٹر جا اُس کولوں مدد منگ فر ماجد
بے سہارہ ہو یا تہ مجسٹریٹ نے کوارٹر جا چکھیا نصف رات تھیں زیادہ نا وقت ہو یا و اسی تہ ماجد نے
مجسٹریٹ نے بُو ہے دستک دتی مجسٹریٹ باہر آچکيا سی ماجد کی تکی تہ بولیا..... کیا بات ہے ماجد
سحری کے وقت میرے پاس کیوں.....؟ ماجد نے اتھروں پہریاں اکھاں کی ٹمکور نے ہوئیاں
مدد منگی مجسٹریٹ نے صاف طور انکار کیتا کہ اُس کول سرکاری ریلیف نا کوئی پیسہ نیہ ہے میں
تو اہڑی مدد نہ کر سکنا اسراں ماجد کی موت نی ٹلیاں بچنیاں سُنسن لگیاں۔ ماجد مسجد نی طرف جانے
نی سوچ کیتی تہ مسجد نے احاطے بچ چکھن بچ کامیاب ہو یا۔ ادھر بارش نے قہروالی رات بچ کسے
لاپی گروپ نے ماجد نے مکان کی اگ لگاوتی تہ مکان را کھ نے ٹھیر بچ تبدیل ہو رہیا سی۔ سحری
نے وقت موزن نے آذان دتی فر نمازی آن جان لگے ادھر ماجد کی سوچن زیادہ ہو گئی سی، نمازی
عبادت توں فارغ ہوئے تہ اپنے اپنے رستیاں پر پڑی گئے ورنمازی جیہڑے ماجد کول کھڑے سن
انہاں بچ ہک بجلی محکمہ ناملازم سی اُس بجائے مدد نے ماجد نے ہتھ بچ بجلی نابل تھمایا، دوئے
نمازی نے بچ روپے نا پھٹیا نا نوٹ دوئے ہتھ بچ رکھیا۔ ماجد مسجد نے احاطے بچ ریت نے ٹھیر پر
اڈیاں رگڑنا سی تہ کدے آسمان نی طرف تلکنا تہ کدے پیٹ نی سوچن آخر ماجد اڈیاں رگڑنے
رگڑنے اِس..... تھیں..... آزاد..... تہ!!! دو گز کفن نے انتظار بچ شام توڑی گھلیاں اکھیاں
انہاں نی تماشے تہ سیمائی نی نظر ہونا رہیا اوتر ہون نا خمیا زہ چکھنا رہیا.....!!!

پتھراپنی جانی پہارا

بول ماہڑی رانی، ضمیر احمد سن چاء دی پیالی خالی کر کے میزاتے چھوڑ دیاں آکھیا۔ اُسدی کُہر اولی چاء دی پیالیاں مجھے سمیت کُہن کے اس کول بہہ رہی آسی۔ مالو بڑی محبت نال آکھن لگی ماہڑی بڑی پہنیں پچیاں سمیت امریکہ تھیں کشمیر دس سال بعد آرہی ہے۔ کم تھیں کم ترے مہینے اتھارہسی۔ ضمیر سر ہلا کے آکھن لگا۔ فکر کیہہ ہے بے شک آوے فکر کس گل دی ہے۔ مالو آکھیا اسدے کُہر جگہ کُتھا ہے۔ کہ اوہ رہ سکے۔ تہ فر ہوٹل تے رہسی۔ اتنا خرچہ کون برداشت کرسی ترے مہینے کوئی کئی گل ہے؟ ضمیر احمد سن آکھیا فر ماہڑی رانی داملو کیہہ حکم ہے۔ آکھ تہ رہیا مگر دل بچ پریشان وی ہو گیا۔ مالو فوراً اوہ گل آکھ ہی چھوڑی جس واسطے اوہ اتنا پیار دہس رہی آسی۔ اوہ، ہوئیں گلا کو سمجھدے کیاں نیہ۔ اُتھے اماں دے کُتھو بچ رہسی۔ ضمیر پریشان ہو کے اماں دے کمرے بچ؟ مالو داہر دُکھن لگا۔ ضمیر جاندا آسا کہ مالو کو جس وقت کوئی گل منالنی ہووے تہ اوہ مُو ہنڈے نال سر لاکے منال کُہندی آسی کدے انکار ہو گچھے تہ فر ناگن تھیں بدھ کے پھنکار دی آسی ہو ر ضمیر عاجز ہو کے رہ گیندا آسا۔ اج وی ایہی ہو یا۔ تھوڑی جئی لے دے دے بعد ضمیر گل من گیا ہو ر ماؤ کو تانی بیٹی دے کُہر جو لنے تے راضا مند ہو گیا مگر آکھن لگا میں اماں کو نہ آکھ سکتا۔ اُسدی اس گل تے مالو بچ خوش ہوئی ہو ر آکھن لگی تئساں کو ہمیشہ اپنا کم ماہڑے کولوں کرا لنے دی عادت ہے۔ چلو اوہی سہی۔ ایہہ کم وی میں ہی کر چھوڑ ساں۔

ضمیر احمد کو پریشان چھوڑ کے لنگر بچ جُل گئی۔ ضمیر دے سرا بچ طوفان اُٹھ رہیا آسا۔ اوہ TV دے چینل بدلے کو لگ گیا۔

ضمیر احمد اصل بیچ کرناہ دے ہک گراں دارہنے والا آسا۔ اسدی ماء زینی ماسی جوانی بیچ
 بیوہ ہوگئی بڑا ضمیر تہ کئی تانی دو پہنیں پہر اولاد آسی۔ ضمیر دا والد ملی بیماری داشکار ہو کے فوت ہو یا
 کبر ادانج خرچہ ہو گیا۔ زینی ماسی دازیور ہو رکھ زین وی بیماری بیچ پک گئی۔ مگر زینی ماسی ہمت
 کیستی ضمیر کو پڑھالے کولار کھیا بارہویں پاس ہو یا سرینگر پڑھنے پینج چھوڑیا۔ گراں بیچ اکثر رشتے
 پہنائی چارے دا ماحول ہوندا ہے۔ ہک دوئے دے کم اینا اندے خون بیچ شامل ہوندا ہے۔ جد
 مصیبتاں دے پہاڑ ٹٹے تہ گراں والیاں زینی ماسی کو کوسہارا دیتا۔ ضمیر دی تعلیم بیچ مدد کیستی ہو راسکو
 ڈاکٹری پاس ہوگئی مگر اسدے نال نال ضمیر صاحب کو گراں نالونفرت ہون لگی، شہر دی کنکر بیٹ
 پسند آئی اسکو جد مالو دیاں زلفاں دی چھام تھہنائی جھو اسکو پوری کائنات مل گئی۔ مالو بڑیاں نازاں
 نال پئی دی گدری مغرور مگر پرکشش کالج دے کئی گدرے اس پچھا لٹو آسے مگر مالو کو ضمیر داد بیہاتی
 پن پسند آ گیا ہو ر اوہ اسکو اپنا سب کجھ تسلیم کر رہی۔ مالو دے ماو پیو کو پیسے دی کوئی قلت نہ آسی
 شادی دے فوراً بعد ایک چار کمریاں دی پیشکش اپنے خاں دی تعبیر نظر آئی ہو ر مالو پچھے مرن لگا۔
 مغرور رہی سہی مگر اس سُن وی پیار محبت بیچ بخل نہ کیتا۔ صرف خط دے ذریعے زینی ماسی کو ضمیر دی
 شادی دی خبر ملی اس تے آسمان ٹرٹ گیا۔ ہُن اسکو تانی دے بیاہ دا خوف پیاتہ پریشان ہون لگی
 رشتہ گراں دے رواج رسم دے ماحول دے مطابق پہلیاں ہی دامنگیا دا آسا۔ ہُن گدرے والے
 تاو لے ہو گئے زینی ماسی ضمیر کو کئی خط لکھے ہو ر تانی دے بیاہ دے بارے پوری گل سمجھائی ہو ر
 گراں ایسے دی تاکید کیستی مگر ایام بندی تے ضمیر نہ آسکیا۔ بیاہ دے تہیاڑے تے مجبوراً اسکو اینا
 پے گیا۔ ماء ضمیر دے گل نال لگ کے روندی رہی۔ تمام خفگیاں جوش مادری محبت بیچ بسر گیاں۔
 تانی اتنی خوش ہوئی کہ پہر او داسا یہ بن کے رہ گئی۔ اسدے بسترے، کھینے پینے تمام ضرورتاں دا
 پل پل خیال رکھیا۔

مگر ضمیر صاحب واسطے ایہہ پیار کوئی معنی نہ رکھدا آسا اوہ جلدی جلدی بیاہ داکم مکا کے
 واپس جُلنا چہیندا آسا۔ ایسے ویلے اوہ مالونال کوئی خاص مشورہ کر کے آیا دا آسا۔ مگر گل کرنے
 دا اسکو موقعہ نہ ملدا آسا۔ آخر کار بیاہ دے خرچے دا ج وغیرہ دا ذکر آ گیا۔ ضمیر موقعہ کو غنیمت سمجھ

کے گل چھیڑی۔ ماؤ کو آکھن لگا اتھا گراں دی ساری جاسیدا بیچ کے ہورتانی دی شادی کر کے اپنے گراں کو ہمیشہ واسطے خیر آباد کرنا چاہندا آسا۔ مگر ماؤ سُن آکھیا کہ گر جلساں۔ ساعت ہک تانی دی چُپ ہوگئی۔ ضمیر آکھیا ماؤاں گر گئی دیاں ہین اپنے پترانال شہر بیچ پترادے کبہر۔ اللہ کو منظور ہو یا اماں دی خوب دیکھ پینال ہوسی مگر زینی ماسی کو انجانا ڈر لگدا آسا۔ تانی دے بیاہ تو بعد ضمیر کجھاں تہیاڑیاں بیچ سب کجھ بیچ بٹا کے شہر ٹر گیا۔ آخر زینی ماسی گراں دے ہر ہک بٹے تے گجھ کے بخش بخشال کے اتھرواں دے سیلاب بیچ گڈی بیچ بہہ گئی ہور گراں کو آخری دفعہ نظر ماری زینی ماسی کو اہجا لگیا جیاں اپنا سب کجھ ساہڑ بال کے ٹر گئی ہووے۔

زینی ماسی کو کبہر دے بڑے فرددی حیثیت نہ تھہائی ہور سس، نہہ، دارشتہ مالکہ ہور بڈھی نوکرانی دابن کے ماؤ کو کجھاں تہیاڑیاں بیچ پتہ لگ گیا کہ ضمیر رتا دا غلام ہے۔ مالک میہ۔ زینی ماسی بے بس تہ لاچار آسی مگر پترادی بے بسی تے اسکو زیادہ ہی دکھ لگیا۔ کجھ تہیاڑیاں بعد زینی ماسی کو نوکران دے سارے کم سر لگ گئے۔ پہنا نڈے مانجھنے چہاڑو دینا ساریاں کمریاں دی صفائی ستھرائی ہور کپڑے تھونے استری کرنی ہور ہر کئی بڑی گلا واسطے اٹھنا بیٹھنا اسدے واسطے مصیبت بن گیا۔ زینی ماسی کو گراں چھوڑنے دا تندا دکھ آسا کہ خاوند دے مرنے تے وی جتنا نہ آسا۔ اک سال گذرنے دے باوجود اسکو گراں دا ہر پتھر رستہ بالکل یاد آسا۔ ضمیر وی مطمئن آسا کہ ماؤ دے آنے نال پورا کبہر سمہنا لے گیا مہن مالو کو وی کسی قسم دی شکایت نہ آسی۔ جس وقت اپنیاں تو توتوق اٹھ گچھے تہ دورانے لوک اپنی قریبی لگن لگدے ہین اسی طراں زینی ماسی کو۔ نورا، گلابا، رستم ریشما، گماہنڈی دے تھیں کدے نہ ہن۔ نالوں نال ہی صحت وی جواب دے گئی، سُنک سُنک کے تیرا ہوگئی۔ ہمیشہ تاپ رہن لگا۔ گلاں باتاں داوی اسکو ارمان این لگا۔ دکھ درد بندھے والا وی کوئی نہ تھہنایا۔ اسی وجہ نال اج کوئی زیادہ ہی کمزور نظرین لگی ہور اسکو کم کرنے دی سکت وی نہ آسی۔ مگر کم دن بدن بدھدا آسا کہنت نہ ہوندا آسا۔ اج زیادہ ہی کمزور تہ لاغر نظر ایندی آسی اتنے بیچ مالو آئی ہور آکھن لگی اوہ خواہجاں پلے وی میہ تھوتے پہنا نڈے وی مانجھنے ہین۔ پہناری پوچا اہجاں باقی ہے۔ فرنگوا اپنا سامان وی ہنھنا ہے۔ خوب چھولی چھولی لگی۔ کتنا وقت برباد کردی ہین۔ زینی ماسی

مالو کو دکھن لگی مگر بڑی پریشانی نال مالو میں اپنا سامان گر کھڑا ہے کہ بندنا ہے مالو غصیلی آواز بچ
 آکھن لگی اللہ کس جاہل نال واسطہ پے گیا دا ہے۔ تلو پتہ نیہہ ماہڑی پھین امریکہ تھیں آرہی ہے
 اسدے نال عیال وی خاندوی آرہے ہین ہور اتھا ترے مہینے رہسن تو جلدی جلدی اپنا سامان
 بھن تہ تانی دے کٹر جل گچھ جدا وہ جل گئی تہ فر تشریف موڑ آئی۔ اہجاں وی زینی ماسی کو ضمیر دے
 طرفوں اُمید آسی۔ آکھن لگی ضمیر کیہہ آکھدا ہے غصے نال۔ ضمیر صاحب کیہہ آکھسی اُسدے پپو دا
 کٹر ہے جے خڑہ کرسی تہ اسکو وی چلتا کرساں۔ زینی ماسی تہہ دامنہ دکھدی رہ گئی ہور اسدے
 مٹھواں تے کئی رنگ آئے ہور گئے، اپنی تانی دے کٹر جلنا اسکو موت دے برابر لگیا ہور ضمیر تے
 اسکو اتنی اُمید نہ آسی۔ اتنے بچ مالو کمرے تھیں باہر آئی تہ اسدے ہتھانچ زینی ماسی دا مختصر جیا
 سامان پنڈکلی بدھدی دی آسی تانی ماسی دے مٹھواں اگے سٹدیاں ہو یاں آکھن لگی کچھ گڈی نہ
 ملسی کپڑے رہن دے میں تھو بی کو پہنچ دیساں۔ اپنا راہ کھوٹا نہ کر۔ زینی ماسی کو بانہہ پکڑ کے گیٹ
 تھیں باہر کڈھکے پنڈکلی مٹھواں اگے تہند کے گیٹ بند کر کے ٹچکری دے چھوڑی (خس کم جہاں
 پاک) زینی ماسی تھوڑی جی تھی اسکو کیہہ پتہ ہے کتھو گڈی تھہیسی جے کٹر جلنا ہے۔ نہ کرایہ نہ
 پیسے شرکا دے کڈے تے بہہ رہی۔ اللہ سبب کیتا اسدے گراں دا ہک گدر ایٹا ڈار نال کنڈیکٹر
 اپنی ماسی کو سیان گیا گڈی روکی۔ زینی ماسی کو حال کچھیا۔ ماسی صرف اتنا آکھیا چچا ج ماہڑا کوئی نیہہ
 میں نوہہ سن پترادی صلاحی نال کٹر وں کڈھ چھوڑیاں کنڈیکٹر زینی ماسی کو کھن کے اپنے گراں آیا
 زینی ماسی کو اپنے سارے مل گئے نوال تھو وال کے عزت نال بہال کے گذری داستان کچھن لگی۔
 جس مکان خریدیا دا آسا۔ اس مکان اہجاں اسی طراں رکھیا دا آسا۔ زینی ماسی کو واپس کر دیاں
 آکھیا ماسی ماہڑے واسطے دُعا کر ہور اپنا مکان سمہنال میں تلو فی سبیل اللہ واپس دیندراہاں۔

تہو کھا

”رفیق صاحب! ماہڑے ور اللہ نانہوں کرم اے۔ اُس رب العزت سب کچھ دتا، پر اک گلوں دل اُداس رہنا ماہڑے پڑے نصیرنا کہہ ہوسی۔ چلو نوکری وی میں اس نی پانی نے ٹینکے ور لوائی شوڑی نی اے پر اس چھلے کی بیاہ گُن دیسی۔ اساہڑے بعد اس کی سنبھالسی کیہڑا؟“

”جناب فارسٹر جی! اُس وی ایویں نکلے نکلے ہونے او اُج پیسے نال کیہڑی چیز نیہہ لہنتی۔ زمی باڑی وی اُسوں کول سب تھیں متی، پیسے ناوی کوئی کہنا ٹا نیہہ، دُور دراہڈے اس گراں بیچ اُسوں نی حویلی چہی کوٹھی۔ میں تہ آکھنا جیہڑی گڑی نصیر نی ٹبری ہنسی، اوہ تہ خوش نصیب ہوسی۔ راج کرسی..... راج!“

”رفیق صاحب! اُس آکھنے تہ ٹھیک او پر اُسوں کی نصیر نی حالت ناتہ پتہ اے نا۔“

”جناب فکر نہ کرو اُس، ایہہ گل اپنے بڑے پتھر اور چھوڑو، میں کرنا کوئی جگاڑ نصیر واسطے۔ جتھے کدھرے رشتہ کیتا، اُنہاں کی بیچ نی گل نہ دہسن گئے باقی اَساں نی دولت نکلی تہ ہر کوئی فٹو فٹ بیاہ واسطے راضی ہوئی جاسی۔ ماہڑی نظراں بیچ اک دو کُہر ہین۔ اوہ اُسوں اگے کدے نہ نیہہ کرن لگے۔“

”ٹھیک اے رفیق صاحب! کرو کچھ، میں تہ اپنی طرفوں ہتھ کھڑے کری چھوڑے ہین۔“

رفیق کُہر اچھنے رستے سوچن لگا جے اگر میں ایہہ کم کرانے بیچ کامیاب ہوئی گیاں تاں ماہڑی بے بے ہوئی جاسی۔ فارسٹر صاحب نی خاص نظر عنایت لہنتی، پیسے نی تہ گل ای نیہہ۔ کجھوں دناں سوچ بچار تھیں بعد اوہ لالے زیر نے کُہر چُکے جیہڑے اپنی برادری نے ای سن پر اٹھ دس کلو میٹر دُور اک گراں بیچ رہنے سن۔ لالا زیر مالی طور کمزور سا، پر زمی باڑی جورسی۔ اُنہاں اپنی

اولادنی پڑھائی مکمل کرای سی؛ جیہڑے ڈگری یافتہ سن۔ بڑی تھی دس جماعتیں ای پڑھی پڑا وہ ہے قابل سی، کہہ اں نے کم کاج، سلیقے بچ اُس نا جواب نیہہ سا۔
 ”رفیق صاحب! اج کسراں تُساں کی اَساں غریباں نی یاد آئی۔“

”جناب زبیر صاحب! اپنی مصیبتاں بچوں ای نکلن نیہہ ہونا، اس واسطے ادھر نیہہ آئی سکلیاں، پُرس اَساں نے دلے بچ بسنے او۔ میں اکثر تُساں نا ذکر کرنا رہنا۔ تُساں نی مثال دینا کہ لالے زبیر محنت مزدوری کری وی تہ اپنی اولاد کی پڑھایا۔“

”جی بس اللہ نا شکر اے جے اُس توفیق دتی، باقی رب نی مرضی تھیں بغیر کجھ نیہہ ہوئی سکنا۔“ لالے زبیر رفیق کی دوپہری نی روٹی کھولنے تھیں بعد چکھیا ”جناب! ہُن کوئی کم وی دہسو جس واسطے اتنا ویلہ کڈھی تُس اَساں کول آئے او۔“

”جی پہلاں تہ بہوں شکر یہ روٹی بچ بہوں سوادسا، چٹنی زبردست سی، آج کئی چر بعد مک نی چچڑی نی تندوری روٹی لسی نال کھا دی اے سواد آئی آ۔ جی لالہ زبیر تُساں کچھی ای ہند اے تہ عرض اسطراں اے جے تُس فارسٹر ہوراں کی ہور اُنہاں نی فیملی کی تہ چنگی طراں جانے ای او۔ اساہڑی برادری نی پہچان اُنہاں نے نال اے۔ اوہ چاہنے ہین جے اپنے پتر نایاہ تُساں نے کہہ وں کران۔ اُنہاں کدھرے تُساں نی بڑی تہی کی تکیا۔ اُس نی شرافت، سادگی تہ سلیقے تھیں بہوں متاثر ہوئے ہین۔“

لالے زبیر کی یقین نیہہ ہوئی رہیا سا جے فارسٹر ہوراں نے کہہ وں اُنہاں نی دس جماعتیں پڑھی نی تہی واسطے رشتہ اچھسی۔ اوہ کجھ چر رفیق ہوراں نیٹیاں گلاں سُننے رہے۔ آکھیا جے ”جسراں اللہ نی مرضی، میں اپنی تہی نارشتہ کرانے واسطے اجیں سوچیا نیہہ، مگی کجھ ٹیم دیو، میں سوچی، صلاح مشورہ کری تہ دہساں۔“

”ٹھیک اے جی! تُس جتنا مرضی ٹیم ہنو پرا امید اے جے تُس نہ نیہہ کرن لگے۔ سُو لالہ زبیر جی! تُساں نی باں بنی جاسی۔ اتھے کول کال کسے کی ہمت نیہہ ہون لگتی جے اوہ تُساں داہرا کھ چائی وی تگے۔“

”جی اوہ تہ اللہ نے فضل نال اسراں وی کسے نی ہمت نی جے اوہ آساں نال پنگا بنے“
 سب تھیں اہم گل ایہہ جے تہی خوش و نئی چاہنی۔ باقی چیزاں کوئی مل تہ معنی نیہہ رکھدیاں۔“
 لالے زبیر اپنے سالے ساڈے پھینے، پھر اواں کولوں صلاح کچھی تہ ساریاں کی انہاں
 اگوگل آکھی جے اس تھیں چنگا رشتہ کدھرے ہو رہیہ لہھی سکنا، چپ چاپ بغیر کچھ ہو سوچنے تھیں
 ہاں کری چھوڑ۔ زبیر باقی تہ سب کچھ ٹھیک کیتا، پر اپنے ہونے آ لے جمائی کی تہ تھیں پہلاں ہی
 ہاں کری چھوڑی۔ انہاں نی ہاں کرنی سی تہ رفیق ہو راں فارسٹر کی ڈنڈا دیسی ہندا کہ ہن زیادہ چر
 نیہہ کرنی، جتنا تا ولیاں ہوئی سکے رشتہ کرو۔

فارسٹر نے گراں بیج تہ جس جس کی رشتے ناپتہ چلیا تہ اوہ حیران سن جے لا لاز زبیر کسراں
 منی گیا۔ کچھ ایہہ آکھن جے زبیر دولت تکی تہ اپنی تہی کھو ہے بیج سٹی چھوڑی اے جد کہ ڈوے
 پاسے لالے زبیر نی اُس نے اپنے گراں بیج بلے بلسی کہ اُس اپنی تہی نارشتہ اُچے خاندان بیج
 کرایا۔ آہنگما ہنڈنیاں گویاں کی تہ جلن وی ہوئی رہی سی جے سویرے تھیں شامی توڑیں چلھے تہ
 مال چوکھر نی بانڈی بیج رہنے آلی گڑی ہن اعلیٰ شان حویلی بیج جائی راج کرسی جد کہ انہاں کی
 ڈگریاں کری وی تہ کوئی چنگا رشتہ میہ لہھنا۔

لالے زبیر اپنی حیثیت نے مطابق تہی نے بہاہ ورجتتا پیسہ تہیلا اے ساخر بیج کیتا ہو رہ
 کوشش کیتی جے فارسٹر ہو راں نی فیملی نی شان نے مطابق انتظامات و ہین۔ براتیاں واسطے شاہی
 انتظام تہ شاندار طریقے نال جی آئیاں آکھیا، پر جس ویلے اندر نکاح پڑھانے واسطے لالے زبیر کی
 سدھیا گیا، انہاں جمائی راجے داہر نظر بائی تہ انہاں نے رنگ اُتھے ای فٹ ہوئی گیا۔ تہی تھیں قد
 وی مندر، شکل و صورت وی ٹھیک نیہہ ہو حرکتاں وی پچیاں آلیاں، لیکن اس ویلے تہ کچھ آکھی نیہہ
 سا سکنا، کیاں جے براتیاں بیج بڑے بڑے افسر، سیاستدان لوک شامل سن۔ خیر نکاح پڑھے گیا۔
 کھڑکی بیج سارے گراں نیاں کڑیاں، مرداں ناہنگٹھا مہرا جے کی تہکنے واسطے کُٹھا ہو یا،
 جیہڑا تہ تکے تہ اک ای جملہ آکھے ”اوہ ایہہ آ مہراج“ میں وی سوچاں کہ فارسٹر ہو رہ کیاں لالے زبیر
 نے رشتہ کیتا، اوئے ایہہ گیرا تہ پھلا دسنا۔“

پُتر رشتہ دار، آہنڈی گماہنڈی سارے لالے زبیر داہر سوالیہ اکھیاں تلن..... کوئی کچھ آکھے تہ کوئی کچھ، ساریاں ناجوش ای ٹھنڈا ہوئی گیا۔ اک تہ بڑی تہی کی پدھیا کرن ناولیہ، اُپراں لوکاں بیٹیاں سٹھیاں، کبر آلیاں کی اسراں لگنا ساجے اُنہاں ورقیامت تڑٹی گئی۔ پرا اُنہاں سوہنے طریقے نال براتیاں کی ٹوریا۔ داج دکھن وی دتا۔ فرمانبردار تہی وی اپنے پیوا گے منہہ بچوں اک گل وی بیہہ کیتی۔

شامی ویلہ سارے سوٹھے کرن لگے ہو ردعا کرن جے سب کچھ ٹھیک و ہے۔ اُنہاں نی تہی خوش رہے۔ اوہ دِنیں چار پنچ واری فون کری تہ تہی نا حال چال پکھن، پرا وہ اگوں آکھے جی سب کچھ ٹھیک ہے، شکر اے اللہ نا۔ اک مہینے تھیں بعد راتیں دو بجے تہی اپنی ماؤ کی اچانک فون کیتا..... بغیر سلام دُعا کیتے ای رونیاں آکھیا ”اماں، پہناپے کی چکھو میں تُّساں نال کیہڑی مندہ کیتی سی کہ لگی تُّساں اس اگ بیج سٹیا۔ میں تہ کدے سر چائی تہ گل وی بیہہ کیتی، سرگی ویلہ تہجد پڑھنے تھیں بعد کفتاں ویلے تکر میں تُّساں نے دلوں منوں خدمت کیتی، نکلیاں پہنیں پُہراواں نی پڑھائی واسطے میں اپنی قربانی دتی کہ اوہ سکول جان تہ چکھے کبر اماں تہ پہناپے کی کوئی مشکل نہ اچھے۔ ماہڑے نال تُّساں چنگا بیہہ کیتا۔“

ماں سٹ نیندرے اٹھی بہلا بہلا بیٹھی ”بچہ کہہ ہویا..... تئی کسے ماریا..... کوئی گل آکھی کسے..... کہہ ہویا.....؟ دہس نا..... اجیں اس زندہ آں پہناویں اوہ جتنے مرضی امیر تہ بڑے لوک و ہین لتاں بابیاں پہنی نہ سٹیاں تہ تاں آکھیاں۔ توں دہس کہہ گل ہوئی۔“

”ماں جی! مگی نہ کسے ماریا نہ کسے کوئی گل آکھی، پر پچھلے اک مہینے تھیں جس مصیبت تھیں میں گزری ریٹی آں، اوہ ماہڑا اللہ جاننا اے۔ تُّساں مگی اک پاگل نے متھے باہیا، جس کی ہردو ترے کہنٹے بعد دورے پینے ہین ہور نسنا شروع ہوئی جانا اے۔ اُس کی پکڑی پکڑی آنا پنا اے۔ ادھی راتیں وی نسنا شروع ہوئی جانا۔ اُس کی راتیں نیندر و ناٹیکا لانے ہین، تاں جے سویرے توڑیں سٹا رہوے۔ مگی تہ اسراں لگنا میں کسے اعلیٰ شان اسپتال بیج اک مریض نے نال تیمار دار نے طور آں۔“

ایہہ گل سنی تہ زبیر نی کہر آلی بے ہوش ہوئی گئی۔ کہرے اندر رو اس پٹاس پئی گیا۔ پتر سارے بچھی پنے پاپا ساریاں کھٹیاں ٹساں بنیاں بین ٹساں آساں کی مہمہ بچوں گل نیہہ کڈھن دتی، آج تکی ہندا ایہہ نتیجہ۔ ٹساں کی فارسٹرنی عزت بہوں پیاری سی۔ ٹساں باجی کی کھوہے وچ سٹی چھوڑیا۔ ہُن چُپ رہیا، میں انہاں نال آپوں نہڑساں۔ انہاں نی میں ہُن عزت رکھساں تھے ورا۔ اتنا بڑا تھو کھا۔“ بڑے پترے ناغصہ تکی تہ زبیر وی ڈری گیا، کیاں جے آج توڑیں کدے وی اُس اچی واژگل نیہہ سی کہرے اندر کیستی۔

راتیں کوئی وی نیہہ سٹنا۔ سرگی ویلے زبیر اپنے بڑے پترے نال اپنی تہی کی آنے واسطے کہر وں نکلی گیا ہور نیکی لوئی اُتھے بچھی گئے۔ فارسٹر زبیر ہور اُس نے پتر کی تکی تہ ہکے بکے ریہی گئے۔ انہاں کی اندازہ ہوئی گیا جے انہاں کی اصلیت پتہ لگی گئی اے، پر زبیر وی اپنے غصے ورتا بوکری تہ کوئی گل ظاہر نیہہ ہون دتی۔ سوہنے طریقے نال بیٹھے، گلاں باتاں ہوئیاں۔

زبیر آکھیا جے ”آج مہینہ ہوئی گیا اے، تہی نی بہوں یاد اچھنی سی، ماء وی اس واسطے کہنا بری نی اے، ٹس کجھ دن اس کی پیو کے پہنچو۔“

فارسٹر جواب دتا ”بالکل جی، میں آپوں جائی چھوڑی اشنا۔ اک ہفتے رہ، فر مڑی اچھے۔ ٹس بیٹھو، میں اندروں تیار ہوئی اچھنا۔“

اوہہ اس بہانے فٹو فٹ نہہ نے کول گئے ہور اُس کی منتاں کرن لگے کہ بچہ! توں پیو کے جاتہ سہی پرتگی اللہ نا واسطے کجھ نہ دہسیاں۔ جیہڑی گل توں آکھسیں، میں منساں۔“ اُس کی غصہ تہ بہوں سا پر اُس سوہرے کی کجھ نیہہ آکھیا۔ سوچیا ایہہ نہ وہے جے انہاں کی پتہ لگی جائے تہ مگی اٹھوں جان نہ دین۔ انہاں نی ہاں بچ ہاں ملائی۔

فارسٹر ہور آپے نہہ کی چھوڑن گئے۔ اُس نے جانے تھیں بعد تہی اپنی ماؤ کی پورے اک مہینے کی واردات سنائی۔ کئی دناں زبیر نے کہر چلھے بچ پانی پیارہیا، جتھے ہر روز دس باراں لوک لنگھنے پلنگھنے روٹی کھائی تہ جانے سن۔ کیاں جے انہاں نا کہر رستے بچ سا۔

زیر آکھیا ”سجاری غلطی ماہری اے“ میں اگر ہاں کرنے تھیں پہلاں گیرے کی تنکیا نا ہونا تہ نوبت اتھے تکر نیہہ سی چکھنی۔ میں تہ صرف انہاں نے بڑے پن چکھے پہنہی گنیاں۔ مگی نیہہ سا پتہ اتنا بڑا تہو کھا ماہرے نال کرن۔ میں بچہ تو اہڑا اصل مجرم آں۔ ایویں تہ نیہہ کسے آکھیا جے ’ناں بڑے تہ گراں جاڑ۔‘ میں اپنے دل ور گیاں پر انہاں اتنی بڑی چال کھیدی۔ توں اتھے ای بو بالکل نیہہ جانا، ہن طلاق ہنساں۔“

لالے زیر رفیق جیہڑا رشتہ کھنی تہ آیا یا کی فون کری تہ پہلاں اُس نیاں ست نسلاں اک ساں کیتیاں فر آکھیا جے فارسٹر کی آکھی چھوڑ چوں چراں کرنے تھیں بغیر ماہری تہی کی طلاق دلوان، نہیں تہ میں کورٹ بچ کیس کر ساں۔ فارسٹر ایہہ چنگی نیہہ کیتی۔“

رفیق جس حال بچ ای سا، فارسٹر کول پچھیا تہ انہاں کی پوری گل سنائی۔ فارسٹر ہور وی اگے تھیں چھیرے ہوئی گے ”رفیق کہہ کرسی زیر کہہ سمجھنا اپنے آپ کی۔ جتھے مرضی جائے کجھ نیہہ ہونے آلا۔ توں فون لا میں گل کرنا۔“ رفیق اپنے نمبر وروں زیر نا فون ملایا ہور فارسٹر نال گل کرائی۔

فارسٹر ”زیر صاحب! تہاں ہاں کیتی سی تہ اساں رشتہ کیتا، ہن تہاں کی تکلیف نیہہ ہونی چاہنی۔ تہمکیاں کسے ہور کی دیاں۔ چپ چاپ گڑی کی آنی چھوڑی جاؤ، نہیں تہ.....!“

زیر ”نہیں تہ کہہ کری، نہیں۔ نہیں پہنچنا میں گڑی، اتنا بڑا تہو کھا کرنے واسطے میں ای لبھا ساں۔ اللہ تہاں ساریاں نا بیڑا غرق کرے۔ تہاں ماہرے نال کھیدی کھیدی یا۔ تہاں کہہ سمجھنے اوہ کہ تہاں کول دولت اے تہ کجھ وی کری سکے او۔ ماہری بدو عا اے تہاں کی۔ اللہ تہاں نی تھان بیڑی نہ لائے، تہاں نیاں نسلاں در در پہنیکھ منکن۔ پرسوں کچھری رکھی نی اے آئی جایاں اتھے۔ باقی گلاں اتھے ای کر ساں،“ آکھی تہ زیر فون کٹی گیا۔

فارسٹر کی اُمید نیہہ سی جے زیر نا رویہ اسراں نا ہوسی۔ رفیق زیر بڑا ٹیڑھا بندا اے۔ حالات بگڑنے جانے ہن۔ اُس کچھری رکھی، جانا تہ پیسی، کجھ کر۔“

چار بیچ کچھریاں ہونیاں۔ انہاں کچھریاں بیچ فارسٹر ہوراں دس بارہ گراں نے سر بیچ،
نمبر دارتہ چوکیدار سارے باری بارے آندے پرساریاں قصور انہاں وراں چا ہڑیا۔ ہر کچھری بیچ
بے عزت ہوئی تہ کھر جانا پیا۔

آخر بغیر مہرنی رقم دینے فارسٹر ہور طلاق دلوانے ور راضی ہوئے۔ زیر دلوں سوٹھا کیتا
جے پورے علاقے بیچ تھوں تھوں تہ انہاں نی ہوئی گئی، مہر کہنما یا ماہڑی تہی وروں۔ انہاں راضی
نامے ور دستخط کرنے تھیں بعد آکھیا ”فارسٹر جی! اس دُنیا وچ میں تَساں کی معاف کیتا، لیکن
قیامت ویلے ماہڑی تہی کی حق مہر ضرور دینا پیسی۔ کیاں جے تَساں بڑا تھو کھاتا فراد کیتا اے
ماہڑے نال۔“

نویں آس

مکو پتہ نیہہ اس کو اتنی نفرت کیوں ہے۔ جتنا میں اُس کو اپنانے دی کوشش کرداں اُوہ اتنی ہی ماہڑے کولوں دُورنس گیندی ہے۔ میں اُس دارہک قدم اپنے دے کوشش کرداں اُوہ دس قدم دُورنسے دی کوشش کردی ہے۔ ماہڑی زندگی داہر لہجہ اُس کو تلاش کرنے بیچ گذردا ہے۔ میں رات تہنیاڑ اس کشمکش ہور تجسس بیچ رہندا ہاں کہ کیہڑے ویلے میں اُس کو حاصل کر ساں۔ ماہڑا خون پر سے (پسینہ) بن کے ڈھل رہیا۔ ماہڑے جسم داماں مک کے ہڈیاں ہی رہ گیا۔

ماہڑے چہرے دی خوبصورتی ہور تروتازگی کو اُس دی بے رُخی ہور خود غرضی ختم کر چھوڑیا۔ میں نا اُمید ہو کے اپنی زندگی تھیں وی نا اُمید ہو گیاں ہاں۔ دراصل میں ہک اچھی لاش ہاں جس کو دکھ کے زمانے والے زندہ انسان تصور کر دے ہین۔ ماہڑے پنجرے بیچ اہجاں وی زندگی دے آثار نظر ایندے ہین۔ اہجاں بدن بیچ رُوح باقی ہے۔ بارشے سُن ماہڑا مکان تلاب بن گیندا ہے کیوں جے چھتے بیچ جائی جائی سُراخ ہین۔ ہر تہنیاڑے اُس دی مرمت کرنا ماہڑے بس دی گل تہہ۔

ماہڑی خوبصورت کُہر اولی یثانیاں دی چلھے بیچ سڑھ کے وقت تھیں پہلے ہی بڈھی ہوگئی۔ ماہڑے معصوم بچے صبح ہوندیاں ہی اسکول چلنے دے بجائے ہوٹلاں دی طرف ٹر پیندے ہین تانجے چاء دیاں پیالیاں ہور کھنڈے دے جٹھے پہنڈے تھو کے اپنی تہنیاڑ پاس کر دے ہین۔ انہاں حالات دا ذمہ دار میں نہ۔ ماہڑا اپنا کوئی قصور تہہ۔ ماہڑی اس بد قسمتی دا ذمہ دار اُوہ شہشاہ ہے۔ جس دے انصاف دا ایہہ عالم ہے اگر ہک انسان پہنگھ ہور تہہ بہہ (پیاس) دامار یا شٹر کے تے گریاں رگڑے تاں دُوا انسان لذیز ترین پکوان کُنیاں اگے سٹے۔ جتھے کجھ لوکاں دے محل چالی منزل ہونے دے باوجود دولت دی چاہ اُندی چار چونی فیری طواف کردی ہے اُتھی لکھاں تہ

کروڑاں بچے ٹرتے دے مکاناں دی چار چو فیری غریبی تہ مفلسی دا پہنڑھ چھلکد انظر ایندا ہے۔
 میں ٹھنڈی آہ پھر کے آسمان دی طرف ڈٹھا۔ افسوس ماہڑے ہتھاں پنج آسمان دی حکومت ہوندی
 .....! بڑیاں تہ اوچیاں عمارتاں دا فرق مٹا چھوڑ دا.....! ہک قسم دی رُٹی پکدی تہ ساری دُنیا دے
 لوک کھیندے پر ماہڑا خیال ہک خاب ہے۔ جیہڑا بن آدم صدیاں تھیں دکھ رہیا ہے ہور دکھدا
 رہسی مگر خاب خاب ہی ہے کدے پورا نہ ہوسی۔ کیا تکہ آسمان دی حکومت مچ وسیج ہے تہ انسان
 کمزور فر ماہڑیاں نظراں زمی دارمڑا آئیاں ہک بار فر میں اُسی دی تلاش کرن لگاں جس دی مگو
 صدیاں تھیں ضرورت ہے..... مگر اوہ مگو بڑی چالاکی نال تہو کھادے چھوڑی دی ہے۔ میں اُنہاں
 لڑیاں تہ خوبصورت عمارتاں کو دکھدا ہی رہ گیاں کئی برسوں دی تلاش تہ جستجو دے باوجود وی میں
 اس کو حاصل کرنے پنج کامیاب نہ ہوسکیاں۔ تاں میں فراپنی زندگی کو ہی ختم کراں۔ میں ریلوے
 پٹری دی دے طرف بڑی تیزی نال ڈا آساں کہ ماہڑی نظر سامنے ہک اچھے انسان تے پئی
 جس دے جسم تے قیمتی سوٹ لگا دا آسا۔ اس دے ہتھاں دیاں انگلیاں پنج سونے دیاں
 انگوٹھیاں لگیاں دیاں آسیاں جہاں پنج موتی چمکدے آسے مگر افسوس اوہ آدمی مچ مجبور آسا۔ اس
 واسطے سونے دی رنگت، ہیرا نیاں دی چمک، راتی دا ہنیرا، تہیاڑی دی لوء پھلاں دی خوبصورتی۔
 سمندر دا حسین منظر تہ عورت دا حسن کو معنی ہیہ رکھدا۔ کیاں جے با پھلاں تلے بلدے دیئے بے
 زبان آسے۔ ڈراونیاں اکھیاں آسیاں دکھدیاں ہی ڈر لگدا آسا۔ جہاں کو اوہ کبھڑی کبھڑی
 کالیاں اکھیاں تلے چھپنے دی کوشش کردا آسا۔ بچارہ کدوں تک سچائی کو کالیاں پر دیاں پکھے چھپنے
 دی ناکام کوشش کردا۔ میں اُس کروڑ پتی دی بے بسی کو دکھ کے ڈر گیاں، اچانک مگو اپنی قیمتی زندگی
 دا احساس ہو گیا۔ ماہڑے دے پنج حقیقت دے دیئے جاگ اٹھے۔ مگو احساس ہو یا کہ میں دُنیا
 دا عظیم ترین انسان ہاں۔ انتہائی خوش قسمت انسان ہاں۔ اے زمی واسمان دے بادشاہ اے
 کائنات دے تخلیق کار مگو معاف کر۔ ماہڑی نظراں ہُن کدے آسمان دارنہ دکھسن۔ ماہڑا وجود
 ہک عجیب لذت ہور مسرت دے احساس نال پھرے گیا۔ تہ میں چھولے چھولے قدم چائے تہ
 ہک نیویں اُمید نال اپنے کمرے دار ڈر گیاں۔

چلھے دی اگ

قصی دا پے قاسم ساری تہیاڑی دی محنت دے بعد کھر مُڑ یا تہ دکھیا چھلے دی اگ زوراں تے آسی، قاسم نرم لہجے بچ آواز دتی..... قصی چپے کتھا ہیں۔ قصی سُن درد پھری آواز بچ جواب دتا..... باباجان میں ایہہ گٹھا بچ بیٹھی دی ہاں..... کھانے کو کجھ پکایا دا ہے..... قصی..... بابا کجھ وی نیہہ..... راتیں دائیاں کجھ رٹیاں ہین۔ جیہڑیاں میں نیہہ کھادیاں..... قاسم..... سُن مچ لمی ساس پھری..... قصی توں اس ویلے توڑیں پہنکھی پہاڑیں ہیں..... باباجان مگو پہنکھ نہ آسی اس کیہتہ نہ کھادا، پپو تہ تہیو سُن مل بند کے راتیں دیاں سکلیاں رٹیاں کھادیاں۔

قاسم دی حالت دن بدن غریبی دی وجہ نال خراب ہوندی گئی۔ پہلیاں اس دی کھر والی دی بیماری تہ فراچانک اسدی موت ہو گئی۔ اس صدمے تھیں ہلاں زخم نہ پھر یا آسا بے ماؤ دے مرنے دے کجھ ہی تہیاڑے بعد ندیم جیہڑا قاسم ہوراں دا واحد ہی وارث غریبی دی وجہ نال تنگ آکے کھر چھوڑ کا جل گیا کدرے کمرے کماں دی تلاش بچ۔ ندیم کافی محنتی ہورا ایماندار بچہ آسا اس کو ہکی گراں بچ را بے دے کھر نوکری مل گئی۔ ندیم..... اس توں بعد کدے دی مُڑ کے گراں ہورا کھر دائرک نیہہ کیتا۔ کھر بچ قاسم ہورا قصی بس دو ہی رہ گئے دے آسے۔ قاسم..... صبح جلدی اٹھیا تہ محلے بچ آمین دی دکان توں نکاشکا سامان آندا۔ تہیاڑا تہیاڑا گوردا گیا قاسم کو محسوس ہو یا کہ کماں بغیر ہورا کوئی چارہ نیہہ..... قاسم کماں دی تلاش بچ گراں توں شہر دی طرف روانہ ہو یا کجھ تہیاڑے کم تہو نڈن توں بعد اس کو ہک جائی تہو بی داکم مل گیا جیہڑا اس سُن خوشی نال قبول کیتا۔

قاسم..... روز شہرتوں کبہر واپس نہ مُسکدا آسا اس کو ہنفتے بچ دوہی چھٹیاں ملدیاں
آسیاں۔ ادھر اقصیٰ وی جوانی دے داسے تے بچ رہی دی آسی۔ قاسم اکثر اپنی تہہ پو دی فکر تے سوچ
وچار بچ رہندا آسا۔ اقصیٰ..... دے چرے سارے گراں بچ ہون لگے۔ ہوندے وی کیاں نہ
اقصیٰ دیاں سوہنیاں سوہنیاں اکھیاں..... کوئل جی مٹھی واز، ہرنی جی ٹور اُسدے حسن دی اس
گراں بچ کوئی مثال ہی نہ آسی۔ اسکو دکھنے والے پل بچ اپنا دل ہار کے اس تے دل فریفتہ
ہوگیندے۔ گراں دا ہک امیر کبہر دا گدرا ساحل اقصیٰ دے عشق بچ مجنون ہو گیا دا آسا ساحل
ہمیشہ نشے دی حالت بچ رہندا آسا ہک تہہ پوڑے ساحل اپنے دل دی تڑف کو چھپانہ سکیا اس سُن
ہمت کر کے اقصیٰ کو اپنے دل داسا راحال دہس چھوڑیا، مگر اقصیٰ کو اسدے کرتوتاں دا پتہ آسا اقصیٰ
سن اس کو صاف صاف انکار کر چھوڑیا..... اقصیٰ کو پتہ آسا کہ ایہہ امیر کبہر اس دے گدرے عیاش
تہ مغرور ہوندے ہین۔ انہاں سُن کئی ساری معصوم زندگیاں کو برباد کر چھوڑیاں دیاں ہین۔ ساحل
اقصیٰ دے مسلسل انکار دی وجہ نال مجنون ہو گیا آکھن لگا میں میں تکو ہور تو ہڑے پپو کو گراں بچوں
کدھال چھوڑساں۔ اقصیٰ اسدی انہاں حرکتاں دی وجہ مچ دُکھی آسی سوچن لگے کہ باباجان کو
ایہہ سارا مسئلہ کسراں سناواں۔ ادھر آمین وی قاسم دے کبہر اقصیٰ دے رشتے واسطے آچھیا۔
آمین دی پہلی کبہر والی..... جس بیچاری کو اوہ ہمیشاں ماردا تہہ ضعف دیندا آخراں کولوں طلاق چاء
کہندی آسی۔ آج نویں بیاہ واسطے تیار آسا۔ آمین عمر دے لحاظ نال اقصیٰ دے ماموں بشیر دی ہانی
آسا تہہ بشیر اقصیٰ دے پپو کولوں وی بڑا آسا۔ آمین شرمیندیاں ہوئیاں اقصیٰ دے رشتے دی
پیشکش کر چھوڑی۔ قاسم کو مچ لہر چڑھی مگر تہہ پو دا پے ہونے دی وجہ نال چپ ہو گیا۔ قاسم سُن لوکاں
داروہ دکھیا کہ معاشرہ مچ خراب ہو گیا دا ہے نو جواناں تھیں زیادہ بڈھیاں دی نظراں خراب ہو گئی
دیاں ہین۔ اس سُن اقصیٰ کو آکھیا بچا اپنا سامان ہک بیگا بچ رکھ صبح آساں کو شہر جلا ہے۔
اندروں اقصیٰ وی خوش آسی پر اپنی خوشی دا اظہار اپنے پپو اگے کرن تھیں باز رہی۔ قاسم ہور اقصیٰ
شہر چل گئے۔

گجھ روز گذرے آسے اقصیٰ دی ماسی اپنے گدرے واسطے رشتہ منکن آگئی۔ قاسم سُن اقصیٰ کو پچھیا اِس سُن آکھیا بابا جان جو سُدی مرضی ہے اقصیٰ دی ہک گل چنگی آسی نماز گزار ہونا دے نال نال اُسدے سُن اخلاق دی گجھ مثال نہ ملدی آسی۔ اقصیٰ اندرون خوش وی آسی گل پکی ہوئی تہ گجھ روز دے بعد اُندا بیاہ ہو گیا۔ اقصیٰ دے بیاہ کو گجھ مہینے ہی گزرے آسے کہ قاسم کو کئہر دا تہنیاں آیا تہ اوہ گراں پچھیا جس ویلے اِس کئہر اندر پیر رکھیا تہ کئہر دی ویرانی دا منظر دکھن دے لائق نہ آسا اِدھر چلھے دی ویرانی تہ کئہلا پن رورو کے حال بیان کردا آسا۔ چلھے بچ آگ دی جانی اِسی آسی۔ قاسم سراتے ہتھ رکھ کے بہہ گیا، اقصیٰ کو یاد کرنے لگا جدوں اقصیٰ آسی تہ چلھے دی آگ دا گجھ ہو رہی نظارہ آسا۔ قاسم انہاں ہی سوچاں بچ آسا کہ چلھے دی آگ کسراں اپنے شباب تے فرمڑ کے آسی۔ اتنے بچ اسدے بو ہے تے واز ہوندی ہے تہ قاسم خاباں تھیں باہرا بندا۔

دکھدا ہے ہک پہلیاں داستکی اِس دی خبر رکھن آیا دا آسا۔ سگئی پچھدا قاسم یارا کہہ حال ہے..... دوستا گجھ وی خاص نیہہ زندگی دے تہنیاں تہنیاں گزر دی ہے۔ کئہر ادی حالت دا تہنیاں کو پتہ ہی ہے..... دوستا سُن کئہر ادے اندر نظر کہہ ماری جے بمبُوئے سُن ایسیاں تانیاں تہنیاں دیاں آسیاں، لگدا آسا جیآں قاسم دا کئہر زمانے تھیں بند آسا۔

نعت پاک

محمد رسول کریم ﷺ
 اوہ انسان کامل خرد مند اعلیٰ
 پھیلائی جہاں سچ ہے خوشبو چو فیری
 حسین و جمیل و خلیل و مسیحا
 اوہ جسٹی ہوئی میزبانی عرش پر
 بشارت اوہ جنت نی مومن کی دینے
 چمن نی فضا کی ہے کرنی معطر
 تیماں نی ہر دم کرن آبیاری
 محمد اوہ ہستی عظیم ہین جہاں پر
 اوہ اعلیٰ فہم و فراست نے مالک
 نہ پڑھنے نہ لکھنے مگر خواندہ فر بھی

کریں معاف سہو و خطاواں خدایا
 لکھے نعت عاجز عظیم اللہ اللہ

.....سید عالم شاہ خاکی

دعوت پاک

میں واری عرش تے جان آلیا
میں کر سگدی نیہہ تعریف تیری
اُس ہمت اُتوں قربان جاواں
بیچ طائف دے کے سر ورتی اے
دتی دعوت کلمے طیب دی
میں کے کے گنا احسان تیرے
ہک نظر کرم دی ادھر ہووے
تسیں امام ہو گل نیماں دے
آیا قرآن تیری گفتار اندر
ہوون لکھ کروڑ سلام آقا
میرے آقا دیاں قدر اں کون جانے
تیرے در نے سب غلام آقا
ہمدرد بیہماں غلاماں دے
لکھ درود تہ لکھ سلام ہوون
چند جان کہماواں تہ واراں

اس اُمت تائیں بخشان آلیا
سب مخلوق تھیں اُچی شان آلیا
بُت کعبہ تھیں کڈھ بگان آلیا
ہک رب دی طرف بلان آلیا
میں صدقے اے قرآن آلیا
اے سب تھیں وڈ احسان آلیا
اے رحمت دی دوکان آلیا
تیرا لقب سوہنا فرقان آلیا
میں قربان سوہنی لسان آلیا
خاطر دین دی چوٹاں کھان آلیا
دن تیرے لا مکان آلیا
سوہنا کلمے دا بوٹا لان آلیا
آسی اُمت کو چھوڑان آلیا
اے شافی حشر میدان آلیا
جام کوثر دا آپ پلان آلیا

ہے اُمید تیری شفاعت دی : بیچ محمود مقام دے جان آلیا
آسی اُمت دی شفاعت لئی : بیچ سجدے دے سر پان آلیا
اپنی اُمت دے اعمال سارے : رکھ سامنے آپ تولان آلیا
پُل صراط تے جا کھلون گے : میں قربان سوہنے رمضان آلیا
کریو خاکئی تے نظر کرم والی
اے اُمت دا غم کھان آلیا

نعت پاک

سکونِ قلب میں پاواں
مدینے دی گلی جے جاواں
رحمت دو جہاں دی ہے
ٹھنڈک روضے دی چھاں دی ہے
جالی روضے دی چُم آواں
مدینے دی گلی جے جاواں
صفا مرواہ تے میں دوڑاں
سنت حاجرہ " دی نہ چھوڑاں
حجر اَسود سینے لاواں
مدینے دی گلی جے جاواں
ہے روضہ نبیؐ پیارے دا
بتیماں دے سہارے دا
چُہلن اُتھے ٹھنڈیاں ہواواں
مدینے دی گلی جے جاواں

مدینے دے گلی کوچے
اکھاں ترسن تہ دل سوچے
باپھڑ اپنے اُتھے ڈاہواں
مدینے دی گلی جے جاواں
اساں دُکھیاں دا ہے لچپال
چُماں جالی میں ہوٹھاں نال
جائی مکن اُتھے ساہواں
مدینے دی گلی جے جاواں

غزل..... شیخ آزاد احمد آزاد

برو بر بہین نی کوشش نہ کریاں
 اگر اڈنا اے اُچیاں تھیں اُچیرے
 جے منزل نی نزدیکی کی لوڑیں
 اگر کوئے غیر دے لعلوں نی گٹھڑی
 کدے پُہل کے نہ آیاں بچ دلا سے
 وطن ور حرف آوے جس نے پیروں
 کدے چہتھا نہ پیاں ظلم اگے
 سیاست ہو گئی بدنام آزاد
 توں اس بچ پُہن نی کوشش نہ کریاں

غزل

لوک تہ گلاں کرنے رہنے
 شاہ منصور بنی گجھ سائیں
 خوف خُدا نا جنہاں نے اندر
 جنہاں نی تانی بگری ہووے
 ہمت عالی جنہاں نی ہونی
 بزدل تہ کم کوس سپاہی
 زہر پیالے پُہنے رہنے
 سؤلی اُپر چڑھنے رہنے
 اوہ بیڑے سب ترنے رہنے
 ہر دل اندر کھرنے رہنے
 ہر منزل سر کرنے رہنے
 سو سو داری مرنے رہنے
 آزاد بہادر اوہ ہی اکھوانے
 جیہڑے خُدا تھیں ڈرنے رہنے

غزل

ہجر دے دکھ سارے لکھساں   ترکھے چلدے آرے لکھساں
 دزد تلی تے رکھ رکھ کے میں   دکھاں دے نظارے لکھساں
 بہکاں اندر بارش بہردی   اپنے چوندے ہنارے لکھساں
 جوگی جدوں پھیرا باہسی   وصلوں دے بنجارے لکھساں
 نکھڑی کونج کیاں گرلیدی   اُجڑے گجھ بینارے لکھساں
 یاد جدوں اوہ کرسن ربا   یادوں دے سنیرے لکھساں
 عشق چھپاؤ چھپدا نیہہ ہے   توہڑے نین کٹورے لکھساں
 فر توں سوٹھا کر ندیما
 سب احسان دوبارے لکھساں

غزل

بن تعبیراں خاب نہ دکھیں   دہنہم لکیاں مہتاب نہ دکھیں
 دکھیں بستی دل ماہڑے دی   بستی بچ سیلاب نہ دکھیں
 لگ بٹھ کے سفر تے نکلیں   منزل تے اسباب نہ دکھیں
 ہر حالاً بچ دُبنا ہے جد   دُبنا سکھ تے ڈاب نہ دکھیں
 ظالم کو جد مار ملکینا   افسر تے جناب نہ دکھیں
 مٹھے واہ تے سوال کریں توں   خالی اُنڈے جواب نہ دکھیں
 بیڑی مونڈھا دے ندیما
 ثواب تے عذاب نہ دکھیں

مجرمنشاخاکی.....

کسراں اتا جگرا کسراں
اسراں تہ میں پل پل مرساں

دکھاں نی کوئی میں آں کاری
خوشیاں تیرے قدماں تہرساں

درد ہجر نے سانجھے کسراں
توں وی جریاں میں وی جرساں

غم نی باڑی سگی دیساں
اکھیاں بچوں ساون بہرساں

غم نے ڈوگے اُکی جاسن
خوشیاں اُگسن میں وی چرساں

سوچاں جان نی بازی لاساں
عشق سمندر میں وی ترساں

مِل توں منشا پھنڈی جاساں
سوچی پھرنی اسراں پھرساں

نہ چُچھ ماہڑی راس نی کہانی
میرے ارماں پانی پانی

کسراں بٹھسو چادر دہسو
کوئی نہ رلنا پیٹا تانی

اکھیاں لائی تہ تکنا رہنا
گوچے بائی اک لہر پُرانی

تکنی پیئی آں بتاں بہینی تہ
کوئی نہ مڑیا دل نا جانی

کوئی اعتبار نہ کریو اس پُر
زندگی ٹھگی چیز بیگانی

اپنے عیب چھپانی دُنیا
سارے ماہڑے متھے لانی

تکنا پیا آں ہنیر نگر اے
منشا اپنی رات ٹپانی

غزل

توہڑے دل بچ نظر ہک ماراں، کون رکھیا ہے اس بچ چھپا
دل لا کے ذری دکھ کھن توں کوئی نیہہ اس بچ خطا

ماہڑا محبوب نظراں بچا کے دُروں دُروں ہی نسن لگا
چچھدا کوئی اُسکو جُل کے ہے تہ نیہہ ماہڑے نالوں خفا

کدے کھسکے راروں پاروں کدے رُس جُلے ماہڑے نالوں
اس نخرے دا ساڑا تہ ہے پر پیار دی نیہہ ایہہ سزا

حُسن اُسدا سدو رہسی نہ جوانی اس نال وفا کریسی
اُسکو کس چیز دا فر نشہ ہے اوہ نیہہ کسے دا خُدا

کھوہریاں نظراں کھٹیاں گلاں انہاں ہی کو پیار من کہناں
ایہہ بدخوئی عادت اگر ہے اس تے نیہہ کسے دا گلہ

پیار دے جد تارے بنے توہڑا ماہڑا ہک اختر بنیا
جُسے پہاویں بکھرے ہوون جان اُسدی نیہہ جُدا

.....سردار جاوید خان جاوید

غزل

کول وی رہنا دُور وی رہنا
اوہ اندروں مجبور وی رہنا

اس تھیں چنگی قسمت کیہڑی
مٹی اندر نُور وی رہنا

ایہہ گل پکی جان تھیں جاساں
فر کتیاں مغرور وی رہنا

فر اک وار تجلی منگنا
اکھیاں اندر طُور وی رہنا

اکھیاں وچوں ٹہینے اتھروں
دل نا شیشہ پُور وی رہنا

فر جاویدا سُولی چڑھساں
اندر شاہ منصور وی رہنا

غزل

جنگل بیابان بڑا یا
ماہڑا دل ویران بڑا یا

جینا آج کل مُشکل ہوئی آ
مرنا کم آسان بڑا یا

می لگنا اوہ رونا کدرے
دل ماہڑا حیران بڑا یا

نہ ایہہ نوری نہ ایہہ ناری
مٹی نا انسان بڑا یا

جے درداں نا دارو لوڑاں
غالب نا دیوان بڑا یا

میں جاوید نبی نا اُمتی
اللہ نا احسان بڑا یا

.....گلاب الدین جزا

رات ہجر دی کالی ہوسی
دل بچ بس سنجھیالی ہوسی

توہڑی جد تصویر ہويا دل
آخر لیر و لیر ہويا دل

مٹھا جام حیاتی آخر
کوڑی زہر دی پیالی ہوسی

منکر کافر یار کراں کہہ
دل پھولا بے پیر ہويا دل

ماہڑی کیہڑا منسی اڑیا
در تے یار سوالی ہوسی

غزلاں

روال گیا کوئے رت نے اتھروں
دہساں کہہ دلگیر ہويا دل

تکو نین نچوڑ دیاں میں
آج پھریا کل خالی ہوسی

اُندے بوہے چھول پساری
جنہاں دی جاگیر ہويا دل

ترکھے کنڈے سینے پُچھسن
پُھلاں نال خوشحالی ہوسی

عرض گزاری منسی کیہڑا
پتھر دی لکیر ہويا دل

سام سمہال رکھیں اس واری
حسرت لوکاں پالی ہوسی

جوگی بنیاں کن پڑوائے
رانجھا رانجھا ہیر ہويا دل

ہن نیہہ لگدا دل کہلیاں دا
محفل یار اجالی ہوسی

سینے بچ میں یار تپوشاں
نکل جزا راہ گیر ہويا دل

غزل ..... دانش اشفاق ترک

ماہری جاناں مگو ایویں کدے وی توں ستائیں نہ
ماہڑے ہی کول کھل توں کدے غیراں پلائیں نہ

کدے وی نہ کریں گھائل کہ ہے میرا نچا جا دل
کہ توں پازیب پیراں نچ کدے اسراں تہ پائیں نہ

میں آکھاں تہ کریں پردہ نہ پھھر جا جاتوں بے پردہ
ہزاراں جاں مرگ ہوسن کدے مگھڑا دہسائیں نہ

گزاری زندگانی میں ہمیشہ سادگی اندر
مگو جاناں توں زلفاں دے کدے اندر پھسائیں نہ

میں دیوانہ اگر ہویاں میں کہہ آکھاں کیاں ہویاں
ماہری دیوانگی تے توں کدے لوکاں ہسائیں نہ

میں مر جاساں میں مٹ جاساں ذرہ جلوہ بے دکھ کہناں
کریں میں تے کرم دلبر کدے پردہ ہٹائیں نہ

دانش آرزو کردا نکلی جئی جستجو کردا
وصل دے جام پھر پھر کے کدے غیراں پلائیں نہ

غزل

غزل

ہے پتہ نورِ تجلی دا اثر کوہ طور کو
عشق بچ ہے کہہ مزہ ایہہ چُچھ کہنو منصور کو
قتل اس تن دے مقتل بچ فراج کوئی آرزو ہوسی
کسے بے درد ظالم کو لہو دی جستجو ہوسی

گلشنِ ہستی کو آدم دا لہو جے لوڑیا
ذبح کر کہندے بین جلدی ہی کسے مجبور کو
بڑی ہی سہل ہے پہچان ہنیرے بچ بھی قطرے دی
اگر چہڑیا ہو یا اکھیاں تھیں بے شک فر لہو ہوسی

ہر گلی بچ پرچم انصاف کو آگ لا چھوڑو
نہ لہے جے حق اپنا شہر بچ مزدور کو
میں سُنیا ہے کہ محشر بچ ہر ہک دا معاملہ ہوسی
میں خوش ہاں کہ ماہڑے بارے بھی کوئی گفتگو ہوسی

زندہ رہوے جو غریباں دے لہو دی آس تے
پھینگو گندی نالیاں بچ ایسے ہر دستور کو
جو اس رستے گیا ہے اسدا ایہہ احوال دہساں میں
غنسل کرسی لہو سنگ اتھرواں سنگ با وضو ہوسی

اے مسیحا! ایہہ ستم براش میہہ دانش کو ہُن
تہوسی کتنی وار لونے نال اس ناسور کو
کوئی میہہ فرق پیندا صرف دانش دے نہ ہونے نال
ایہہ خوشیاں دا سماں ہر روز اتھے چار سو ہوسی

غزل ..... اقبال حیات

کوئی تشبیہاں نہ کوئی استعارے کہہ لکھاں
توں ہی دہس میں تیریاں اکھاں نے بارے کہہ لکھاں

برف پنجالاں نی یا ڈل نے شکارے کہہ لکھاں
بے مثال ہین ماہڑی بستی نے نظارے کہہ لکھاں

کس طراں کٹنا اے ماہڑا دن تہیاڑے ہجر وچ
کس طراں ہونے نی راتاں نے گزارے کہہ لکھاں

سب نیاں نظراں نے باندے ہو رہیا اے جو وی اے
میں انہاں نویاں ہواواں نے اشارے کہہ لکھاں

اتنی آزادی نیہہ دینے شعری پیمانے مگی
شعر وچ میں اپنے دکھ سارے نے سارے کہہ لکھاں

تہنگھ رہیا اے دل تہ منظر اے نظر نے سامنے
سوچنا واں بہہ کے دریا نے کنارے کہہ لکھاں

میں تہ اس بستی تھیں نا واقف مسافر ساں حیات
پھل برہائے خلق نے یا تیر مارے کہہ لکھاں

غزل

کدے اڈیاں تہ کدے بسیاں میں
کدے پھلاں ہاروں ہسیاں میں

غزل

اَس پچھاں کہہ، اَس دہساں کہہ
اَس رُواں کہہ، اَس ہساں کہہ

ماہڑی جان پہچان سی آپے نال
مُر اپنی انا سُن ڈسیاں میں

اَس پنچھی ٹھیک نشانیاں ور
اَس اڈاں کہہ، اَس نساں کہہ

گُجھ گُلان، پر یاد نہیں
اوہ پکھنے رہے نہ دہسیاں میں

اساہڑے بچے آہنے رونے ہین
اَس مراں کہہ، اَس بساں کہہ

پیراں ماہڑے تہ چکر سن
ہر پہیڑی کبھی بسیاں میں

بس اپنا تن نیہہ کج سکنے
اَس دیواں کہہ، اَس کھساں کہہ

اک جال سی تیریاں یاداں نا
جتھے مُر مُر جانی پھسیاں میں

ہُن دانے مُک گئے جنڈراں بچ
اَس تلاں کہہ، اَس چہساں کہہ

کہہ چلنا مُنہ زور ہواواں نال
بس پتھراں ہاروں کہسیاں میں

غزل

ستم گر زیادہ تہ غم خوار کم
 انہاں کو اَساں تے ہی اعتبار کم
 اوہ خود غرض نکلے مددگار کم
 صحرا ہی دکھے تہ گلزار کم
 قابلِ رحم ہن اوہ سزا وار کم
 ملسن اَساں جے بہت یار کم
 پیر زیادہ انہاں کیتا ہور پیار کم

خوبصورت تہ مَچُ ہین وفادار کم
 ہے بے حد پہر وسہ جنہاں تے اَساں
 میند آسی کھلسن مت اوکھی کھڑی
 بہاراں دکھن دی سی خواہش مگر
 جیہڑے دل ہمیشہ تڑپدے رہون
 رہواں نہ رہواں یاد رکھیں مگر
 سمجھدے رہیاں اپنا پیارا جنہاں

دل جنہاں تے ہی خورشید لُدا رہیا
 اوہ دل شکن نکلے تہ دلدار کم

غزل

خُدا یا تو ہڑے بن سہارا بھی نیہ
 کوئی کشتی بھی نیہ تہ کنارہ بھی نیہ
 سچ آکھاں تہ اس دا گزارہ بھی نیہ
 چمکدا نصیب دا تارہ بھی نیہ
 کوئی انسان انساں دا پیارا بھی نیہ
 چینا بے غیرتی دا گوارہ بھی نیہ

صبر کرنے بنا کوئی چارہ بھی نیہ
 ایہہ طوفان دی شدت سمندر دی موج
 نہ مکلیا ظلم نہ ہی ظالم ملے
 ہے قسمت بھی دہس دی پتہ نیہ کیاں
 لہو پی پی نیہ رجدے پہنگھے پہنڈے
 کراں تہ کراں کے جلاں تہ جلاں گر

بہاراں بھی ایسن خورشید اتھا
 کوئی گلشن ایہہ لگا لگا پارہ بھی نیہ

غزل

کیاں ہو رکنے ہیں اے تیر کسے والے
پہلاں آ کے دکھ اگلے زخم تہ چھالے

آس وصل بچ اُساں ہے جوانی گزاری
ایہہ داغِ ہجر وی اُساں ہین سمہالے

کدے کاغز دے پھلاں دی خوشبو نیہہ ایندی
سمجھ اوہ بھی ایسے جیہڑے دلاں دے کالے

گجھ جام وصل بچ کردے نے ناشکری
اسیں شکر کردے ہاں پی کے ہجر دے پیالے

قریبتی نا اُمیدے کیاں ہوندا ہیں گلاں انہاں تھیں
ہوندے نے ایسے ہی عشق دے چالے

غزل

جہاں جہتیاں نی ماں میہ ہونی
اُنہاں نی کوئی وی تھاں میہ ہونی

باہروں دسن ایہہ چنگیاں پہنکیاں
دل وچ مگر جان میہ ہونی

وچ دکھاں نے سڑے کلیجہ
خوشیاں نی کدے ہاں میہ ہونی

ہجراں وچ دریا وی سکے
وصلاں نی کدے ہاں میہ ہونی

کول سب سنسار ہووے پہناویں
مگر سر وی ٹھنڈی چھاں میہ ہونی

سحر جدائی ماں نی رت نچوڑے
مُنہہ در رونق تاں میہ ہونی

غزل

چنگے وی جل گیندے دکھے
محمل بچ میں سیندے دکھے
خالص جوس نہ تھہیندے دکھے
ایویں یار نہ بہیندے دکھے
بجدے دل ترسیندے دکھے
بنڈ کا تل نہ دیندے دکھے
توڑن ، نہ شرمیندے دکھے
مندے دن وی ایندے دکھے
گودھر بچ کجھ سینے والے
ماکھیں بچ ہے چینی کہولی
مطلب دے ہن رشتے ناطے
دورا دے ہن ٹھول سہانے
فونے تے اوہ کہول کہمیندے
سرتھیں اچیاں قسماں کھا کے
پہاٹڈاں نالوں راگ منور
گُرسی واسطے لیندے دکھے

غزل

اُس پیار دِلے تھیں سٹ چھوڑے
میں اُس نے بوٹے پٹ چھوڑے

نہیں پیار نا محل تیار ہويا
میں ریت نے رستے بٹ چھوڑے

جسراں کسراں وی گزرے ہیں
میں زندگی نے دن کٹ چھوڑے

فر پیار اُنہاں تھیں کہہ منگاں
جہاں دل اپنے کر بٹ چھوڑے

نہ دل اوہ نہ ارمان رہے
دِل دیمک ہاروں چٹ چھوڑے

دل اُنہاں توڑے فر بشیر
اساں فر وی درجے کھٹ چھوڑے

غزل

گُجھ تہ بولیں جُٹنے ویلے
ہُن نہ رولیں جُٹنے ویلے

اَج تک سَکدا تول کہندا ہُن
اوبڑدا تولیں جُٹنے ویلے

بے خبرا ہُن اپنے دل دے
راز نہ کھولیں جُٹنے ویلے

اِس ویلے آرام کرن دے
داغ پھرولیں جُٹنے ویلے

آندے ویلے مٹھ پانی
کچھری کہولیں جُٹنے ویلے

غزل

گُجھ تہ سحر چلینا پیسی
رُسیا یار منینا پیسی

جے لایا ہے روگ عشق دا
کنڈیاں اُتے سینا پیسی

دُنیا تے جے حق نہ دیسو
محشر بچ تاں دینا پیسی

نسنے والے ساجن کو فر
مڑ کے واپس اینا پیسی

کووڈ اُئی تھیں اوہ سبناں
اپنا آپ بچینا پیسی

غزل

نویں دور دیاں نویاں گلاں نویں نظارے کہہ دہساں
مہر وفا تہ پہنائی چارہ ہُن مَنگ گئے سارے کہہ دہساں

اندروں جیہڑے جڑاں کپدے باہروں دہسن ہمدردی
چاچے تائے پہنیں پُہرا مطلب دے سارے کہہ دہساں

پہنگی چرسی تہ شرابی در در ٹھوکراں کھاندے نے
عشق دی بازی ہار گئے قسمت دے مارے کہہ دہساں

بے عقلا تہ بے سمجھاوے کیاں سوچ کے پیرتوں نیہہ رکھیا
ایہہ عشق دی سپڑھی اوکھی ہے مجنوں جے ہارے کہہ دہساں

سُرما ستھرا کر کے بچناں جدوں تئسیں لاندے ہو
قسم خُدا دی شرماندے نے دہنہہ چین تارے کہہ دہساں

معروف کدے معروف نیہہ ہو یا فر شاعری کردا ہے
چُپ کدے نیہہ رہ سکدے درداں دے مارے کہہ دہساں

غزل

کسے دے دل بچ بسنا ضروری تہ نیہہ
اپنے زخم کسی کو دہسنا ضروری تہ نیہہ

میں جانداں کہ توں کسی ہور دی ہیں
کنڈ موڑ کے کھسکنا ضروری تہ نیہہ

اکھیاں بند کرو سامنے یار ہوندا
چھپ چھپ دکھنا ضروری تہ نیہہ

کجھ لوک خاص ہوندے ہیں
ہر شخص پرکھنا ضروری تہ نیہہ

جیہڑے کاری نہ آون مصیبت بچ
انہاں دا ارمان رکھنا ضروری تہ نیہہ

عشق بغیر کامل لوک جیندے ڈٹھے
مزہ عشق دا چکھنا ضروری تہ نیہہ

غزل

توں چن چودھویں دا چرے توہڑے چو فیری
دل بچ تگلو چھپاواں حُسن دی دُنیا پیری

دن چار دی بہار اے حُسن اے جوانی
رَلنا مٹی دے نال ہے دُنیا مٹی دی ٹہیری

راہ راہ گلاں کردے عاشق سیساں پُہر دے
کاجل اکھیاں لاکے تڈھ کنگی جدوں پھیری

عرضی ماہڑی سُن گجھ ماہڑی دُعاتوں بن جُل
کر جُل نظر کرم دی قسمت بنا توں میری

تگلو محفلاں دی عادت تنہائیاں مقدر
ہوسی بڑی خرابی جے تڈھ نظر پھیری

کامل کر جتن کجھ آوے سکون دل کو
آوے سنگ ماہڑے ادہ کھیندی رات ہنیری

غزل

سرد مہری نی ہوا کی روکسی
کون اس کھنڈنی وبا کی روکسی

گل جدوں چھڑسی گی لوکاں سامنے
بے وفا کہہ باوفا کی روکسی

بولنے تھیں روکیا سی جس مگی
دیکھساں میں جد خدا کی روکسی

تہپ نے آگے برف کھلسی ایہہ پگر
زندگی کد تک قضا کی روکسی

ایہہ کسے تہ سوچیا وی بیہہ کدے
اک جواری ، پارسا کی روکسی

اے خدا دہس ، کون ہن ممتاز نی
سوچ نی اس انتہا کی روکسی

غزل

دُنیا اندر خون خرابا   جدھر تکو شور شرابا
جیہڑے بچے باغی پھرنے   رونی اماں نالے بابا
جہاں بچیاں کی لہھی منزل   سارے آکھن شابا شابا
پیسے آلے نی اَنج چاندی   کہہ کرسی گا پہنائی گلابا
کن لائی کے اَنج وی تکو   عمر جنیاں کی سدنا کعبہ
وقت نی چکی کدھر جانی   سمجھ نہ سکيا بڈھا تاجا
جیہڑا سادھی کرنا شادی   اُس کی آکھن بے رواجا
کہہ کرنا سا کہہ کرنا ایں   واہ اوئے اَنج نیا سماجا
مفلس پاسے کوئی میہہ تلنا   سارے آکھن داجا داجا

لوک چالاکاں نی اَنج چاندی
پوچھی رہیا سدھا سادھا

غزل

.....شام لال شرما

پیار نے بدلے پیار جہیا مِلسی
جد می آئی یار جہیا مِلسی

کول کھلوسی جد آ سجن
اکھیاں کی ٹھنڈیاری جہیا مِلسی

اس کی ملنے نی پھکھ ہوئی
آسی کرن دیدار جہیا مِلسی

پھلاں نی میں تیج سجاساں
تکسی ہار شنگار جہیا مِلسی

پیار محبت مہر وفا نا
باہسی گل وچ ہار جہیا مِلسی

آکھنا دل ماہڑا اے اندروں
آ فرہاد لوہار جہیا مِلسی

پہلسی اپنا آپ اوہ شامیں
حُسن نا تک لشکار جہیا مِلسی

غزل

مندے سنگ کوئی گل نیہہ بن دا
کنڈا جیویں پھل نیہہ بن دا

میں میں توں توں گل نیہہ چنگی
کہنہی ریتے پل نیہہ بن دا

سچیاں عملوں دی ہے قیمت
کھوٹی نیتے مل نیہہ بن دا

مٹھی چھ دے نوکر سارے
رعباں نال کوئی گل نیہہ بن دا

پتھری

ماہڑے سر بیوں اتی ہوئی
 پتے ماہڑے پتھری ہوئی
 جاگے درد تہ پین تراٹاں   پڑ نی کھائی کسراں پاٹاں
 پل گزرن اندر چھڑکاٹاں   وقت لنگھاواں روئی روئی
 پتے ماہڑے پتھری ہوئی
 چاچے کالو آن گلایا   سرگی ویلے اس کی چایا
 پیراں کول ہنی تہ جایا   باہسن گے ادہ پکی سوئی
 پتے ماہڑے پتھری ہوئی
 منہ ہنیرے اس چچے جائی   پرچی ناں نی آن کٹائی
 رکھیا پوری تہیاڑ لٹائی   پیشی ویلے لہمی ٹھوئی
 پتے ماہڑے پتھری ہوئی
 پیراں ماری پھوک گلایا   فکر کوئی نہ اس نی چایا
 بالکل وی نہ تئس کہنہرایا   ہیہ ہوسی اپریشن کوئی
 پتے ماہڑے پتھری ہوئی
 ایہہ بتیاں گجھ ہنی جاؤ   اک دو مرچاں وچ رلاؤ
 اس کی جائی روز تہنکھاؤ   رکھی اُپر دوہری لائی
 پتے ماہڑے پتھری ہوئی

بس بندیو فر ہونا کہہ سا پورا کئہر چوفیر کھلا سا
 میں ساں، اچھنا جانا ساہ سا پتھری ناساں اندروں چوئی
 پتے ماہڑے پتھری ہوئی
 اکھاں چوں جد مکلیا پانی سارے پچھن گئی آنی
 ہے کجھ آج افاقہ جانی میں گلایا گئی کلموئی
 پتے ماہڑے پتھری ہوئی
 کہہ پچھسو گے کہہ کہہ پتی درد ماہڑی جند بدّر کیتی
 خبر کسے کی وی میہ دتی پڑے رکھی جان پروئی
 پتے ماہڑے پتھری ہوئی
 نیک بخت اک پوجیا آنی ٹھاہ ٹھاہ ہسیا سنی کہانی
 بولیا ایہہ سا کم آسانی جانا سا اپریشن ہوئی
 پتے ماہڑے پتھری ہوئی
 می ہنی گیا جموں نالے ڈاکڑاں کولوں ٹیسٹ کرا لے
 نال مشینے چھکی گالے گپیا رہیا نہ اندر کوئی
 پتے ماہڑے پتھری ہوئی
 نہ کوئی درد نہ ٹانکے لانے روگ اندر نے کڈھ بگانے
 اس وی تکو کیڈھے یانے نال تعویزاں دُنیا موئی
 پتے ماہڑے پتھری ہوئی

پچھتاوا

اللہ خالق رازق مالک بڑا دو جہانوں
خالق الارض و السموات ہے ملے ثبوت قرانوں

دوجا درجہ نبی صاحب دا عالی رتبہ شانوں
جو کوئی اس بچ شک لے آوے خارج ہووے ایمانوں

اک لکھ چوبی ہزار پیغمبر سنیا آساں بیانوں
ملے ثبوت کتاباں اندر لکھیا نیہہ زبانوں

ولی، فقیر، شہید اس چکھوں پتہ ہے سب اسمانوں
بچ کتاباں ذکر ہے ایہہ بھی لکھی نیہہ گمانوں

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ اُتْرِيَا حَكْمِ اسمانوں
موت دے کہہ کہہ ہوون کرشمے دہساں کہہ تسانوں

قلو والشربو و سيرو في الارض حَكْمِ ملے رحمانوں
والذُكْرُ اللّٰهُ ذِكْرًا كَثِيرًا واءنكها و شيطانوں

نا فرمانی جہاں کیتی دوزخ عذاب اُنہانوں
زندگی عیساں نال لنگھائی خالی گئے سامانوں

مٹی تہ اگ بچ سب برابر نیمہ پچاں نشانوں
روح اڈ جاندی تہ بُت رہ جاندا جلدی کڈھن مکانوں

موت جھپٹا مار کے لے جاندی ہے جند جہانوں
کہہ یرتی سر پچھے کیہڑا قبراں بچ گیاں نوں

عنی نہ مڑیا کوئی اَج تک جا کے اُس جہانوں
جیونکر تیر نہ لہدا مڑ کے چھٹے جیہڑا کمانوں

مُشکلی گل

شکر کر چنے آں
 آس کھانے پنے آں
 آساں کول دُعا اے
 رُب نی رضا اے
 محبت ناصلہ اے
 لہناں سلسلہ اے
 اک بڑا مبر
 جسے بچکار آں
 بٹھے لاساں
 کیجے / رہہر آں
 سپہ سالار آں
 ہن آساں
 آئی لویو والی
 مُشکلی گل نیہہ کرنی
 کہ آس ہن
 گہنگیاں ناجوڑا نہیں
 دُنیا دار آں!

کوٹھارنگی جاسی
 تہیاڑاڑکی جاسی
 کہہ ریڈیوور
 برف سننے نی
 گل ہوئی اے
 جت اے نہ اون اے
 بھان اے نہ لوی اے
 باہنن / اس برہیا
 لپنی پھٹسی
 ڈباں ہنارے چٹسی
 بندہ بوٹا لہٹسی
 کالی کھوئی آلی بکھی
 کہہ / پھلکے
 کاٹھ بالن چھکی گئے این
 کوو، متوں یکی گئے این
 سرٹ کے آلے صابے کول
 لگے آلے لٹھیکدارے کول

تہر و نیے کیڑیں کنے
 تہنایے ای ٹھگی آیاں
 چھو پلنیں پیریں کنے
 دس حدیں چگی آیاں
 ہن آس / بگنے بگنے
 بہوں دوڑ توڑیں
 بگی آئے آں
 اتے میں ہن
 تو اہڑے جاتے چا
 آئی لویو والی
 مُشکلی گل نیہہ سننی
 کہ آس / ہن گہنگیاں نیہہ
 دُنیا دار آں
 سوکیں اوڑیں بچکار آں
 تہنایں نی پیری
 سکی جاسی
 این منجراں گٹی جاسی

بچے اجکل دے

کدواں نالوں شکل بنائی رناں والا بھیس
 فیشن فیشن ہر جائی چیا کیتا مفلس دیس
 چھوڑو مکی ٹکاری یارو کہہ کرنی زمینداری
 تالی گوڈی کیتے ویلے ہوندی بڑی بیزاری
 پے کو آکھن ڈیڈی ڈیڈی ماؤ کو آکھن ممی
 نویں بولی بول بول کا اپنی بولی گمی
 پتر پیو تھیں اچا ہوکا اچیاں گلاں کردا
 نکلے بڑے دا فرق نیہہ کوئی انگلش گلاں کردا
 موبائیل دا چسکا پیا ڈسکو گانے گاؤں
 راتیں تہیاڑی نظراں ساڑن فروی نہ پچھتاؤں
 دین ایمان دی گل ہی گجھ نیہہ انگلش کلچر بنیا
 انگریزاں دی چال چلی تہ اپنا کلچر گیا
 دکھ پدھی بنگلے چاٹرن بنکوں لون کڈھاؤں
 عیسیٰ موسیٰ گجھ نہ دیکھن اوڑک فر پچھتاؤں
 گاں بکری دا چرچا گیا دڈھ ڈبے دا پیوں
 فاسٹ فوڈ دی عادت پہیری ٹھنڈے دا گھٹ پیوں
 صحبت پہیری کردے پھر دے نشے دی لت لائی
 کہہ کہہ گنسیں توں غمگینا نہ پہنائی نہ مائی

فریاد

مِگی یاد اشنا اپنا اندر کٹھا ، گس ، کنیر تہ جندر
واسطہ یا ہُن بیڑیاں کھولو نکیو ! مِگی اندرے جولو

خورے کہہ اے شہراں اندر مال ، پلازے ، چرچ تہ مندر
رونق ، میلے ، ہوٹل ، ٹھیلے پر دل دل سرٹنا اندر و اندر

پلڈنگاں تہ گڈیاں بڑیاں ہتھ سونے میاں بنگاں چڑھیاں
گھماں کی آکھن اتھے چھلیاں کھادو نے نال پھریاں پھلیاں

می چنگے بس اپنے ڈوگے سکرائتاں ، برفو نے پھوگے
آڑے ، بنجھے ، گہل تہ ناڑے بسنے کھنر کی جندرے چاہڑے

جسے نی میں اتھے آئی دل نی گل نہ سنی نہ بائی
نیلے نمبلا کوڑ نہ بولو کدیاں جلسو ؟ دہسو آئی

لیلا تہ گدڑی

بک واریں دا ہے ایہہ قصہ
تھوڑا رفلا تھوڑا چہلا
دادی آسی ، پر کجھ دُور
اُسکو یاد دادی دی آئی
راہ بچ اُسکو مل گئی گدڑی
بولی کہر بچ جشن منیساں
بولیا لیلا صدقے جاواں
بچھا جل پر یاد رکھیں
لیلا دادی کو جد ملیا
دادی بولی کیاں روندیں
لیے قصہ کھول سنایا
دادی اُسکو دتی نصیحت

رہندا آسا ہک جانی لیلا
ماء پے مر گئے رہ گیا کہلا
بڈھی ٹرنے تھیں مجبور
کہر تھیں ٹریا پر کجھ دُور
لگی آسی اُسکو پہنکھ تگڑی
اَج تلو میں پُہن کے کھسیاں
مل آواں دادی فر کھاویں
اِس رازا کو راز رکھیں
لیلا ہدک ہدک کے رُنا
کیہڑی گل ہے جو چھپندیں
دادی کو سب راز بتایا
کھل گئی اُسدی سب طبیعت

بولی آن ٹھوٹک دا چھڑ
 لیللا جد ٹھوٹک پنج بڑیا
 دادی سُن جد ٹھوٹک روپڑی
 ٹھوٹک کولوں گدڑی پچھیا
 بولی ٹھوٹک نہ بی پیاری
 ٹھوٹک اُسدے کولوں لہہ گئی
 گدڑی ہوشا پنج جد آئی
 کمر پنج بڑیا لیللا جلدی
 گدڑی رہ گئی تلیاں ملدی

سوکناں

سوکن سوکن لڑن لگیاں   بکس دُوے تے کرھن لگیاں
مندا چنگا پڑھن لگیاں   ہُن نیہہ مگدی ایہہ لڑائی
ہُن نیہہ مگدی ایہہ لڑائی
ہائے ہائے کیسی شامت آئی
بڑی سوکن جر نیہہ سکدی   کم وی کوئی کر نیہہ سکدی
پہناڈے چا کے تہر نیہہ سکدی   ہتھاں بچ ہے لیڈری آئی
ہُن نیہہ مگدی ایہہ لڑائی
ہائے ہائے کیسی شامت آئی
نکڑی سوکن بڑی چالاک   پُو پُو کردی بے حساب
رہندا نیہہ فر کوئی عتاب   اُس سُن ساری گند چچائی
ہُن نیہہ مگدی ایہہ لڑائی
ہائے ہائے کیسی شامت آئی
بکس دُوے کو مارن لگیاں   کڈھ مراڈے گارن لگیاں
گالیاں سنگ وی ساڑن لگیاں   چلھے دی سب اگ بچھائی
ہُن نیہہ مگدی ایہہ لڑائی
ہائے ہائے کیسی شامت آئی

بڑی سوکن چچے گارے   بکڑی تڑی لٹاں مارے
 نہ کوئی جیتے نہ کوئی ہارے   کھر دی رونق سب مکائی
 ہُن نیہہ مگدی ایہہ لڑائی
 ہائے ہائے کیسی شامت آئی
 بکڑی سوکن رٹی مگدی   بڑی سُن کے اُچیاں کھنگدی
 ہو غصیری مکھڑا رنگدی   نقلان لاوے بن پرائی
 ہُن نیہہ مگدی ایہہ لڑائی
 ہائے ہائے کیسی شامت آئی
 دکھ تماشے روندا خصم   چھم چھم اتھروں چوندا خصم
 راتیں کدوں سوندا خصم   کر بیٹھا ہے بڑی خصم
 ہُن نیہہ مگدی ایہہ لڑائی
 ہائے ہائے کیسی شامت آئی
 بڑی سوکن سیٹھ کھرے دی   بکڑی وی ہے میٹ کھرے دی
 رات تہیاڑی گیٹ کھرے دی   گھلی رہندی خصماں کھائی
 ہُن نیہہ مگدی ایہہ لڑائی
 ہائے ہائے کیسی شامت آئی
 خصم بیٹھا کرے دُعا   ربا ایہہ لڑائی مکا
 سوکناں کی توں اَنج ہرا   نہاں ماہڑی جان ستائی
 ہُن نیہہ مگدی ایہہ لڑائی
 ہائے ہائے کیسی شامت آئی

ادھ لکا شاعر

میں جو کچھ ہاں سب ظاہر ہاں
میں بھی ادھ لکا شاعر ہاں
لکھاں سطران موٹی ڈاڑی تا
الف بے پتہ نیمہ شاعری دا
سر بٹھ کے تلے دار قلہ
جے لگے میں کوئی ماہر ہاں
میں جو کچھ ہاں سب ظاہر ہاں
میں بھی ادھ لکا شاعر ہاں
موضوع نہ کوئی خاص ہوندا
بس سادہ جیا کلام ہوندا
نہ پتہ صنف شاعری دا
نہ اس پاسے تہیان ہوندا
میں شاعری والے معاملے بیچ
تھوڑا اندر تھوڑا باہر ہاں
میں جو کچھ ہاں سب ظاہر ہاں
میں بھی ادھ لکا شاعر ہاں

صرف پِسیاں واسطے لکھدا ہاں
میں دو ٹکلیاں تے بکدا ہاں
نہ سُندا ہاں نہ دِکھدا ہاں
نہ پڑھداں نہ کُجھ سِکھدا ہاں
اپنی جائی جائی تے میں بھی ہک
غالب ، اقبال ، ساحر ہاں
میں جو کُجھ ہاں سب ظاہر ہاں
میں بھی ادھ لکا شاعر ہاں

.....نذہت نسرین

بریکار

تواہڑیاں سبھے گلاں
سارے فلسفے
ساریاں لکھناں
سارا مسودہ/سبھے دیلاں
سارے حوالے
سارے الفاظ
رڈی ہین بے کر
سامنے والا/کباڑی اے

منافق

چنگا ہونا/ہے اوہ گنا
جیہڑا پہونکنا اے
سامنے آکے
بجائے اُس انسان نے
جیہڑا ااساں نی/کنڈی پچھوں
رہنا پہونکنا ہر ویلے

گیت

بے بسی بہوں بدھی بیری ہوئی گئے ماہڑے مہربان
چھوڑی گئے سنگ ماہڑا، ماہڑے اپنے پیراں نے نشان
می مقدر بہوں ٹھگنا رہیا، باغ خوشیاں نے دہسنا رہیا
لٹی لہاسی تہ ہستی ماہڑی، وقت دُوروں جے ہسنا رہیا
سبئی گنیاں حسرتاں، ذن ہوئی گئے دلے نے ارمان
بے بسی بہوں بدھی بیری ہوئی گئے ماہڑے مہربان
آس سینے ڈُبی اس طراں، دہنہہ نماشاں ویلے جس طراں
چار پاسے ہنیرے کھلے، رستہ لوڑاں میں دہس کس طراں
چن وی پگھل گیا، نہیں سویرے نا کدھرے نشان
بے بسی بہوں بدھی بیری ہوئی گئے ماہڑے مہربان
لہراں حرکھاں نیاں بسی گنیاں، سینے سدھراں وی دیکھ سبئی گنیاں
جند پتہ پتہ چھوڑ پھیل نہ کر، سا ہواں گنتی نیاں ریٹی گنیاں
کہہ پتہ کس کہڑی، مگی جاوے ماہڑی داستان
بے بسی بہوں بدھی بیری ہوئی گئے ماہڑے مہربان
ہنجو دن رات پپنا رہیاں، سہکی سہکی میں چپنا رہیاں
راہی تو اہڑی قسم تا عمر ہاسیاں کی ترسنا رہیاں
کہہ پتہ ریٹی گئے ہور کتنے ماہڑے امتحان
بے بسی بہوں بدھی بیری ہوئی گئے ماہڑے مہربان

گیت

ماہڑیا اوہ جی چناں ، گتھے اُٹھی مُڑی گیاں
لائی داغ سینے وچ کِیاں اتھوں مُڑی گیاں
تواہڑیاں نی یاداں وچ دل ماہڑا سڑنا
کے نا سیاپا بُھتا تہ دل نہیں او کرنا
گوٹیاں فی تہونی ہاروں دل ماہڑا ساڑی گیاں
لائی داغ سینے وچ کِیاں اتھوں مُڑی گیاں
کدے سچ باہنا مہیہ توں ، نہ ہی سچ دہسیا
بلنا دیا اُمیداں نا ، اوہ وی توں کھسیا
چٹھی توں تہ لکھی نہیں مہیہ وی مروڑی گیاں
لائی داغ سینے وچ کِیاں اتھوں مُڑی گیاں
دل ماہڑا اندروں آپے مگی کھانا ای
جگ مارے بولیاں تہ طعنے وی سنانا ای
دل نے باغیچے کی کِیاں توں اُجاڑی گیاں
لائی داغ سینے وچ کِیاں اتھوں مُڑی گیاں

تواہڑیاں اڈیکاں وچ راہ پئی تھکنی آں
سارا جگ دیسی طعنے اس گلوں چھکنی آں
بوٹے ماہڑے اُمیداں نے جڑوں توں اکھیڑی گیاں
لائی داغ سینے وچ رکیاں اتھوں مڑی گیاں
نظراں تواہڑیاں وچ کوڑی ماہڑا مل میہ
بئی ماہڑے دل نی کری چھوڑی گل نی
صادق ماہڑے خاباں نے گل رکیاں روہڑی گیاں
لائی داغ سینے وچ رکیاں اتھوں مڑی گیاں

گیت

دل نیہہ پھیرا کدے وی لگنا ماہیا تو اہڑے بانج
روئی روئی اتھروں مگی گئے نے کریاں ماہڑا علاج
رنگ برنگیاں مگی سوچاں آون
اندر و اندری ماہڑا کالج کھاون
بس یاداں وچ ڈبی رہنی، کم کراں نہ کاج
روئی روئی اتھروں مگی گئے نے کریاں ماہڑا علاج
توں مگی چن تارا لگنا ای
سارے جگ کولوں پیارا لگنا ای
تنگی پھنکی میں کسراں جیاں، توں ماہڑا سرتاج
روئی روئی اتھروں مگی گئے نے کریاں ماہڑا علاج
لوک چکھن کیاں کہلی بہینی
میں تو اہڑے خیالاں وچ رہنی
توں پردیسی ٹھولا، ماہڑے دل پُر کرنا ای راج
روئی روئی اتھروں مگی گئے نے کریاں ماہڑا علاج

اسی حرفی

ت: توبہ کر چھوڑ غرور سارے، دُنیا پھل کھیلی دن چار میاں
اوائے فخر گمان نہ کم کوئی، یاد رب والی کرسی پار میاں
دُنیا پھل گئی تکی دولتوں کی، ہوسن بچ محشر ڈاہڈے خوار میاں
ظفر رب رسولؐ نا حکم سُو، جاؤ بنی سارے دین دار میاں

ث: ثابت رکھ نظر تہ قدم دونویں، رکھیاں پیر نہ کدے بُرائیاں نا
نظر مار نہ تکیاں کم گندے، کھایاں رزق نہ حرام کمائیاں نا
رکھیاں رب رسولؐ نے نال ناٹہ، بخشن ہار جیہڑا خطائیاں نا
جے کر موت ظفر ربی یاد تگی، ملے وقت نہ کھول لڑائیاں نا

ج: جلدی رب منا اڑیا، گئی عمر حساب شمار بچوں
کر عمل چنگے آون کم جیہڑے، لبھنا گجھ نہ اس بیوپار بچوں
دُنیا اے تہو کھا رہیا کون سوہکھا، خرید مال چنگا اس بازار بچوں
توبہ کر ظفر پکڑ راہ سدھی، کرے معاف سوہنا پاک دربار بچوں

ج: چار تہیاڑے اے عمر ساری، رکھیاں اِسکی سام سمہال میاں
 دُنیا اے کھیتی لائیاں بچ چنگی، چہنگھڑ چہولیاں نارکھ خیال میاں
 کری گوڈیاں رکھ تیا رکھیتی، کھائیں نال خوشیاں پورا سال میاں
 محنت نال ہوون ظفر فصل چنگے، زہسیں عمر ساری خوشحال میاں

ح: حال معلوم سارے رب جانے، بندہ کہہ جانے کیہڑا کم ہوسی
 تک خوشیاں آج توں ہسنا ایں، کل کے جانے کیہڑا غم ہوسی
 تکی جوانی کی کریں گمان کیاں، ٹھڑکن کل ہڈیاں سکا چم ہوسی
 رہسی ناز نیاز نہ ظفر باقی، کل وجود اندر نہ دم ہوسی

ر: رُسیا دہس سو ہنایا رکسراں، کراں جان میں کہول قربان اڑیا
 تو ہڑے دید کی ترساں عمر ساری، دہسو مکھ سو ہنا ہومہربان اڑیا
 کراں دیدتہ ہووے فر عید ماہڑی، نساں عمر ساری احسان اڑیا
 جے کریا راضی ہووے ظفر ماہڑا، ملن خوشیاں دو جہان اڑیا

ز: زاریاں کراں ہُن عمر بڑھی، جوانی بچ نہ خوف خُدا رہیا
 کیہتے کم گندے نیمہ ہوش آئی، چہنوٹھے پیارا اندر ہو فدا رہیا
 دیکھ فلماں چرس شراب پیتے، نہ میں رب نی بچ رضا رہیا
 تکی عمل گندے آوے شرم ظفر، سوہنے رب توں کیاں جُدا رہیا

سی حرفی

الف: اکھیاں ترسناں رہ جاسن ، مک جاوسی جند تمام شالا
 چویں صدیاں گزریاں تکیا نہیں ، آس ختم تہ کم تمام شالا
 دتی توں سزا میری دہس خطا ، گلے شکوے ملکن تمام شالا
 جے کر اک واری دہسے مکھ فانی ، مک جان گے غم تمام شالا

ب: بال دتی آگ وچ سینے ، پہنارٹ جاوندے فلک اسمان جانی
 ہجر جگر وی رہیا نہ کم جوگا ، نال پھوٹھیاں عشق نقصان جانی
 دہسنے دل نے راز وی کدے نائیں ، منہہ مٹھے تہ دل بے ایمان جانی
 تن من میرے فانی وس نائیں ، جسے وچ نہ ریپی ہن جان جانی

پ: پال کے رب جوان کیتا ، نال مختاں باپ تہ مائی والی
 گالی جان جوانیاں نال میرے ، رب نا کرم دُعا اے مائی والی
 تکیا باپ نے سکھ آرام نائیں ، روزی کھادی حلال کمائی والی
 بخش دے ربا مائی باپ میرے ، فانی کوئی جے گل خطائی والی

ت: تخت تہ تاج وی چھوڑ دینے ، جدوں ہونا کرم خدا ولوں
 شہنشاہ ہونے غرق عشق اندر ، قلم چلنی سب خدا ولوں
 چھوڑے محل تہ سکھ آرام سارے ، ڈھیرے جنگلاں وچ خدا ولوں
 پہلے سب لباس خوراک فانی ، جاون جنتاں وچ خدا ولوں

ث: ثبت ثبوت جو ہیں سارے، اللہ پاک نے کول محفوظ سارے
سچے رب نا اے دربار سوہنا، مومن ہوں اُتھے محفوظ سارے
رب حج تہ آقا وکیل ہوں، ہوں اُمتی غیر محفوظ سارے
رکھ رب نے فضل نی آس فانی، فیر حشر میدان محفوظ سارے

ج: جا توں خیر نے نال جائیں، اُنے مکھ نا اک دیدار دہس جا
کتھوں آیا ایں تہ کس مقام جانا، بہہ کول تہ اوہ بہار دہس جا
دہسیں اصل تہ نسل مقام پورا، جتھے جاونا اوہ گلزار دہس جا
فانی جاونا سنگ یقین پکا، میرے یار نا سوہنا مزار دہس جا

چ: چل اٹھ چلیے یار پاسے، دل یار لئی بہوں ستاونا ای
جوش مارنا یار نا قلب اندر، سب ہوش حواس کھو جاونا ای
دے کے زخم جدائی نے نت ڈوہنگے، پچھوں مرہم نہ کوئی لگاونا ای
ڈاہڈے نال نہ زور یقین فانی، مفت اپنا مغز کھپاونا ای

ح: حکم رب نے کدے ٹلنے نہیں، اوّل روز جو لکھے نصیب اندر
زندگی موت نالے روزی رزق پانی، جمنا کھر غریب امیر اندر
نہ رہیا کوئی نہ رہیونا ای، ہوئے سب گور قریب اندر
مددگار نائیں اللہ باج فانی، سدا رہیوئس تہذیب اندر

خ: خبر داری کیتی نبی سوہنے، سچ دہسیا موت بیان والا
رستے دہس دتے آپ دو جانی، اک شیطان تہ اک ایمان والا
نیت نال جو کرسی عمل چنگے، نبی پاک نا حکم اے شان والا
اک چھوڑ تہ اک پسند فانی، قاری بن توں صحیح قرآن والا

د: درد والا دال نہیں چنگا ، سپن سکھ نی گل سنا جانی
الف اللہ کولوں سکھ منگ چنگا ، جیہڑا دیوندا بے بہا جانی
ذال ذکر سارا رُب واسطے ای ، جیہڑا کرنا سدا وفا جانی
غیرت نال توں کر وفا فانی ، حق اپنا کر ادا جانی

ذ: ذق پچاونا کسے نائیں ، کرنا نہیں کوئی مسلمان پہنائی
رُب جاننا دلاں نے راز سارے ، کرنی غلط نا اے نقصان پہنائی
مندی ہائے مسکین غریب والی ، جانی بجلی وانگ اشٹان پہنائی
رُب اے جبار قہار فانی ، توبہ کر تہ بن انسان پہنائی

د: راکھیاں کیتیاں عمر ساری ، کوئی یار لہھے دلدار سوہنا
آیا کدے نہ کوئی خواب اندر ، ہويا دل بہتا بے قرار سوہنا
سُنیا بنیا مست ملنگ سوہنا ، ہُن گیا ہو بے اختیار سوہنا
وصل واسطے تیر لے بہوں کیتے ، ہويا نہیں فانی دیدار سوہنا

ذ: زر زمین تہ مال دولت ، ایہہ لالچاں ہوس کہاندیاں نی
بنگلے کوٹھیاں گڈیاں شہرتاں وی ، سب عارضی آندیاں جاندیاں نی
طاقت خون جوانیاں حُسن سارے ، آئیاں جتھوں اُتھے مُرُ جاندیاں نے
چھوٹھے مان گمان توں چھڈ بندیا ، فانی خاک اندر سماندیاں نے

س: سکھ بہتے تنکے عمر ساری ، ہُن آ بڈھپڑا حال ہويا
ساتھ چھوڑیا سنگیاں ساتھیاں نے ، خون رہیا نہ جسم نڈھال ہويا
نِستَر برچھیاں چھریاں وچ سینے ، کھا کے یار چچھے ہُن ملال ہويا
یاری شمع پتنگ نی تک فانی ، دتی جان تہ فیر وصال ہويا

ش: شہنشاہِ نی اے ذاتِ سوہنی ، سدا رہنِ والی اک ذاتِ اللہ
 ہے لامکاں مکانِ سارے ، بنا اے صورتِ تیری ذاتِ اللہ
 چمکے نورِ تیرا ہر جا سوہنا ، ہر چیز توں پاک اے ذاتِ اللہ
 نائیں پھنگھ پیاس تہ نیندِ فانی ، کرم کرنِ والی اک ذاتِ اللہ

ص: صبرِ میہ آدنا یارِ باہجوں ، نائیں دل لگنا سوہنے یارِ باہجوں
 دسے دُنیا سب ویراں مینوں ، طلبِ نہیں اے کوئی دیدارِ باہجوں
 واری کراں میں جانِ ایمانِ سارا ، جاوے دُنیا لٹ سرکارِ باہجوں
 صفتِ نہیں کوئی یار نے حسنِ وانگوں ، مرشدِ نہیں فانی اقرارِ باہجوں

ض: ضربِ جدائی نے لا سینے ، کیہڑے دیس اندر سوہنا بس گیا
 تیرا دردِ فراق اے زخمِ ڈاہڈا ، لگا وچ کیلجے دھنس گیا
 نائیں مرہم تہ کوئی علاجِ جانی ، سخت زہر والا ڈنگ ڈس گیا
 رَ ب اگے سرِ نگوں فانی ، سجدے وچ متھا میرا کہس گیا

ط: طلبِ ہووے اسلامِ والی ، نیکِ عملِ والے ناکامِ نائیں
 جہاں عاشقاںِ عشقِ نی ضربِ لگی ، کیہڑا اُنہاں وچوں بدنامِ نائیں
 مرشدِ پیرِ نی مچِ نگاہِ ہووے ، ہويا کیہڑا وی یارِ غلامِ نائیں
 نیتِ صاف تہ پکا یقینِ فانی ، کیوں دردِ اندر آرامِ نائیں

ظ: ظلمِ کیتا یوسفؑ نال پہنایاں ، کہڑوں بے کہڑ کھوہ وچ پایا سی
 حکمِ رَ ب دتا جبرائیلؑ تائیں ، کڈھ کھوہ توں تختِ بٹھایا سی
 حضرتِ یوسفؑ بنیا شاہِ مصرِ والا ، زلیخا نال جا عقدِ کرایا سی
 خابِ تکلیا چن یعقوبؑ فانی ، تختِ واسطے کھیلِ رچایا سی

ع: عشق اے پل صراط وانگوں ، پھوٹک پھوٹک کے قدم رکھاونا ای
لانا عشق جو کم سکھلا نہیں ، جان تلی ور رکھ کے جاونا ای
جند جان تہ مال جنجال سارے ، نالے آل عیال پھلاونا ای
دل بسیا جو محبوب فانی ، نالے دل اُس نا پرچاونا ای

غ: غم نا آیا طوفان جانی ، رو رو کے پیئی کرلاونی ہاں
مکی جان بیمار بے زار ہوئی ، دن رات میں جگر جلاونی ہاں
راتی نیند مہیمہ آونی تھہ باجوں ، دین دُنیا وی پھل جاونی ہاں
سچا دین فانی اندر عشق جانی ، اپنی جان میں کہول کماونی ہاں

ف: فکر اندر چھپیا فقر سارا ، دلوں یار ول صحیح خیال ہووے
اللہ ھو نا ذکر اذکار ہووے ، اندر دل نا ذرا ملال ہووے
آقا پاک ور پڑھو درود سوہنا ، روزی رزق وی حق حلال ہووے
کرنا معاف تہ صبر وی رکھ فانی ، فیر ولیاں وانگ مثال ہووے

ق: قبر اندر کیہوا حشر ہوسی ، منکر نکیر نے آ بٹھاونا ای
کہنلی جان سوال محال ہوسن ، دُدھ ماں نا وی یاد آونا ای
توبہ کر توں قبر نی رات کولوں ، نیکاں بدان نے وی کہنراونا ای
خوف قبر والا ڈاڈا سخت فانی ، نال فضل رب نے ٹل جاونا ای

ک: کرم کریں میرے یار اُپر ، یاری لا جیہڑا پچھتاونا نہیں
نکی عمر دلوں سنگ لائی یاری ، وفا دار جیہڑا کہنراونا نہیں
جند جان وی سب قربان کرنا ، واپس مُڑ چھجھے کدے جاونا نہیں
عاشق رہنے نے سدا حیات فانی ، چھوٹھے پھند فریب وچ آونا نہیں

گ: گل کرے سوہنے وطن والی ، رُت پھلاں نی ساہڑے گراں شالا
 محفلاں دوستاں وی لگن روز جانی ، قصہ دہس توں نال زباں شالا
 ٹھنڈے پانی تہ جنگل ہوا سوہنی ، شادیاں وچ اوہی اجیں شاں شالا
 رہوڑے سدا آباد اوہ وطن میرا ، فانی آوے نہ کدے خزاں شالا

ل: لکھ کے خط رواں کیتا ، جا کے یار نوں دُکھ سنا سارے
 چند جان ایمان قرمان شالا ، ربا اپنے کرم کما سارے
 رہوے سدا بہار گلزار اندر ، وچ محفلاں لان سدا سارے
 خاطر یار نی سب سنسار فانی ، حکم رب نے دتے بتا سارے

م: ملک سارا ویران ٹھولا ، یار باجوں نہ کوئی تنہیاں یارو
 ہونا سخت فراق جدائی والا ، نکلے نیر وچوں کمان یارو
 لگنی سٹ جا وچ کلیجے اندر ، دل کرنی سب ویران یارو
 اوکھا وقت جدائی نا سُن فانی ، پورے نہیں ہوندے ارمان یارو

ن: نہر بگنی سدا عشق والی ، تارو چڑھنے پار ہزار ڈوبے
 مارن تاریاں چڑھے نہ پار کوئی ، ہچکپاں کھاوے نی بار بار ڈوبے
 منزل عشق والی پانی بیوں اوکھی ، کجھ جا کے ادھ بشکار ڈوبے
 ہووے یار نی نظر نگاہ فانی ، عاشق یار چکھے آخر کار ڈوبے

و: واہ کمال اے عاشقاں دا ، چھوڑن یار چکھے ایہہ سنسار ٹھولا
 ٹھنڈاں سخت تہ گرمیاں وچ سارے ، نال پہنکھ پیاس لاچار ٹھولا
 سڑ بل کے زخمی تن ہوندا ، پھلے تخت محل چبار ٹھولا
 دھن عاشقاں دا صبر عمر ساری ، فانی خاک ہوون آخر کار ٹھولا

۵: ہمسفر لہجے سفر اندر ، فیر مزہ اے سفر بیتاؤنے دا
لماں سفر تہ اوہڑ راہ ہووے ، پیتہ نہیں چلنا گزر جاؤنے دا
نائیں پہنکھ پیاس محسوس ہووے ، نائیں اثر کوئی تھک جاؤنے دا
ہووے ہمسفر دلت یار فائی ، دل نہیں کردا کہہر آؤنے دا

۷: بیخ پانی اٹھ کر وضو ، کر سجدہ سچے دربار اگے
کرسی رب منظور نماز سوخی ، منگ فیر دُعا سرکار اگے
رب اے ستار غفار سچا ، سر کر نیواں بخشہار اگے
ہوسن سب بیڑے تیرے پار فائی ، صبح ہتھ پھیلا مددگار اگے

خاواں نیاں ٹھیکریاں

کردار:.....

- 1 طارق عمر 20 سال..... طالب علم
- 2 پروفیسر الطاف عمر 40/45 سال..... پروفیسر
- 3 محمد عبداللہ عمر 50/55..... مزدور
- 4 چودھری، عمر 50 سال..... امیر آدمی
- 5 یوسف عمر 20 سال..... طالب علم
- 6 پرویز عمر 20 سال..... طالب علم
- 7 عمر 20/25 سال..... چودھری ناں ملازم

پہلا منظر

سٹیج اُپر کالج نے میدان نا منظر ہے، جتھے کچھ سینئر Senior طالب علم طارق جیہڑا نواں طالب علم ہے اُسکی Ragging کری تہ پریشان کرنے پے ہن۔
پروفیسر الطاف حسین جیہڑا کالج نا پروفیسر ہے اُس پاسے اچھنا پیا ہے۔ جسکی تکی سینئر طالب علم نسی جانے ہن۔ طارق کی پریشان تکی پروفیسر اُس کول جانی پجھنا ہے۔
پروفیسر الطاف طارق کی غورنال تکی تہ پچھنا ہے۔

پروفیسر الطاف: ”توں پہاڑی ہیں؟“

طارق: ”جی میں پہاڑی ہاں۔“

پروفیسر: ”کیہڑے گراں تھیں آیا ہیں۔“

طارق: ”جی میں تحصیل باغ تھیں آیا ناں۔“

پروفیسر: ”کیہڑے ارادے نال آیا ہیں۔“
 طارق: جی تعلیم حاصل کرن واسطے آیا ہاں۔ اپنی تہ اپنے گراں نی قسمت سنوارنا مقصد ہے۔“
 (طارق کھلے اٹھانے کی تکلیمیاں ہوئیاں آکھنا ہے)

پروفیسر: (بڑے حیران چہرے نال) کیہڑے مدعا ہے.....؟
 طارق: (بڑی اُمید نال) اُساں نے گراں بستیاں اجیں وی جہالت تہ بے علمی نے انہیرے بیج
 زندگی گزارنے پئے ہین تہ میں اس جہالت تہ انہیرے کی علم نی روشنی نال دور نسا نا چاہنا واں۔“
 پروفیسر: مرحبا۔ شاباش تیرے ماں باپ کی..... میں تیرے اس جذبے نی قدر کرنا واں..... ہتھ
 اُگے بدھائی تہ) میں پروفیسر الطاف.....“

طارق: جی میں طارق فسٹ ایر Join کیتا ہے۔
 پروفیسر: جانیاں جانیاں آکھنا ہے) مگر اک گل یاد رکھیں شہر آنی اکثر دیہات والے اپنا رستہ اپنی
 منزل پہلی جانے ہو غلط رستیاں ورڈری پینے تہ اس گل نا ہوش کریں۔ غلط سنگت نہ کریں۔“
 طارق: ”جی ضرور۔“

پروفیسر: کوئی کم ہووے تہ مگی ضرور یاد کریں۔“

طارق: ”جی ضرور بے شک.....“

دُوا منظر

گراں نے چودھری ناکہر۔ دو آدمی چودھری نے کُہر بیٹھے نے ہین۔ چودھری انہماں
 نال اس طراں گل بات کرنا ہے۔ اک شخص گلہ چودھری نی لتاں دبانا ہے۔
 چودھری میر زمان: ”گلیا کیہڑے گل ہے ہتھاں بیج ساہ بیہہ!“
 گلہ: جی اوہ۔ اُگریاں واسطے گیا ساں..... تھکی گیا واں.....“ (گلہ اپنی لت دبان لگنا ہے)
 چودھری: ”اوئے عبداللہ نا کیہڑے کیتا وے.....“
 گلہ: جی اُس نی زمی تہ پہلے تھیں تہاں لکھائی ہنی ہے۔ ہُن مکان وی میں لکھائی کہدا ہو کوئی ایسی
 چیز ہے بیہہ جیہڑی لکھوائی آنا.....“

چودھری: ”(گلے نی گل کیتی تہ) اوئے کھوتیا اوہ سنگ مچھی گاں جے ہے سی بو ہے اگے بندھی نی۔“

گلہ: چودھری صاحب میں گاں گلیوں کھولی سی ور.....“

چودھری: ”تا ولا ہوئی تہ) فرآندی کیاں نیہہ۔“

گلہ: ”جی اوہ عبداللہ نی گڑی باہندے آئی گئی۔ واسطے بان لگی۔ مگی ترس آئی گیا.....“

چودھری: ”اوئے کھوتیا۔ توں اسراں ترس کھانا رہیا ویں نے میں کنگال ہوئی جاساں..... توں ماہڑا خادم ہیں کہ عبداللہ نا.....“

اسی موقعے ور باہروں عبداللہ آئی تہ سلام کرنا ہے۔

عبداللہ: ”اسلام علیکم چودھری صاحب“

چودھری: ”(اچانک تلی تہ) وعلیکم سلام کسراں آیا ویں“

عبداللہ: ”جی چودھری صاحب گلہ آیا سی۔“

چودھری: ”آہاں۔ میں پھینچیا سی۔ اُگرائی واسطے۔“

عبداللہ: ”جی چودھری صاحب تسی جاننے ہو سارے حالات تہساں نے سامنے ہے ون..... زمی مکان تہساں اگے بندھے ہیں“

چودھری: ”مگر عبدلیا جتنا میں لیا تگی دئی چکیاں اں تہ ماہڑی زمی تہ تہمارے نی قیمت تھیں بہوں زیادہ ہے.....“

عبداللہ: ”جی تہس مائی باپ ہو۔ رحم فی نظر کرو۔ بس کچھ سالاں نی گل ہے۔ طارق کی نوکری لکسی تہ تہساں نی پائی پائی چکائی دیسی.....“

چودھری: عبدلیا اتنی عمروی ہونی چائی نی.....“

گلہ: ”بس دو سالاں نی گل ہے چودھری جی.....“

چودھری: (خفگی نال) اوئے کھوتیا توں گلے نا وکیل ہیں۔“

عبداللہ: جی چودھری صاحب ٹھیک آکھنا و بس دو سال پنج طارق پڑھی تہ افسر بنی جاسی ماہڑی ساری مصیبت دور ہوئی جاسی.....“

چودھری: ”چچھا ٹھیک ہے۔ جارب نے حوالے در ماہڑا مُرَضتہ مکا نے تھیں پہلے مری نہ جائی میں
 قبر بچوں کڈھی آناں تٹی..... جارب نے حوالے.....“
 عبداللہ: ”جی چودھری جی۔ عرض ہے کجھ پتہ دیو۔ طارق کی شہر پہنچنے واسطے.....“
 چودھری: (کنناں اُپر رکھی تہ) اُف ماہڑا اللہ۔ تُوں اُگے اتنا قرضہ پی بیٹھاویں۔ اہیں نیہہ رجا۔
 بس ہو ر ماہڑے کول کجھ مہہ۔ بخش!“
 عبداللہ: چودھری جی۔ ماہڑے طارق نی پڑھائی نا سوال ہے۔ تسی بے شک مگی بندے بائی کہنو
 میں ساری عمری تِساں نی چاکری کر ساں مگر ماہڑے طارق نی پڑھائی نیہہ رکنی چائی نی.....“
 گلہ: (عاجزی نال) چودھری جی دئی دیوس پیسے بچارا آس لائی تہ آیا نا ہے“
 چودھری: ”ہاں۔ ایہہ پنج سور پیہ کہن بس اس تھیں زیادہ ہو ر کجھ نہ منگی.....“
 (عبداللہ اُگے بدھی تہ پیسے پگڑ نا ہے اسے نال پردہ چہڑ ہدا ہے)

تِریا منظر

سٹیج اُپر موالی مُنڈیاں نی ٹولی بیٹھی نی ہے۔ آپس پنج گوشے بانے کرنے پئے نے کہ
 اک ونگ بچوں طارق اچھنا بیاتلی تہ یونس آکھنا ہے۔ ”چپ چپ طارق آنا پیا ہے“ سارے خموش
 ہوئی جانے نے۔
 یونس: ”طارق صاحب کدھر جانے پئے او؟“
 طارق: ”لا بیری جانا پیا واں۔ کیوں؟“
 پرویز: ”کدیں تہ آساں غریباں کول وی بی جایا کرو آخرا سی وی تِساں نے دوست ہاں“ طارق
 دوست۔ تسی کسے نے دوست مہہ ہوئی سکنے“
 یونس: ”او بھائی Ragging والی گل بسری جاؤ۔ اوتہ ہر کالج پنج ہونا ہے ہُن اسی تِساں نے دوست
 ہاں“
 پرویز: بھائی دو منٹ دا کھل۔ ماہڑی گل سُنی جا۔ اسی تو اہڑے پہلے نی گل کرنا چاہنے ہاں۔“
 طارق: ”بھائی جو آکھنا جلد آکھو۔ گی لا بیری جانا ہے۔“

یونس: ”دکھ اسی وی پہاڑی ہاں۔ کل کلاس بچ جیہڑی تو اہڑی بے عزتی گڑیاں کیتی اُسنا اُساں کی بڑا دکھ لگا۔ اس واسطے اسی چاہنے ہاں کہ تو اہڑا مجھ حو لیا بدلی تاکہ تُوں وی شہری لوکاں جیا دِسیں.....“

طارق: ”اس ویلے گی جان دیو بعد بچ اس بارے گل کر ساں“ (طارق لگا جانا ہے۔ اوہ اک دوئے نامُہہ تگن لگنے یونس آکھنا ہے۔

یونس: ”جے پُتر میں تاہڑا حلیہ نہ بدلیا تہ یونس موالی ماہڑا ناں میہہ.....“ سارے ہسنے نے بابا ہاں پر دہ چہڑھ گیندا ہے۔

چوتھا منظر

اسٹیج وراک ونگ بچو پروفیسر الطاف آنا ہے
 دوئی ونگ بچ طارق داخل ہونا ہے۔ پروفیسر الطاف اُسکی تکی تہ طارق کی اپنے کول بلانا
 ہے، جیہڑا کہ پروفیسر الطاف تھیں نظراں بچائی تہ جان لگنا ہے۔

پروفیسر الطاف: ”طارق.....“

طارق: جی السلام علیکم۔

پروفیسر: ”کیہہ بھائی، لگی گئے تکی وی شہر نے پر.....“

طارق: .....جی.....؟

پروفیسر الطاف: تو اہڑا رنگ ٹہنگ بدلی گیا۔ پئی گیا ویں موالیاں نی سنگ بچ.....“

طارق: ”جی نیہہ سر..... میں..... میں“

پروفیسر الطاف: میں میں کیہہ، میں اکثر تگی انہاں نال دیکھنا واں۔ تہ دکھ کلاس اینا وی چھوڑ دتا واں۔

طارق: جی او میں دو ترے تہیاڑے بیمار ہوئی گیا ساں۔

پروفیسر الطاف: دو ترے تہیاڑے نیہہ بلکہ توں پچھلے اک مہینے تھیں کلاس نیہہ آیا۔ خیر مرضی

تیری۔ میں کسے گل تھیں رو کنا نہ۔ ایہہ تو اہڑے مستقبل نامسلہ ہے۔ پروفیسر الطاف موہنڈے

اُچے کری اگے ٹری جانا ہے تہ طارق اپنے متھے اُپروں پر سہے پوجنا ہے تہ سکھ ناساہ کہنتا ہے۔

اتنے بچوں موالیاں نی اک ٹولی طارق کول آئی کھلنی ہے۔

یونس: کیہہ آکھناسی پروفیسر صاحب.....
 (طارق: لماساہ کہنی تہ آکھناہے ”بے پروائی نال، چھوڑیا رچل سگریٹ پلا.....!“
 پرویز: سگریٹ چھوڑ۔ اج ایسی چیز پلاسساں جے توں کچی جانسی.....
 چل چل جلدی کر طلب لگی نی ہے..... پردہ چہڑھنا ہے۔

پنجواں منظر

سٹیج ورموالیاں نی ٹولی یونس تہ پرویز اسراں گلاں کرنے ہین۔
 یونس: ”اوئے پرویز کتھے وئی طارق؟“

پرویز: اوہ یونسا غضب ہوئی گیا؟“

یونس: ”کیہہ گل ہے اوئے؟“

پرویز: ”اوطار تے کی ڈرگز ناغش پئی گئی۔ کل ناں ہسپتال داخل ہے۔“

یونس: ”اوئے نگلی آکھیا سی تھوڑی تھوڑی دیا کرس۔ اسکی بیہ برداشت ہوئی.....“

یونس: ”ڈاکٹر کیہہ آکھنے.....“

پرویز: سیرس ہے۔ مشکل ہے بچنا.....“

یونس: ”نس کمبٹا ہن نہ بچنے نس.....“

(دوئے نسی جانے نے۔ اُدھروں عبداللہ اچھناہے جیہڑا دواں نال ٹکرائی جاناہے۔ حیران ہوئی تکتنا

ہے۔ باہروں اسی ویلے پروفیسر الطاف اندرا چھناہے۔ عبدلے کی تکی کچھناہے۔)

پروفیسر الطاف: ہاں جی۔ کس کی لوڑ نے ہو؟“

(عبداللہ اپنے آپ کی سمبھالی تہ آکھناہے)

عبداللہ: ”جی میں اپنے پترے کی ملن آیاں واں۔“

پروفیسر: کُن ہے تساں نا پتر کیہہ ناں ہے.....“

عبداللہ: جی طارق ناں ہے اُس نا.....“

پروفیسر: ”کیہڑا تحصیل باغ نا طارق.....“

پروفیسر: ”جی تسی جانے ہو طارق کی“

پروفیسر: ”تساں اسکی ملنے بیچ بڑی دیر لیتی۔ اُس تھیں پہلے تسیں کیاں نیہ آئے.....“

(عبداللہ کہہ یانا) عبداللہ ”کیاں جی خیر ہے ماہرے پترے کی۔“

پروفیسر: ”تساں نا پتر نشے ناعادی بنی گیا ہے۔ اُسکی کالج بچوں کدھی دتا گیا ہے۔“

عبداللہ: ”گتھے ماہر پتر۔“

پروفیسر: ”تساں نا پتر اس ویلے ہسپتال بیچ داخل ہے۔ زندگی تہ موت نی کشمکش بیچ ہے۔“

عبداللہ: ”ہائے قربان جانوس کیہہ ہو یا ماہرے طارقے کی۔“

پروفیسر: ”تسی چنگی کرو۔ اُسکی اپنے کہہ لے جاؤ۔“

عبداللہ: ”(ٹہٹا کے ماری رونا ہے) کیہڑے کہہ کھڑاں۔ کتنے کہہ مکان زمین تہ اُسنی پڑھائی صدقے کی گیا.....“

پروفیسر: ”پڑھائی نے صدقے نیہ۔ نشے نے صدقے۔ اوہ جیہڑا پیسہ پئیچیا اوہ طارق نشہ کرنے بیچ خرچ کیتا۔“

عبداللہ: ”ہن طارقے نی پڑھائی نا کیہہ ہوسی۔“

پروفیسر: طارق پڑھائی تھیں خارج ہوئی گیا۔

عبداللہ: ”ماہرے اللہ ماہری محنت برباد ہوئی گئی۔ ماہر اکہر بار کی گیا۔ ماہر پتر ماہری بربادی نا ذریعہ بنسی کدیں سوچنا نیہ سی۔ کسے پاسے جو گانہ رہیاں۔“

پروفیسر: ”حوصلہ رکھو بزرگو۔“

عبداللہ: ”کیہڑے کہہ کھڑاں..... کہہ مکان زمین اُسکی پڑھانے چکھے کی گیا۔ اُسنی

عبداللہ: ”کیہہ حوصلہ کراں۔ ماہرے خواہاں نا محل چکنا چور ہوئی گیا۔ اسنے خاباں نی ٹھیکریاں

کہنی کدھر جاں..... میں تمام دُنیا نے ماؤ پپیو کی عرض کرساں جے اپنی اولاد اور اتنا وی پھر وسہ نہ

کرن جے انہاں نے پھر وسے کی ایسا دھکے لگے جے گسے پاسے نے نہ رہون۔ جسراں میں نہ

کہہ رے نہ رہیاواں نہ کہناٹے نا.....“

باب: 31

سرنچ ہمت خان نا ایہہ معمول سی کہ ہر ہفتے اک گراں نی پنچایت بچ جانی کے گراں نیاں لوکاں نے معاملے سُننا تا انہاں کی حل وی کرنا سا۔

آج وی اوہ سراج گراں نی پنچایت داہرا اپنے پُتر دلاور نال اپنے رتے کھوڑے اُپر چڑھی کے بدھنا جانا سا۔ اک اُچے نکے در بچئی کے اوہ دوئی اک بڑے منو نے بوٹے پٹھ کھوڑے روکی کے چوے اُپر پانی پین لگے۔ ہمت خان کافی پرہیز نا کھانا سا۔ اوہ گراں نی کسے وی پنچایت بچ ہووے تہ ظہر نی نماز تھیں تہ بعد رُٹی کُہروں آنی سی۔ حالانکہ گراں آ لے انہاں نیاں پیراں پٹھ ہتھر رکھنے سن۔ انہاں نے نال نال ہُن تہ دلاور کی وی عادت ہوئی گئی نی سی کہ جتھے مرضی ہووے لیکن رُٹی ماء نے ہتھے نی ہی کھانا سا۔

”پہنا پاجی! اتھوں اَساں نا گراں کتنا سوہنا لگنا اے“ دلاور چوے اُپروں پانی نی بوتل پہر نیاں آکھیا تہ ہمت خان اپنی عینک ٹھیک کر نیاں آکھیا ”او پُتر! ایو تہ اس گراں نی خاصیت اے کہ اس گراں نی خوبصورتی سیلانیوں کی چھکی لئی آنی اے۔ اتھے نی آب و ہونا کہہ آکھنا، ور پُتر! ایہہ ماحول ایہہ آب و ہوا تہ ایہہ رونقاں تہ تکر ہین جد تکر اتھے شترک نیہہ بچئی شترک بچئی تہ فر نہ ایہہ رونقاں رہسن تہ نہ ایہہ آب و ہوا۔ سوچنا ہاں ماہڑے بعد کہہ بنسی گا اس تعلقے نا؟“

”پہنا پاجی! اُس فکر نہ کرو، اَساں نی محنت کدے ضائع نیہہ ہون لگی، جتھے تکر ہوئی سکیا اَس لڑساں، اگے رب نی مرضی۔“ فر دلاور پیو کی پکڑی کے کھوڑے اُپر بٹھایا ہو ر آپوں دوئے کھوڑے اُپر سوار ہوئی کے پنچایت داہر سفر کرن لگے۔ نکتے تھیں اُتری کے اوہ پنچایت کُہر بچ بچئی گے جتھے کافی سارے لوک ہتھاں بچ ہارٹی کے انہاں نی اڈیک بچ کھلتے نے سن۔ ہمت خان کھوڑے تھیں تھلے اُتری تہ لوکاں انہاں نے گلے بچ ہارباہنے شروع کیتے۔

سرینچ ہمت خان سُن لوکاں ناشکر یہ ادا کیتا؛ فر لوکاں نے مسئلے سنن لگے۔ بلیں بلیں لوکاں نی پہیڑ کھٹ ہون لگی؛ اسے نال گراں نی مسیت تھیں ظہر نی اذان ہوئی تہ ہمت خان پُتر دلاور کی آکھیا ”جس ویلے تکر کُہروں رُٹی پُجھنی اَس مسیت بچ نماز پڑھی اچھنے ہاں“۔ فر سرینچ ہمت خان دلاور نال مسیت داہر ٹرن لگانا انہاں نے کچھے کچھے گجھ ہور لوک وی ٹرن لگے۔

ادھر سرینچ نی ٹبری گلا بوسن اپنے کُہر نے خاص نوکر سا بوجس نی عمر تیراں چوداں سال سی کی سرینچ تہ دلاور واسطے تندور بچ لائی نیاں مک نیاں رُٹیاں نالے تمبر نی چٹنی تہ لسی نابڑ الوٹا دینیاں آکھیا ”ہن سدھا اُدھرے جا متے رستے بچ پچیاں نال سنتو لیاں کھید نار ہویں باہر لی دواری نی چھتی اُپر سرینچ ہور گجھ ضروری کاغذ پُہلی گے نے ہن اوہ وی نال لئی جایاں۔“

سابور رُٹیاں نی چنگیر چانیاں آکھیا ”بے جی! اُس فکر نہ کرو میں پہلیں رُٹی پُجھساں تہ فر کھید ساں گا“ فر سارا بے کجھ چائی کے بیہڑے تھیں باہر نکلی گیا۔ ادھے میل تھیں زیادہ پیدل ٹرن تھیں بعد اُسی یاد پیا کہ اوہ تہ چھتی اُپروں کاغذ لیا نا ہی پُہلی گیا۔ اوہ واپس مُرن لگا تہ اُس نی نظر سامنے تھیں آنے تیمور اُپر پئی تہ اُس تیمور کی سلام کیتی۔

”وعلیکم السلام“ آکھن تھیں بعد تیمور اُس کی آکھیا ”اتنی جلدی رُٹی دیتی آیا میں؟“ تہ اُس آکھیا ”بیہہ چاچا! رُٹی کھڑنی سی لیکن اُنہاں نے گجھ ضروری کاغذ کُہر پُہلی گیاں؛ ایولین جلیاں تہ تیمور اُسی آکھیا ”اوہ پُہلیا! تگی پتہ اے کہ سرینچ ہور نماز تھیں فوراً بعد رُٹی کھانے ہن تہ اگر تگی چر ہوئی گیا تہ فر سرینچ ہور ناراض ہوئی جاسن گے۔ پُتر! توں اسراں کر توں جائی کُہروں کاغذ ہی آ“ میں کسے ہتھ سرینچ ہوراں واسطے رُٹی ٹورنا ہاں سرینچ ہورا ڈیکنے ہوسن۔“

”ٹھیک اے چاچا! ورگس ہتھ جو لسو گے؟“ سا بولکر مند ہونیاں پُچھیا۔ چپچک تیمور نی نظر دو روں رُٹیاں بدروور پئی تہ اس بدروو کی آلہ ماری اپنے داہر بلایا تہ اوہ رکھاں داہروں رُٹیاں تیمور کول آنی پُچھیا ”کے گل چاچا! خیر اے نا؟“

”خیر ہی اے پُتر! توں کینہڑے پاسے جلا کیں؟“

”تیمور چاچا! میں سراج گراں نے کُہراٹ اُپر مک لئی جلیاں؛ اتھے آج کوہل بچ پانی

کھٹ اے؛ کیاں خیر اے؟“

”خیر ہی اے دراصل سر بیچ ہمت خان ہو سر سراج پور علاقے بیچ گئے نے ہیں، اتھوں لنگھنیاں پنچایت کھر بیچ انہاں کی رُٹی پکڑائی جایاں۔ سا بو کی کھروں کجھ کاغذ آننے پھنکی گئے، اتنے چراوہ لئی آسی گا۔“

”کوئی گل نیہہ چاچا! میں ادھروں لنگھنیاں انہاں کی رُٹی پکڑائی چھوڑساں، دیو مگی، بدر واک ہتھ نال موہنڈھے اُپر چایا نامک ناٹھھیلا پکڑیا تہ دُوے ہتھ بیچ رُٹی نی چوڑ۔ سا بو اُس کی رُٹی نی چوڑ تہ لسی تہ چٹنی پکڑائیاں آکھیا، پھر اوا! بہلا بہلا جایاں، انہاں کی پھنگھ لگی نی ہوسی۔“

”توں فکر نہ کر سا بو! سر بیچ صاب تو اہڑے ہی نیہہ اَساں نے وی مالک ہیں۔“ چوڑ بدر واک کی پکڑائی کے سا بوتیز تیز واپس کھر داہر رُٹی گیا۔ تھوڑا اگے رُٹی کے تیمور گوجے بیچ ہتھ باہی نسوار نی ڈبی کدھی چونڈی تہ مُنہ بیچ پائیاں آکھیا، پرسوں تو اہڑا پو لبھاسا، آکھنا سا بدر واک تھوں تنگ کیتا نا، کہہ گل اے؟ توں پیو کی کیاں تنگ کرنا میں؟“ تیمور اُس نے نال نال رُٹیاں چکھیا۔

”چاچا! میں کہہ تنگ کیتا، میں بس اتنا آکھیا کہ میں شہر تلنا چاہنا ہاں۔“
 ”اوئے چٹلیا! حالیں تو اہڑی عمر ہی کہہ ہوئی صرف چوداں سال، شہر جائی کہہ کر میں؟“
 ”چاچا! مگی بہوں شوق اے۔ میں سُنیا اے کہ شہر بیچ اُچیاں اُچیاں بلڈنگاں تہ کچ نییاں شہر کاں ہیں۔ چاچا! سچیں مجیں اُتھے بہوں رونق ہونی اے؟“
 ”توں سچیں مجیں شہر جانا چاہنا میں؟“

”آہو چاچا! اک وار میں شہر جاں تہ فر مڑی اس گراں بیچ کدے نہ آواں، در جاواں کسراں، مگی تہ شہر نی کجھ تھوہی نیہہ۔“
 ”تنگی شہر میں پچھساں۔“
 ”سچیں چاچا؟“

”آہو ورتگی ماہرا اک کم کرنا پیسی گا۔“
 ”چاچا! اُس جووی کم دہ سسو میں کرساں، بس اک وار مگی شہر پہنچی چھوڑو۔“

”تو ایہہ رُئی سر بیچ ہوراں توڑیں پُجیا، اُتھوں مڑی مگی جبران ہوراں نے کہہ لھیاں، ٹھیک اے؟“

”ٹھیک اے چاچا!“ آکھ کے بدر و سراج گراں داہر چوڑٹی کے ٹری گیا۔
ظہر نی نماز ادا کرن تھیں بعد سر بیچ تہ دلاور مسیت تھیں نکلی کے پچایت کہہ بیچ داخل ہوئے تہ اتنے بیچ بدر و رُئی نی چوڑٹی کے پُجیا ”السلام علیکم سر بیچ صاب! ایہہ لوو تہاں نی امانت۔“
”وعلیکم السلام! تہوں رُئی لئی کیاں آیا میں؟ سا بوکتھے اے؟“ دلاور رُئی نی چوڑا اُس نے ہتھ بچوں پکڑنیاں پچھیا تہ بدر و بڑے مشوم انداز بیچ آکھیا ”اُس کی تہاں نے کجھ کاغذ کہہ پھلی گے سن تہ اوہ ایلین واسطے گیا۔ اُتھے تیمور چاچا وی کھلتے نے سن تہ اُنہاں مگی آکھیا کہ تہاں کی پُکھ لگی نی ہوسی اس واسطے میں بہلا بہلا رُئی تہاں تکر پچیاں کیا تہ سا بوں کی آن جان بیچ وید لگی جاسی گا۔“

”بلہ تہ ایہہ گل اے، عین ویلے اُپر سا بونی مت مارے جانی اے خیر پہلا ہووے تیمور پہنائی نا جس کی اَساں نا اتنا خیال اے۔ آتوں وی اَساں نال میںی کے رُئی کھائی ہن،“ سر بیچ ہوراں چوڑا ماری پٹھنیاں آکھیا تہ بدر و آکھیا ”تہاں کھاؤ آرام نال، میں کہہوں کھائی کے نکلیاں، میں منے نے کہہ اٹ اُپر مک چھوڑنی اے،“ آکھی کے بدر و کمرے تھیں باہر نکلی گیا۔

دلاور سن دسترخوان ڈھایا تہ فر دوائے بیو پتر رُئی کھان لگے ”ایہہ گلابو کی پتہ نیہہ آج کل کہہ ہوئی گیا نا اے ایہہ تہر نی چٹنی چکھی تہوں؟ کتنی کوڑی اے، لسی وی لون تھیں بغیر،“ ہمت خان رُئی نا گراہ منہ بیچ بانیاں آکھیا تہ دلاور چٹنی چکھن تھیں بعد آکھیا ”تہاں نا بی پی کدھرے بدھی نہ جاوے اے واسطے انہاں اس بیچ لون نیہہ باہیا ہوسی، تہاں نی وجہ نال مگی وی ایہہ کوڑی چٹنی برداش کرنی پینی اے۔ ویسے سواد تہ ہوں سوہنا اے۔“

”سواد کی کہہ کرنا ویسے وی میں بھڈ پھرن واسطے کھانا ساں، وراج کجھ زیادہ ہی کوڑی لگنی اے چٹنی، بڑے شوق نال تہر نی چٹنی بنوائی سی، خیر جسراں کسراں کھائی لیساں، زوراں نی پُکھ لگی نی اے،“ ہمت خان بہلا بہلا کھانیاں آکھیا۔

”بس میں نیہہ کھائی سکنا ایہہ چٹنی، لسی نال ہی رٹی کھائی لیساں“ دلاور لسی ناڈول اپنے داہر چھکنیاں آکھیا۔ اوہ پیودا ہر تہیان لائی تکدیاں بولیا ”اتنی کوڑی چٹنی وی تساں مکائی چھوڑی؟“

”پتر اشوق نا کوئی مل نیہہ ہونا“ سرینچ ہوراں ہتھ پوہنجیاں آکھیا۔

حالیں اوہ ٹچن لائی کے بیٹھا ہی سا کہ معدے کی پکڑی کے مچلن لگا۔ ”پہنا پاجی.....“

اوہ پہنا پاجی! کہہ گل اے تساں کی کہہ ہو یا؟“

”اوہ ماہڑا کالج کوئی چیز اندروں گترنی اے، لگنا چٹنی زیادہ کھائی چھوڑی“ سرینچ سینہ ملدیاں آکھیا تہ اسے نال اُس نے منہ تھیں خون نی تہنا رنگی گئی۔ ایہہ تکی کے دلاور کہہرائی گیا۔ اُس باہرنگی کے دوچار لوک سدھی آندے اسے نال اوہ آپوں دی درد نال ترفن لگاتہ اتھے کھلے لوکاں دواں کی منجیاں اُپر چائی کے حکیم سنت رام ہوراں نے کہہ تکر پُجایا۔ سنت رام دواں نی نبض تکی آکھیا ”انہاں دواں نیلا تھو تھا کھا دانا اے۔“ ایہہ سنی سارے لوک اک دوے داہر تکن لگے۔

باب: 32

حکیم سنت رام ہوراں نا بیہڑا لوکاں نال پہر یا ناسا۔ اندر سرینچ ہمت خان ہوراں نا علاج چلنا سا۔ سنت رام ہوراں اپنی حکمت نال دلاور نی جان بچائی لئی سی لیکن حالیں آرام کرن واسطے اتھے منجی ور لٹائی رکھیا ناسا۔ ہمت خان نے چارے پتر اقبال، شکیل، جہانگیر تہ قیوم بیہڑے پنج لوکاں کولوں چھان بین کرنے سن کہ ایہہ حادثہ کسراں پیش آیا۔

سراج پور نے اک بندے آکھیا ”جناب! نماز تھیں بعد سرینچ ہور دلاور نال سدھا پنچایت کہہ آئے سن، تقریباً اک کہنڈے تھیں بعد چیرکاں نیاں گجھ وازاں اَساں نیاں کناں پنج پیاں اَساں تکیا کہ پنچایت کہہ نے باہر دلاور پہنائی اَساں کی اپنے داہر بلا ناسا۔ اُس سارے دوڑنے گیاں تہ تکیا سرینچ ہوراں کی خون نی اُلٹی آئی نی سی تہ اُسے ویلے دلاور پہنائی کی وی معدے پنج زور نادر د اٹھیا تہ اَساں دواں کی منجیاں اُپر چائی کے حکیم صاب ہوراں کول آندا۔ دلاور پہڑی تہ بچی گیاور سرینچ ہوراں نی حالت حالیں وی خراب اے۔ مگی لگنا رٹی پنج ہی نیلا تھو تھا ملایا گیا ناسا۔“

”تسائ بچوں گسے کی پتہ اے کہ رُئی کس نے کھروں آئی سی“ اقبال سُن اک بندے کولوں پچھیا تہ اُس آکھیا ”جناب! اسان اُنہاں کی رُئی واسطے پچھیا سا لیکن دلاور پھنائی آکھیا کہ اوہ کُہر نیہہ رُئی تھیں بغیر نیہہ کھانے اس واسطے ظاہر اے کہ رُئی انہاں نے کُہروں ہی آئی ہوسی۔“

”ایہہ تہ اماں کولوں ہی پتہ لکسی کہ معاملہ کہہ اے؟“ شکیل گجھ سوچنیاں آکھیا۔

”تس دعاکر کہ پھنپا ہور بچی جان فر باقی گل کرساں گے“ جہا تکیر آکھی کے حکیم ہوراں کی ملن واسطے اندر رُئی گیا۔

بیہڑے بچ کھلتے نے سارے لوک ایہہ سوچی سوچی کے پریشان ہورہے سن کہ آخر سر بچ ہوراں کی زہر دین نی ہمت گس کیتی؟ اگر بندے ناپتہ لگی گیا تہ سر بچ نے پتر اس کی زندہ نہ چھوڑن لگے۔ دُوا بندہ بولیا ”سر بچ ہوراں نال پھنلا گسے کی کہہ ضد ہوئی سکنی اے اوہ تہ ہمیشاں اوپریاں لوکاں ناوی پھنلا کرنے سن فر انہاں نال کوئی اسراں کییاں کرسی گا۔ اس علاقے بچ کوئی وی اوپرا نہیں اے؟ اس علاقے بچ پہلی وار ایہجیا حادثہ ہو یا۔ اسان کی خبر دار رہنا چاہنا“ حالیں اوہ گلاں ہی کرنے سن کہ جبران خان بیہڑے بڑھیا تہ سدھا اقبال تہ شکیل کول جائی انہاں کی دلاسد دین لگا ”گجھ پتہ لگا کہ ایہہ انہونی کسراں ہوئی؟ ایہہ تہ بڑی عجیب گل اے تس فکر نہ کرو سر بچ ہور بہوں نیک انسان پین“ اوہ جلدی بل ہوئی جاسن گے۔“

”خان صاب! اُنہاں گسے ناکہہ بگاڑیا سا بے انہاں کی زہر دتا گیا؟“ شکیل نیاں اکھاں بچ اتھروں آئی گے۔

”ماہڑا خیال اے جے رُئی کھرن والے ہی اس بچ زہر ملایا ہوسی پتہ کرو رُئی لین گن گیا سا؟“ جبران سُن زور دینیاں آکھیا تہ اقبال آکھیا ”خان صاب! اس سدھا ادھرے آیاں اس گل ناپتہ تہ اماں کولوں لکسی گا۔“ حالیں اوہ گلاں ہی کرنے سن تہ حکیم ہوراں نے کُہر اندروں زورنی ڈانک مارن نی واز آئی تہ اقبال شکیل تہ قیوم دوڑنیاں اندر گئے ”کہہ ہو یا؟“ اقبال سن جہا نگر داہر تلنیاں پچھیا۔

”پھنپا ہور اسان کی چھوڑی رُئی گے۔“ ایہہ سُنیاں ہی سارے پھراء زور نال ڈانکاں

ماری رون لگے۔ کجھاس لوکاں انہاں کی سمہالیا تہ جبران سُن دلاور کی کُچھیا ”روٹی لئی گن آیا سا؟“
 دلاور سُن رونیاں آکھیا ”رُٹی لئی تہ فضلونا پُتر بدرو آیا سا۔“

”اس نامطلب اے اُسے رُٹی بچ زہر ملایا“ جبران سُن آکھیا ”جلدی اُس کی لوڑو۔“
 ”اوہ اُس اماں کی کہہ جواب دیساں گے، اوہ اماں پہنپا ہور اَساں کی چھوڑی رُری گئے۔“
 اوہ ماہر بیئے ماے! اُس یتیم ہوئی گیاں، اُس یتیم ہوئی گیاں۔“ فر جبران سُن چاراں بندیاں
 کولوں سر بچ ہوراں نی میت کی منجی ور چوائی کے انہاں نے کُہر کھڑیا تہ بیہڑے بچ بڑھنیاں ہی
 اتھے رواں پٹاس شروع ہوئی گیا۔ گلابو چھاتی کُٹن لگی تہ اُس نیاں تہنیاں پہنپا پہنپا کری گران
 لکیاں۔ کُہڑی چھٹ بچ انہاں نے کُہر تمام تعلقے نے لوک آئی پچھے۔

غُسل دین تھیں بعد ہمت خان ناجنازہ پڑھن تھیں بعد اُس کی گراں نے بڑے قبرستان
 داہر کھرن لگے تہ انہاں نی میت نے پچھے ہزاراں نی تعداد بچ لوک غمزہ ہوئی کے رُنے سن۔ قبر
 بچ اُتارن ویلے جہانگیر آکھیا ”پہنپا جی! اُس تہاں نے قاتل کی عبرتاک سزا دیساں گے، اُس
 پچھے پُہر اُتہاں نی قسم کھانے ہاں۔“

نماشان ناویلہ سا، پچھے پُہر اُتہاں غم بچ ڈبے نے بیٹھک بچ بیٹھے نے سن، پہلے سنگھ انہاں کی
 آکھیا ”سر بچ ہمت خان ہور ساریاں نال انصاف کرنے سن، انہاں نا انصاف کیہڑ کرسی گا؟ مگی
 لگنا اَساں کی ایہہ کیس پولیس نے حوالے کرنا پسی گا، ایو اِس کیس نی سُولا سی گی۔“

”پہو لاسنگھ جی! ایہہ تہس کہہ آکھنے ہو؟ ارج تکر اِس تعلقے اندر پولیس پیروی میہہ تہر یا، اوہ
 تہ آپوں سر بچ ہوراں کول کئی کیس لئی کے آنے سن۔ ویسے وی سر بچ ہوراں کی گراں بچ پُلَس نا آنا
 چنگا میہہ لگنا سا، تیمور سُن ساریاں نے سامنے آکھیا تہ جہانگیر بولی پیا“ اِس کیس نا بڑا گواہ بدرو
 اے جیہڑا سارا گجھ جاننا سا، اوہ وی کل نیاں غیب اے۔ جسراں سا بود ہسیا کہ اوہ رُٹی نی پچڑ بدرو
 نے حوالے کری کُہر کاغذ لین واسطے آیا تہ پچھوں کہہ ہو یارت جاننا۔“

”بالکل جناب! بلکہ میں آپوں بدرو کی آکھیا کہ بہلا بہلا جایاں کیا نکہ سر بچ ہوراں کی
 پہنکھ لگی نی ہوسی گی، تیمور گواہی دینیاں آکھیا۔“

آخر کدوں تکرغیب رہسی بدرو اک تہیاڑے تہ تھے چڑھسی گا فر ددھ نا ددھ تہ پانی نا پانی ہوئی جاسی، قیوم ادھ مری وازنچ آکھیا۔

”جناب! اسان نے بندے فضلونے کھر بدرو کی پکڑن واسطے گئے سن ور اس نی ماء آکھیا کہ اس آپوں پریشان ہاں بدرو کل تہیاڑتھیں کھر نیہہ مڑیا۔ فضلوا س کی ساریاں رشتے داراں کول لوڑن گیانا ساجیاں ہی کھر اچھسی تہ ادھرے پچھساں گی، پھنائی انور جہا نکیر کی آکھیا۔“

”شکر رت نا کہ دلاور پچی گیا، دشمن تہ اپنی طرفوں پوری تیاری کیتی نی سی مگر ادھ آکھنے ناں کہ جس کی رت رکھے اس کی کیر اچھے“ شرافت سن دلاور داہر تلکیاں آکھیا۔ حالیں ادھ گلاں ہی کرن سن کہ پھنائی فضلوا بیٹھک اندر پیر تہر نیاں زور نال سلام کیتی تہ وعلیم السلام کرن تھیں بعد قیوم سن غصے نال اس کولوں پچھیا ”تواہڑا پتر بدرو کتھے اے؟“

”جناب! ساریاں رشتے داراں نے کھروں پتہ کیتا مگر کدھرے نیہہ لہیا، اس واسطے مجبور ہوئی کے میں چوکی بچ اپنے پتر نے گمن نی رپورٹ لکھائی آیاں، فضلوا سن دوئے تہ جوڑی جہا نکیر تہ قیوم کی آکھیا۔“ ”تنگی چوکی جان واسطے اس آکھیا سا، آج توڑیں اس تعلقے بچ کدے پلس بیہہ آئی۔ ادھ تہ اسے موقعے نی تک بچ سن کہ کدوں انہاں کول اتھے نا کوئی کیس آوے،“ تیمور فضلوا کی پئی مکلیا تہ فضلوا آکھیا ”تیمور پھنائی! آج توڑیں پلس اس گراں بچ اس واسطے بیہہ آئی کیا تہ سر بچ ہوراں نا انصاف پورے علاقے بچ نیا جانا سا، سن جد سر بچ ہور ہی بیہہ رہے تہ اس قبیلے نیاں لوکاں کی مجبوراً پلس نا سہارا لینا پیسی۔ نالے ماہڑا پتر ماہڑے کالجے ناٹوٹا سا کوئی بکری نا بچہ بیہہ کہ پھگیاڑ اس کی کھائی جاوے تہ میں تلکار ہواں۔“

”فضلوا ٹھیک آکھنا اے چوتھا ہوئی جاوے تہ اس وی پھاپے نے قتل نی رپورٹ جانی کے پولیس چوکی بچ لکھو اسان گے، سن پلس قاتل کی آپوں لوڑی کدھسی گی۔ سر بچ ہوراں نا قتل پورے قبیلے نا قتل اے،“ آکھی کے جہا نکیر دوئے کمرے بچ ٹری گیا تہ تیمور سوچاں بچ ڈبی گیا۔

باب: 33

اسونا مہینہ اپنے پورے شباب اُپر سا زمی دارا پنیاں اپنیاں زمیاں بچ فضلاں سمہا لن بچ

لگے نے سن۔ کچھ کہناڑیاں اُپر کہناء رچنے سن تہ کچھ ٹانڈیاں نیاں لڑیاں لانے سن، کچھ تہا میں
 گا ہی رہے سن تہ کچھ گا ہن بچ مصرف سن۔ کچھ بچے گنجے منگاں اُپر لکڑیاں نیاں وکٹاں ٹھوکی کے
 کپڑے نے کھنوں نال کرکٹ کھیڈنے سن کہ چپچک گران نی کچی شرک اُپر پلس نی چپ
 ٹر نیاں تکی کے سارے بچے اُس داہر دوڑے۔ خورے اُنہاں پہلی واروردی بچ پلس والے تکی
 سن۔ بڑیاں وی کافی سالاں تھیں بعد اس تعلقے بچ پلس والیاں نے درشن کیئے سن۔ چپ
 بھر کری لٹھی گئی ہو راپنے پچھے دُڈڑا نہیرا چھوڑی گئی ہو رافر جائی کے ادوہ پلس چوکی نے کول کھلی
 گئی جس بچوں انسپکٹر انوارخان اُتری کے چوکی اندر بڑھی گیا۔ گرسی اُپر پٹھنیاں ہی اُس شپائی کی
 واز ماری پانی منگیاتہ ٹوپی اتاری ٹیبل اُپر رکھی۔ روز نامچے اُپر نظر باہی اتنے بچ شپائی پانی ناگلاس لئی
 آیا ”سویل نیاں کوئی آیا گیا تہ بیہہ؟“ انوار سن پانی ناگھٹ گچی تھیں ہٹانیاں پچھیا۔“
 ”بیہہ جناب! فی الحال تہ کوئی بیہہ“ شپائی خالی گلاس چانیاں آکھیا تہ انوار اُس کی آکھیا
 ”تاں منشی کی آکھ فضلونے منڈے نے کیس نی فائل لئی ادھر آ۔“

”چنگا جناب!“ آکھی شپائی دُڈے کمرے داہر ٹری گیا تہ تھوڑے چر بعد منشی بدر و نے
 کیس نی فائل لئی کے انوار نے ٹیبل اُپر حاضر ہو یا ”جناب! ایہہ رہی فائل۔“
 ”کہہ رپورٹ اے؟ کچھ پیش رفت ہوئی؟“ انوار منشی کولوں پچھیا تہ منشی جواب دتا
 ”جناب! بدر و نیاں ساریاں دوستاں تہ رشتے داراں کولوں تفتیش کیتی لیکن اس نی کوئی سوہ بیہہ لگی۔“
 ”آخر ادوہ گیا کدھر؟ اُس کی زمی کھائی گئی یا ایشمان نگلی گیا؟“ انوار سن زور نال آکھیا تہ
 ”منشی بلیں جے آکھیا“ جناب! جنگلی علاقہ اے، کدھرے اُس کی سپنہہ یا پہنگیا تہ بیہہ کھائی گے۔“
 ”تنگلی کتنی وار آکھیا کہ گل ہوش نال کریا کر، اتھے کہیڑا کہنا جنگل اے جس بچ سپنہہ رہسن
 گے، فر اگر بدر و کی سپنہہ یا پہنگیا تہ کھان آں تہ کم سے کم اس نے کپڑے تہ کدھرے جنگل بچوں
 لبھن آں۔ دکھ ہُن ایہہ نہ آکھیاں کہ کپڑیاں سمیت کھائی گے ہوسن گے، انوار سن شرارت بچ آکھیا۔
 ”جناب! ماہرا مطلب اے،“ منشی اتنا ہی آکھیا سا کہ ہمت خان نے پنچے پتر تہ فضلون
 سمیت اٹھ دس بندے چوکی اندر داخل ہوئے ”السلام علیکم!“ دلاور سن چوکی بچ پیر تہ نیاں آکھیا۔

”وعلیکم السلام! خان صاب! بیٹھو“ انوار سُن کرسی داہرا اشارہ کرنیاں آکھیا تہ دلاور پہر کنیاں آکھیا۔

”انسپیکٹر صاب! اَس اتھے پیٹھن واسطے نیہہ آئے ہاں، اَس اپنے پیونے قاتل نے بارے بیچ پچھن آئے آں۔ کجھ پتہ لگا؟ اِنج اکی تنہیاڑے ہوئی گئے، تَس کرنے کہہ ہو؟ پہلی وار کوئی کیس تَساں کی دتا سا، اَس کہہ سمجھاں کہ پلس مفت نیاں روٹیاں توڑنی اے، جہاں لگیروں پہر کی گیا۔

”تَس آرام نال ماہڑی گل تہ سُو، انسپیکٹر انوار کرسی تھیں اٹھنیاں آکھیا۔

”اکی تنہیاڑے ہوئی گئے تَساں نیاں کہانیاں سُننیاں، پیش رفت دہسو کہہ ہوئی؟“ تیمور وی بیچ کدی پیا۔

”تَس سارے بیٹھو آرام نال، میں تَساں کی ساری گلی تفصیل نال دہسنا ہاں،“ انسپیکٹر انوار سُن انہاں کی گُریاں داہرا اشارہ کرنیاں آکھیا تہ بیچ پہو لاسنگھ ساریاں تھیں پہلیس کرسی اُپر بیٹھا تہ فر باری باری سارے پئی گئے۔

”تھانیدار صاب! سر بیچ ہمت خان اک سر بیچ ہی نیہہ بلکہ اس قبیلے ناسرداری اک ابھیا سردار جس نی گل اُپر لوک جان دین واسطے تیار ہوئی جانے سن۔ افسوس اس گل نا اے کہ اوہ نیہہ رہے ورنہ اس منحوس چوکی نامنہہ گن تک آ“، پہو لاسنگھ سُن جوش بیچ آئی آکھیا تہ انوار کرسی اُپر بیٹھیاں انہاں کی سمجھاں لگا ”بزرگو! میں تَساں نے جذبات نی قدر کرنا ہاں، پلس عوام نی خدمت واسطے اے ایہہ تلوٹس سارے پڑھے لکھے نے ہو تَساں نے آن تھیں پہلاں میں بدرونی فائل ہی تکنا ساں، منشی بے چارہ وی بے بسی ہوئی گیا، ماہڑے دماغ بیچ شک ناک کیڑا اے، اگر تَس آکھوتہ میں تَساں نال سا بچھا کراں۔“

”تھانیدار صاب! تَس کہہ آکھنا چاہنے ہو، صاف صاف دہسو،“ قیوم سُن غصے بیچ آکھیا تہ انوار سُن آکھیا ”مگی لگنا بدرو کی کسے استعمال کیتا، فر جس ویلے بدرو سُن سر بیچ ہوراں نے فوت ہون نی خبر سنی تہ اوہ سرحد نے اُس پار نہ ٹری گیا ہووے۔ اَساں کول مین مجرم تہ ایوانے بعد بیچ باقی لوک۔“

”مگلی لگنا تھا نیدار ہو رنج آکھنے ہن۔ بدر وڈری گیا ہوسی گا، فر تہ ایہہ معاملہ کدے حل
 نہیہ ہون لگا“ تیمورسن انوارنی وکالت کرنیاں آکھیا۔

”جہا نگیر صاب تہ دلاور صاب! میں قانونوں نے دائرے بچ ریئی کے کم کرمی سکنا ہاں،
 اُس تھیں بغیر اگر نساں کی گسے اُپر شک اے تہ دہسو ہئے نخھی کے لئی آنا ہاں،“ تھانیدار انوار ہوراں
 اپنے ہتھاں نیاں انگلاں اک دوجے بچ باہنیاں آکھیا۔

”تھانیدار صاب! اَساں نے پیونی گسے نال وی دُشمنی نہیہ سی، فر گسے اُپر شک کراں وی
 تہ کسراں؟ ایہہ نساں نام اے ہر پولیس اسٹیشن بچ بدر ونا فوٹو پہنچو، تاں جے اوہ پکڑیا جاوے، بس
 اَس ہو رگجھ نہیہ جانے۔ چلو اُٹھو، دلاورسن گرسی اُپروں اٹھیاں آکھیا تہ اُس نال باقی لوک وی
 گرسیاں تھیں اُٹھے۔ فر دلاور چوکی تھیں باہر نکلی گیا تہ انوار دواں ہتھاں نال اپنا سر پکڑی کے بہی گیا۔

باب: 34

نماشان ناویلاسی، مسیت تھیں نکلی کے پہنائی کبیر سدھا انمول سنگھ نے کھر داہر ٹری پیا۔
 انمول سنگھ اسے گراں نارہن آلاسا، ملڑی بچ اُنی سال نوکری کرن تھیں بعد ریٹائر ہوئی کے کھر
 آیا ناسا۔ اس نے بڑے پیراء سنتو کھ سنگھ نے اُٹھ ٹرک چلنے سن، اس واسطے ریٹائر منٹ تھیں بعد
 انمول سنگھ وی اک ٹرک لتا جس کی اوہ آپوں چلانا ساسا۔ سنتو کھ نے آکھنے ور اُس اپنا ٹرک کو اُپر بیٹو
 سوسائٹی نال لایا ناسا، جس بچ اوہ شہر تھیں کھاد جے کجھ لئی مہینے بچ اک یاد و وار ”امن پور“ اچھنا ساسا۔
 اسے بہانے گراں آلیاں واسطے وی کجھ سامان لئی آنا ساسا۔ جس تہیاڑے اُس شہر جانا ہونا ساسا اُس
 تھیں دو تہیاڑے پہلیں ہی گراں آلیاں نی پہنچد اس نے کھر لگی جانی سی۔ اُس نی بوٹی پرکاش کور
 بڑے چنگے سوہانی سی، اوہ ہر آن آلے مزمان واسطے چاء بنانی تہ پلانی سی۔ اُس ناسن اخلاق تکی
 کے گراں نے لوک اس نی بڑی قدر کرنے سن۔ اس نال گراں بچ انمول نی عزت وی بدھی جانی
 سی کہ گورچرن نے پُتر تہ نہہ اُسے ہاروں بہوں اخلاقی تہ ہمد ہن۔ اوہ وی ریفوجی سن مگر گراں
 والیاں نال اس طراں رلی ملی گئے نے سن، جسراں کھنڈ تہ شکر ہونی اے۔ عید اُپرا اوہ اپنے مسلمان
 گواہنڈیاں نے کھر مٹھئی کھڑی کے مبارک باد دین جانے، اسے طراں اُتھے نے مسلمان وی ہر
 بیسا کھی تہ گرو پورب اُپرا نہاں کی مبارکاں دین جانے۔

کل فر اُس شہر کھاد لیاں واسطے جانا سا، اسے واسطے پہنائی کبیروی اُس کی ملن واسطے اُس نے کمر پچھیا ناسا۔ پہنائی کبیر سُن بُو ہے نی گنڈی کھڑکائی تہ پرکاش سمجھی گئی کہ ضرور کوئی مزمان اے۔ اُس اُٹھی کے بوہا کھولیا تہ اپنے سامنے پہنائی کبیر کی تکی کے بولی ”ست سری اکال جی!“

”ست سری اکال“ کبیر ہتھ جوڑنیاں جواب دتا تہ پرکاش کورا ک پاسے ہٹنیاں آکھیا ”لکھی آو“۔ کبیر سُن بُو ہے نے باہر جُنیاں کڈھیاں تہ بیٹھک بیچ بڑھی آیا۔ ”انمول ہو رکھتے ہین شہر تہ بیہہ ٹری گئے“ اُس پھڑی اُپر بیٹھنیاں پچھیا تہ پرکاش بولی ”اوہ منجاں کی بانڈی بیچ ٹھن گئے نے ہین“ اُس آرام نال بیٹھو میں نساں واسطے چالئی آنی ہاں“ آکھی کے اوہ بیٹھک تھیں باہر نکلی گئی تہ پہنائی کبیر کمرے نیاں کندھاں اُپر لکائے نے انمول سنگھ نیاں انہاں فوٹواں کی تہنیاں لائی تگن لگا جیہڑے اس ملٹری بیچ ڈیوٹی نے دوران وردی بیچ کچھوئے نے سُن۔ اس فوٹو کی اوہ بھوں غور نال تگن لگا جس بیچ انمول ٹینک اُپر چڑھیا ناسا ”اوہ پہنیا! جوانی جوانی ہونی اے ہُن تہ بڈھیمے داہر ٹرنا ہاں“ اس واز سُن کبیر نے خیالاں نی تند کٹی چھوڑی۔ اس فوٹو تھیں نظر ہٹائی تکیا تہ اُس نے سامنے انمول سنگھ کھلا سا۔ ”ہور سُن پہنائی کبیر یا! سُنیا تو اہڑی تہنیاں نا بیاہ اے“ اُس کبیر نے موہنڈھے اُپر ہتھ رکھنیاں پچھیا تہ کبیر بولیا ”آ ہو یارا! اگلے مہینے اے اسے واسطے تو اہڑے کول آیاں۔ شہروں کجھ سامان آنا سا مگی تہ یاد ہی بیہہ سی۔ جی سُن یاد کرایا کہ انمول چاچے کی آکھو شہروں لئی آسن۔ ایہہ اے لسٹ!“

”لیا لسٹ ادھر! جی نا چا چا لیا سی“ تُوں فکر نہ کر؛ بس بیاہ نی تیاری کر۔“ اتنے بیچ پرکاش چاء لئی آئی فر دوئے چاء پین لگے۔ چاء پین تھیں بعد انمول باہر لے گیٹ تکر کبیر نال آیا فر کبیر سُن اُس کی آکھیا ”ہلہ رت را کھا ہو گیٹ تھیں باہر نکلی گیا۔“

باب: 35

حالیں سر بیچ ہمت خان کی مرے نیاں ترے ہی مہینے ہوئے سن کہ ”امن پور“ تعلقے نیاں نو جواناں پچھلی پنچایت نے خلاف بغاوت شروع کری چھوڑی۔ سارے پنچایت ممبر دُکی کے بیٹھے نے سن، شکر داس تہ پہو لاسنگھ پہلیں ہی اقلیت بیچ سن، اس واسطے اوہ اپنے ہوٹھ سیڑھی بیٹھے

نے سن تاں جے انہاں نے منہہ بچوں کوئی اتہجی گل نہنگی جاوے جس نال گراں نیاں نوجواناں کی لگے کہ ایہہ دوئے پنج اُساں نی جدوجہد نے خلاف ہین۔ کچھے رہے ارشد تہ تیور ارشد بے چارہ سدھاسادھا ان پڑھ اللہ نی گاں سا جد کہ تیور چر کٹا سا ہور اس ساری کھیڈ نامداری ایوسا جیہڑا طراں طراں نیاں لالچاں دیئی کے نوجواناں کی ورغلا ناسا۔

کچھے رہے ہمت خان نے پنج پتر اوہ اک پاسے تہ پندراں گراواں نے نوجوان اک پاسے۔ انہاں بیوں رولا باہیا کہ سر پنج ہمت خان وصیت کری گئے نے ہین کہ نہ اس تعلقے پنج کچی شرک آوے تہ نہ ہی اس کی ماڈل ٹاون بنایا جاوے، لیکن نوجواناں نے لیڈر عرفان سن آکھیا کہ ”ایہہ تعلقہ کوئی پنج ہوراں نی جاگیر پنج شامل بیہہ سی کہ اوہ وصیت کری جان، انہاں نی وصیت انہاں نی جائیداد اُپر چلسی گی۔ ایہہ تعلقہ جس پنج پندراں گراں شامل ہین اج سکر معاشی بد حالی نا شکار صرف سر پنج ہوراں نی ہٹ تہرمی تہ رعب داب نی وجہ نال رہیا۔ ملک نیاں باقی علاقیاں ہاروں اس علاقے کی وی ترقی کرن ناحق اے۔ اج توڑیں اس علاقے کی ترقی تہ جدید طرز تعلیم تھیں محروم رکھیا گیا لیکن ہن اس جاگی گئے ہاں ہن ایہہ حق اُساں تھیں کوئی بیہہ کھسی سکنا۔“

ہمت خان نیاں پتراں اس وصیت نے سلسلے پنج پلس نی مدد لتی مگر تھانیدار انوار خان سن انہاں کی سمجھایا کہ قانونی طور اُپر میں اُساں نی کوئی مدد بیہہ کری سکنا کیا نہ کہ اک تہ اس وصیت نی کوئی قانونی حیثیت بیہہ، دوجا اگر اُساں اس تعلقے نیاں نوجواناں نال اُلجھن نی کوشش کیتی تہ نقص امن نامسلہ پیدا ہوئی سکنا اے، لہذا اُساں اس معاملے تھیں دو رہو۔ ہر پاسے تھیں بے بس ہوئی کے اوہ دو رہی کے تماشہ تلک نے سوا کچھ نہ کری سکے۔

نومبر نے تہیاڑے سن، مٹھی مٹھی ٹھنڈ نے نال سہی سہی تہپ بہوں سوئی لگتی سی۔ امن پور تعلقے تھیں دو میل دو تھیں لنگھن والی شترک جیہڑی شہر داہروں آئی سی ہور اسے شترک بچوں اک لنک اس تعلقے کی جوڑی سکنا سا۔ اج سو یلے تھیں کچھ نوجوان اس شترک اُپر تہرنا دیئی کے بیٹھے نے سن جس نی وجہ نال شہروں آنا لیاں گڈیاں تہ شہر داہر جان والیاں ساریاں گڈیاں ہو جگہ رُکی گئی نی سن۔ نوجواناں شترک نے بشکاراک بڑی درڑی ڈھائی کے بیٹھی نعرے بازی کرنے سن۔

نبیل زور زور نال نعرے لانا ساتھ باقی منڈے جواب دینے سن۔ بلیں بلیں گڈیاں بچ بیٹھے نے مسافر وی ہن گڈیاں تھیں اُتری کے انہاں نے آلے دوالے کھٹھے ہوئی گئے سن۔ اتنے بچ ”امن پور“ چوکی نی اک جیب آنی اُتھے کھلتی، جس بچوں انسپکٹر انوار اُتری حالات نا جائزہ لین تھیں بعد جیب بچوں واکی ٹاکی کڈھی اپنے بڑے افسراں کی خبر دتی تہ اُدھروں اُس کی ہدایت دتی گئی کہ نو جواناں نال کسے قسم نی کوئی زیادتی نہ کیتی جاوے اُس جلدی ہی موئے پر پچھنے ہاں۔

انسپکٹر انوار سُن نو جواناں کی ہسٹیاں آکھیا ”جدوں میں تْساں نی عمر ناساں میں ایچھے تہر نے بہوں دتے نے ہین لیکن پُر امن۔ فر اُس انہاں کولوں منگاں نے بارے بچ کچھیا ہور انہاں کی اس گل واسطے راضی کیتا کہ جد توڑیں انتظامیہ نے بڑے افسرا تھے پچھنے انہاں رُکی نیاں گڈیاں کی آن جان واسطے راہ چھوڑو کیا تہ انہاں گڈیاں بچ گجھ کالسر یاں بچے تہ بیمار بزرگ وی ہین انہاں بچوں گجھاں کی ڈاکٹر کول جانا ہوسی ہور گجھاں کی شامی واپس کھرو وی مُرنا ہوسی، میں انسانی ہمدردی نی بنیاد اُپر تْساں کی ریکوسٹ کرنا ہاں، تْساں اندر ہمدردی نا کتنا جذبہ اے ایہہ ثابت کرنا تْساں نا کم اے، کیا تہ ایہہ لوک وی تْساں بچوں ہی ہین۔“

انسپکٹر انوار خان نیاں گلاں سنی نبیل سُن وقار تہ عرفان نال گجھ صلاح کیتی تہ فر عرفان انوار کول جانی آکھیا ”تھانیدار صاب! اُس ایہہ ارادہ کری اس شرک اُپر بیٹھے سیاں کہ جس ویلے توڑیں ڈی سی صاب تہ ایس پی صاب اتھے بیہہ اچھسن، اُس ویلے تکر اُس اس شرک تھیں بیہہ بلن لگے لیکن تْساں نادوستانہ رویہ تکی نالے انسانی ہمدردی نی بنیاد اُپر جیہڑیاں گلاں تْساں کیتیاں اَساں کی لگا کہ واقعی پُلِس والیاں نے اندر وی اک درد مند دل ہونا اے نالے اوہ وی اپنے اندر ہمدردی نا جذبہ رکھنے ہین۔ اُس تْساں نے اس جذبے کی سلام کرنے ہاں۔“

ایہہ تکی انسپکٹر انوار سُن ہسٹیاں اُس ناشکر یہ ادا کیتا۔ ”چلو مُنڈ یو! شرک بچوں دڑی چاؤ تہ انہاں گڈیاں کی جان دیو، اُس شرک نے بشکاروں اُٹھی شرک نے کنڈھے اُپر بیٹھساں۔“ فر گجھاں نو جواناں شرک بچوں دڑی چائی کے اک پاسے ڈھائی، گڈیاں ادھر ادھر تْرُن لگیاں۔ ایہہ تکی انسپکٹر انوار سُن فر اک وار عرفان تہ اُس نیاں سنکلیاں ناشکر یہ ادا کیتا۔ نو جوان فر تھیں نعرے لان لگے۔ انہاں نے اگے کچھے اُٹھ دس پُلِس والے کھلتے نے سن، اتنے بچ دُروں

سائرن بجن نی آواز آئی تہ نوجواناں پنج اک جوش جیا آئی گیا ہورا وہ زور زور نال نعرے لان لگے، فر بلین بلین سائرن نی واز نیڑے آن لگی۔ کجھ چر بعد اٹھ دس گڈیاں انہاں کول آئی کے رکیاں تہ نعریاں نی واز ہور تیز ہون لگی تہ اتنے پنج دو ایہسد رکاراں بچوں ڈی سی صاحب تہ ایس پی صاحب اتری انہاں کول پچے۔ انہاں نے اگے پچھے سیکورٹی ناک بڑا کھیر اسا۔ ڈی سی صاحب نوجواناں کی ہتھ نے اشارے نال خاموش رہن واسطے آکھیا تہ عرفان نعرہ لانا بند کیتا۔

”دکھو نوجوانو! نوجوان کسے وی ملک تہ قوم نا اٹاشہ ہونے ہین، انہاں نیاں صلاحیتیاں احتجاجی جلوسوں تہ تہر نیاں پنج ضائع کرن واسطے نیہہ ہونیاں بلکہ مُلک نی ترقی واسطے ہونیاں۔ آج سویلے جیاں ہی آساں کی پتہ لگا کہ ”امن پور“ تعلقے نے کجھ نوجوان اتھے تہر نے اُپر بیٹھے نے ہین تہ آس حیران ہوئی گیاں کیا نکلے ایہہ پہلا موقعہ اے کہ اتھے نے لوک تہر نے اُپر بیٹھے، تائیں اس بلدم اتھے آیاں تاں جے تہاں نے مسئلے سنی انہاں ناکوئی حل کڈھیا جاوے۔ تہاں بچوں کن گل کرسی گا؟“ ایس پی صاحب نوجواناں کی مخاطب ہوئی آکھیا تہ نوجواناں بچوں کجھ مُنڈیاں نی آواز آئی کہ آساں نی طرفوں عرفان گل کرسی گا تہ فر عرفان نیل کی لئی کے ڈی سی صاحب تہ ایس پی صاحب نے سامنے کھلے ہوئی گئے۔

”عرفان صاحب! آس تہاں نے خادم ہاں، آساں کی اسے کم نی تنخواہ لکھنی اے۔ ہن تہس آرام نال دہسو کہ تہس سارے نوجوان اتھے تہر نادتی کیاں بیٹھے نے ہو؟ اگر تہاں کی کوئی پرابلم سی تہ تہس آساں نے دفتر آئی کے دہسی سکے سو، ڈی سی صاحب نرم لہجے پنج آکھیا تہ عرفان سُن آکھیا ”جناب دو چار وار تہاں کی ملن واسطی آئے سیاں لیکن تہاں نے پی اے سُن آکھیا کہ ڈی سی صاحب ہفتے پنج صرف دو تہیاڑے ملنے ہین اسے واسطے آساں کی مجبوراً ایہہ قدم چانا پیا۔ جناب! گل دراصل اسراں اے کہ پشلیاں ستر سالان تہیں آس پسماندگی تہ کسمپرسی نی زندگی گزارنے ہاں، آخر آس وی اس مُلک ناک حصہ ہاں، اس واسطے آساں نی منگ اے کہ اک تہ تاولیاں ”امن پور“ کی شہر نی شہرک نال جوڑیا جاوے ہور لگ والی شہرک تعمیر کیتی جاوے دوسرا حکومت نیاں ساریاں اسکیمیاں اتھے عملایاں جاوے تہ اس گراں کی وی ماڈل ٹاؤن بنایا جاوے۔“

”دکھو! ترقی نے ایہہ سارے کم تاں ہونے ہیں جدا من ہووے۔ اَساں کی خوشی اے کہ ”امن پور“ واقعی اک پُر امن تعلقہ اے ہو رہا تھے نے لوک جمہوریت بچ لیقین رکھنے ہیں۔ اس تھیں علاوہ تُساں نی ہو کوئی منگ اے؟“ ایس پی صاب اُنہاں نال بڑے پیار نال گل کیتی تہ نیبل آکھیا ”جناب! اَس تُساں کولوں کوئی نوکری نیہہ منگنے نہ کوئی کیلگری منگنے ہاں، اَس محنتی لوک ہاں بس اَساں نیاں انہاں منگاں اُپر غور کیتا جاوے۔“

”تُساں نال گل کری کے، تُساں نے مسئلے سُنی کے اَساں کی بہوں خوشی ہوئی کہ تُس سارے امن پسند پڑھے لکھے ہو رہے سوچ والے نو جوان ہو، تُساں نیاں ایہہ ساریاں منگاں جائز ہیں۔“ فر اُنہاں اپنے پی اے کی ”امن پور“ نی فائل لیان واسطے آکھیا۔ پی اے سُن جلدی جلدی کاربچوں فائل آندی تہ ڈی سی صاب اُس فائل نے ورتے پر تیاں آکھیا ”میں اک گل تُساں نال سانجھی کرنا چاہنا ہاں کہ پنج سال پہلیں اِس گراں واسطے شُرک منظور ہوئی نی اے ہو ردو سال پہلیں پنج سالہ پلان بچ اِس گراں کی ماڈل ٹاؤن بنان نی سفارش وی کیتی گئی، اِس واسطے تُساں نے ایم ایل اے صاب کافی محنت مشقت کیتی، اُنہاں نیاں کوششاں نال ہی ایہہ ممکن ہويا، لیکن تُساں نی پنچایت سُن اس پروجیکٹ کی عملان نی منظوری میہہ دتی، حالانکہ اَساں نے دفتر تھیں تقریباً چار مہینے پہلیں وی اک چٹھی لکھی گئی لیکن اس نا حالیں توڑیں کوئی جواب نہیں آیا۔ تُس سارے پڑھے لکھے ہو رہے نو جوان ہو، تُساں کی پتہ ہی اے کہ اِس نے دور بچ پنچایت نی منظوری تھیں بغیر کوئی پروجیکٹ عملاً یا نیہہ جانا، ڈی صاب نو جوانان کی بڑے تھل نال سمجھایا تہ عرفان آکھیا ”جناب! ہُن تہ اُنہاں نی وفات ہوئی گئی۔ ہمت خان ہوراں نی سوچ ایہہ سی کہ اس قدیم گراں کی سیاحت نے نقشے اُپر لیا یا جاوے تاں جے دُروں دُروں آئی کے سیلانی اِس گراں بچ پرانے طریقے نے رہن سہن کی تکلن، جیہڑا بلیں بلیں ختم ہوئی رہیا اے۔ لیکن جناب! اَساں آن والیاں نسلاں نے بارے بچ وی سوچنا اے، تعلیم نے جدید طریقے اپنانے نی لوڑ اے، نو نیاں کالجیاں نی لوڑ اے، جدید ہسپتالاں نی لوڑ اے، ایہہ سارا کجھ تاں ہی ممکن اے جدا تھے کچی شُرک چکھی گی۔ ہمت خان ہوراں نی خواہش کی وی مد نظر رکھیا جاوے، اَساں کی کوئی اعتراض نیہہ۔“

ڈی سی صاب ایس پی صاب نال کوئی صلاح کیتی تہ فراوہ نوجواناں نال مخاطب ہوئے
 ”تساں نیاں ایہہ ساریاں منگاں میں آج ہی ڈویژنل کمشنر نے نوٹس پنچ لیا ساں، ایہہ سارے کم
 ہوئی جاسن، لیکن ساریاں تھیں پہلیں اتھے پنچایت نے الیکشن ہوسن گے۔ جدوں نویں BDC تہ
 DDC چنی کے آسن تہ انہاں نی منظوری نال ایہہ سارے پروجیکٹ عملائے جاسن۔ میں تساں
 نال وعدہ کرنا ہاں۔“

”جناب! اگر پنچایت الیکشن ہی پہلاں ضروری ہین تہ اس واسطے تیار ہاں، بس
 آساں کی ترقی ناک موقعہ دیو“ عرفان سُن ڈی سی صاب کی ساریاں نوجواناں نی طرفوں ہتھ
 جوڑنیاں آکھیا تہ ڈی سی صاب اپنے پی اے کی بلائی کجھ گلاں نوٹ کرائی کے آکھیا کہ تساں نیاں
 ساریاں منگاں آساں نوٹ کری کہندیاں، چلو ہن ایہہ تہرنا چاؤ تہ اپنے اپنے علاقے نیاں لوکاں
 کی الیکشن واسطے تیار کرو۔“

فر عرفان سُن زور نالعرہ لایا ”ڈی سی صاب!“ ہور ساریاں جواب دتا ”زندہ باد“۔
 ڈی سی صاب انہاں کی ہتھ نے اشارے نال بس بس آکھیا فر اپنی کار پنچ مہی گے تہ
 انہاں نی کاراگے داہر ٹری گئی۔ انہاں نے پچھے پچھے باقی گڈیاں نا قافلہ وی ٹری پیا۔ فر کجھ
 نوجوان منڈے دڑی وغیرہ بٹن لگے تہ انسپکٹر انوار سُن انہاں کول جائی آکھیا ”مگی خوشی اے کہ
 تساں بڑے تھل تہ پُرا من طریقے نال اپنیاں منگاں ڈی سی صاب نے اگے رکھیاں، اس نال
 ماہری وی عزت رہی گئی جس واسطے میں تساں ناشکر یہ ادا کرنا آں۔“
 فر نوجوان سامان بے کجھ چائی کے گراں داہر خوشی خوشی ٹری پئے۔

باب: 36

نوجواناں نے تہرنے نے اک مہینے تھیں بعد ”امن پور“ پنچ پنچایت الیکشن نیاں
 سرگرمیاں شروع ہوئی گیاں، بزرگ لوک تہ آج تکر پنچایت کھر پنچ ہون آلیاں فیصلیاں نال ہی
 واقف سن، انہاں کی کہہ پتہ کہ اس نی پُشت پنا ہی وی سیاست ہی کرنی اے، اسے واسطے اوہ
 ٹھنڈے ہوئی کے بیٹھے نے سن۔ البتہ نوجواناں پنچ کافی جوش تہ ولولہ سا۔ حالانکہ اس تھیں پہلیں

وی پشلی ایکشن بیچ کچھ لوک ووٹ باہی رہے نے سن لیکن ایکشن تھیں بعد انہاں اک واروی اپنے چنے نے نمائندے نی شکل بیہ تکی نی سی۔ جدوں وی کوئی اپنے چنے نے نمائندے کی ملن واسطے شہر اُس نی کوٹھی اُپر جانا پہلاں تہ گیٹ نے باہر کئی کہنے اڈیکنا پینا فر جدوں اوہ ملنا تہ شکایتاں سنی اوہ آکھنا ”اوہ پہنائی! میں تہ ”امن پور“ واسطے کافی گچھ کرنا چاہنا ہاں لیکن اُساں نے تعلقے نا خود ساختہ سر بیچ ہمت خان آکھنا کہ اس گراں کی پکی شرک نی کوئی لوٹ میہ۔ ایہہ گراں صاف تہ اُسدائے اتھے کثافت ہوئی جاسی گی، اتھے نی فضا مکروہ ہوئی جاسی گی۔ میں بے بس ہاں حالانکہ میں اُساں نے ووٹ ناحق ادا کرنا چاہنا ہاں، اگر اُس تعلقے نا اُتھے کوئی ہمدرداے جیہڑا ”امن پور“ کی جنت بنائی سکنا تہ اوہ جبران خان اے۔ اسے واسطے اُتھے نیاں نو جواناں جبران نی حمایت کرنے نا فیصلہ کیتا۔ اُس وی اُس نے ہتھ مضبوط کرو تہ اُساں نے سارے کم ہوئی جاسن گے۔“

اسے سلسلے بیچ آج جبران خان سُن اپنے کُہر نو جواناں نی اک میٹنگ رکھی نی سی۔ پندراں گراواں نے چونے نو جوان جبران نے بیہڑے بیچ کُٹھے ہوئے نے سن۔ یوسف تہ جمشید انہاں نی خوب خاطر داری کرنے سن اتنے بیچ جبران اپنے اک خاص بندے تیمور نال بیہڑے بیچ بڑھیا تہ مُنڈیاں ”جبران صاب! زندہ باد.....! جبران صاب زندہ باد.....!“ نے نعرے لانے شروع کیتے تہ جبران سُن انہاں کی ہتھ نے اشارے نال بس بس آکھیا۔

”زندہ باد تہ اُس نو جوان ہو اُس ملک نامستقبل۔ اس قوم نامستقبل تہ اس گراں نامستقبل، اگے اُری اُساں نو جواناں ہی اس گراں نی سیاست نی ایہہ باگ ڈور سمہانی اے لہذا آج تھیں اُس سیاست نے داؤ بیچ سکھی لوؤ۔ اُساں ساریاں کی ایہہ گل چنگی طراں پتہ اے کہ پچھلے ستر سالوں بیچ اُساں نیاں بزرگاں کس معاشی تنگدستی نال اپنی زندگی گزارے ایہہ گل میں تہ امن پورا ناسارا تعلقہ آکھنا کہ اس پیمانہ نی وجہ اُس ہمت خان نی ہٹ تہرمی اے۔ اگر مسئلہ اتھے نی آب و ہوا ناسا، اتھے نے ماحول ناسا، اتھے نی روایتاں ناسا یا اتھے نی تہذیب ناسا تہ اوہ حکومت نی ذمہ داری بنی اے کہ اوہ کسراں اتھے نیاں چیزاں نی حفاظت کرے لیکن امن پور نی ترقی بیچ ساریاں تھیں بڑی رکاوٹ پکی شرک اے جس کی بنان واسطے اُساں نیاں نو جواناں کی تہرنا دینا

پیا۔ ایہہ اَساں نیاں نو جواناں نی ساریاں تھیں بڑی قربانی اے۔ اگر تہر نے نے دوران کوئی شرارت پسند گجھ غلط نعرہ لائی چھوڑنا تہ انہاں نو جواناں نی ساری زندگی جیل نیاں سلاخاں چھجے گزری جاوے آ، لیکن انہاں اپنی شائستگی، سنجیدگی تہ صبر و تحمل نا پھر پور مظاہرہ کیتا تہ ضلع انتظامیہ انہاں نے رویے تھیں کافی خوش ہوئی، لہذا جس ویلے وی اس گراں نی تاریخ لکھی جاسی گی انہاں نو جواناں ناناں سنہری لفظاں بچ لکھیا جاسی گا۔ اُس نو جوان خوش قسمت ہو کہ اُس نی نما سندیگی نبیل تہ عرفان جے پڑے لکھے نو جوان کرنے ہین۔ انہاں نا حوصلہ تکی میں ایہہ آکھی سکنا ہاں کہ آنے والے ویلے بچ ایہہ اتھے نی سیاست نے وارث ہوسن گے۔ ‘ایہہ سنی کے اک وار فر نو جوان جوش بچ آئے تہ عرفان صاب! زندہ باد! نبیل صاب زندہ باد!’ نے نعرے فضا بچ گونج گئے۔ نو جواناں بچ ایہہ جوش تہ جذبہ تکی کے جبران کی ایم ایل اے نیاں گلاں یاد اچھنی سیاں کہ نو جواناں نی تعریف کرو تہ اوہ ہلدم جذباتی ہوئی اُس کی اپنا سچا رہنما سمجھن لکنے ہین ہور آرام نال استعمال ہوئی جانے ہین۔

’ہُن اَس اَج نی اس میٹنگ نے مقصد اُپر آنے ہاں۔ پنجاں گراواں اُپر اُس کی خاصی محنت کرنی پسی کیا تہ اُتھے نے لوک ہمت خان کی منڈ تھیں مننے سن ہور شروع تھیں ہی ہمت خان نے دباؤ تھلے رہے نے ہین۔ انہاں کی اپنیاں گلاں نال اسطراں قائل کرو کہ اوہ اُس کی اپنا ساریاں تھیں بڑا ہمدرد سمجھن۔ باقی رہے اقلیت نے ترے گراں انہاں کی اُسیں چھوڑی دیو۔ جس ویلے اکثریت اَساں نال ہوسی تہ اوہ لوک وی اَساں داہر ہی آسن گے۔ اُس اَج تھیں ہی ہر گراں نے ہر کمر بچ جاوے ہور لوکاں کی اپنیاں گلاں نال قائل کرو۔ انہاں کی اپنی پارٹی نے ایجنڈے نے بارے بچ دہسو۔ اس کم بچ یوسف تہ جمشید اُس نی مدد کرن گے۔ تلو اُس انہاں ہی کجھ تہیا اُٹیاں محنت کرنی اے فرا گلے بچ سال تکر اُس عیش کرنے رہسو گے۔ اگر اُس اس بوٹے کی ویلے اُپر پانی نال سکینا لے کھا دہسی کے گوڑی کیتی تہ کل ایہہ بوٹا اُس کی اُس نی سوچ تھیں زیادہ پھل دیسی گا۔ اَساں کول اپنی پوزیشن مضبوط کرن نا ایہہ حسین موقعہ اے۔ اَساں نی راہ ناساریاں تھیں بڑا کنڈہسی اوہ ہمت خان جیہڑا ہُن نکلی گیا، حالانکہ ایہہ اَس جاننے ہاں کہ اس کنڈے کی کدھن

واسطے آساں کی کتنی محنت کرنی پڑی۔ ایسہ کم آساں اپنے واسطے بیہہ بلکہ ٹساں نو جواناں نے مستقبل کی تابناک بنان واسطے کیتا۔ کیوں تیمور میں کجھ غلط تہ بیہہ آکھیا۔“

”بالکل صحیح جبران ہوراں ناس بیج کافی اہم رول اے۔ انہاں اتھے نی یوتھ کی جگیا، انہاں کی اپنے حق واسطے لڑنا سکھایا، مگی اُمید اے کہ ٹس سارے اپنی ذمہ داری چنگی طراں نبھاسو گے۔“

”دکھو پہائی! گل اسطراں نی اے کہ میں کسے وی حال بیج اتھے DDC ممبر بننا چاہنا ہاں، اُس واسطے ٹساں کی جس چیز نی وی لوڈ پیوے تہ حاضر ہوسی۔ کوشش کرو کہ ہنیرے بیج پرچار کرو کیا نکہ اُس ویلے ہمت خان نے پتر تہ حمایتی اپنے کہراں بیج دُبکے نے ہوسن۔ اک گل ماہری چنگی طراں یاد رکھیو کہ پیسے بیج بڑی طاقت ہونی اے، جیہڑی چیز ٹساں کی کوئی پسند آئی جاوے تہ پہلے منگی کے لوو، اگر بیچن والا بیہہ دینا تہ فر پیسے دینی کے خریدو، اگر بیچن والا فر وی بیہہ دینا تہ فر..... فر کھسی کے لوو۔ ٹساں کی جتنا پیسہ چاہنا یوسف کولوں لئی سکنے ہو، گراں والیاں کی پیسے نال بیج دیو، اوہ یقیناً منی جاسن گے، کیا نکہ جس بندے کدے دریا نہ تکیا ہووے تہ چلچک سمندر کی تکی لووے، اوہ چھلا ہوئی جانا اے۔ ہزار دو ہزار بیج ہزار دینی کے سارے دوٹ خریدی لوو۔ اگر گسے کی گٹ چا ہرن نی لوڑ پیوے تہ چا ہڑو، ٹساں نے کچھ جبران خان اے ہور جبران خان نے کچھ اُس نی پارٹی نافل سپورٹ! نکورب ناناں لئی کے، جمشید کی کچھ رکھیو، فر سارے اک اک کری سارے جبران نے کہروں نکلی کے اپنے اپنے کم بیج لگی گے۔

باب: 37

ادھر جبران سُن اپنی پارٹی نی طرفوں ہر گراں بیج، ہر بیج بیج تہ سر بیج واسطے اپنے بندے کھلے کیتے نے سن۔ تیمور ہر مرحلے اُپر اس نے نال نال سا۔ اس سُن نو جواناں کی ہدایتاں دیتاں نیاں سن کتھے کتھے پوسٹر لانی ہین تہ کسراں ہر گراں بیج جانی کے لوکاں کی جبران نی پارٹی نے چناؤ نشان درائی نے بارے بیج سمجھانا اے۔

دوئی کبھی سابق سر بیج نے پنچے پتر وی آزادانہ طور اُپر الیکشن لٹن واسطے مدان بیج اترے نے سن، کیا نکہ انہاں نے پیو پورے پنجاہ سال تکر لوکاں نی خدمت کیتی نی سی۔ انہاں وی کجھ

منظور نظر امیدوار کھلے کپتے نے سن ہو رکھ کر کھڑی جانی کے لوکاں کی اپنے چناؤ نشان فتح نے بارے
 بیچ جانکاری دینے سن۔ انہاں نال شوکت تہ لطیف پیش پیش سن، اوہ لوکاں کی ایہہ سمجھان نی کوشش
 کرنے سن کہ جبران اس گراں واسطے بیہہ صرف اپنے واسطے ایہہ سارا گجھ کرنا اے، لہذا اُساں کی
 سر بیچ ہمت خان ہوراں نے احسان بیہہ پہننے چاہنے۔ اُساں کی چاہنا کہ اس اُنہاں ناقرض
 اُنہاں نے حق بیچ ووٹ باہی کے چکاواں، ایو اُساں نی طرفوں ہمت خان کی خراج ہو سی ہو
 اُنہاں نی روح کی سکون لہسی گا۔

اک پاسے جبران کول اس تعلقے کی جدید بنانے تہ ہر طراں نیاں سہولتاں دین نے خاب
 سن جس بیچ زیادہ تر نوجواناں واسطے ہر طراں نے روزگار فراہم کیتے جان نے وعدے سن تہ
 دووے پاسے ہمت خان نیاں پُراں کول اس تعلقے نے قدیم کلچرل تہ اثاثے کی بچان نے جتن
 شامل سن۔ ہُن تکنا ایہہ سی کہ لوکاں نارُجان کیہڑے پاسے جاسی گا۔ پورے تعلقے بیچ نوجوان
 ٹانگیاں اُپر چڑھی لووڈ اسپیکراں اُپر اعلان کرنے سن کہ تاولیاں ہی امن پورنا نقشہ بدلی جاسی گا،
 اتھے کئی شٹرک جدید اسپتال، کمیونٹی سنٹر، نویں تہ جدید طرز نے کالج ہوسن گے۔ لیکن ایہہ سارا گجھ
 تاں ممکن اے جدس سارے دراٹی اُپر مہلائی کے جبران کی بیہہ اپنے آپ کی کامیاب بنا سو گے
 تاں جانی کے کل اُس سے دراٹی نال چنگی فصل کپسو گے۔ نوجوان رانی تہیاڑی جبران نے کھروں
 نکلنے تہ بڑھنے سن۔

جیاں جیاں الیکشن نے تہیاڑے نیڑے آن لگے تہ پر چاروی تیز ہوئی گیا۔ اس دوران
 جبران سُن ایم ایل اے نی مدد نال گنڈیاں نیاں چار گڈیاں پنچایت الیکشن بیچ مدد کران واسطے پہنچی
 چھوڑیاں تہ جبران سُن ایہہ سارے بندے ہمت خان نے گراں بیچ پہنچی چھوڑے۔ اپنے
 علاقے بیچ اوپر یاں بندیاں کی تکی کے لوک سہی گئے۔ آکھن وی گس کی، سُنن آلا وی گن سا۔
 آخر کار الیکشن تہیاڑا آئی گیا، لوک سو یلے تھیں ہی پولنگ بوتھاں نے باہر لمیاں لمیاں لیناں بنائی
 کے اپنی واری کی اڈیکنے سن۔ ساریاں بوتھاں اُپر ووٹنگ نا عمل چنگی طراں جاری سا صرف ہمت
 خان نے علاقے نے لوک شکایت کرنے سن کہ جوں ہی اس بوتھ نے اندروٹ باہن جانے ہاں
 تہ اتھے نا عملہ آکھنا اُساں نا ووٹ تہ باہیا گیا نا اے تہ شریف لوک چپ کری واپس مڑی آنے۔

پوری تہیائی امن پورنچ کافی جوش و خروش رہیا۔ اس تعلقے بچا آزادی تھیں بعد پہلی وار پنچایت نے الیکشن ہونے کی وجہ سے شہر نے سارے اخبارات آ لے اتھے نے حالات تہ و وٹراں نے تاثرات جان واسطے بچے نے سن۔ پرائیویٹ ٹی وی چینلاں والیاں گڈیاں پولنگ بوتھاں نے باہر کیمرے لائی کے لوکاں نے انٹرویو کرنے کرنے سن۔ پنچ بچے پولنگ مکمل ہوئی تہ پنچایت کھر نے بڑے کمرے پنچ تمام امیدواراں نے سامنے و وٹاں نی گنتری شروع ہوئی۔ فر امیدواراں نے جتن نا اعلان وی ہون لگا۔ جبران خان نی پارٹی نے سارے امیدوار جتنی گئے نے سن جد کہ بد قسمتی نال ہمت نیاں پٹراں نیاں ضمانتاں وی ضبط ہوئی گیاں جس تھیں ایہہ ثابت ہونا سا کہ لوکاں کی اس گراں نی تہذیب اس گراں نا کلچر اس گراں نیاں روایتاں بچان پنچ کوئی دلچسپی بیہہ اے لیکن انہاں حالات پنچ وی جد کہ ساریاں گراواں پنچ جبران نی لہر چلن نے باوجود شکر داس تہ پہو لاسکھ جتنی گئے سن، لیکن انہاں واسطے ہن اوہ پنچایت بیہہ جس پنچ جائی کے اوہ ہمت خان نیاں فیصلیاں اُپر سر ہلانے سن بلکہ اتھے ترقی نے کم کرانے ہن حکومت نیاں نو نیاں نو نیاں اسکیمیاں اُپر ہن افسران کی عمل کراناسا، لیکن ایہہ تدوین ہی ممکن ساجدوں اوہ جبران نے DDC بن پنچ حمایت کرن۔ آخر کار ایوہو ہوا۔ انہاں دواں ویلے نی نزاکت کی تلکدیاں جبران نی حمایت کیتی۔ اس طراں تیمور BDC ہور جبران DDC ممبر بنی گے۔ جبران خوشی سنگ پھنڈنا سا۔ جیہڑے خاب اُس تکلے نے سن انہاں بچوں اک پورا ہوئی گیا سا تہ باقی پورے ہون والے سن۔ جس ویلے اُس نے کھر نے باہر پلس نی گارت لگی گئی تہ چار پی ایس اوہرو ویلے اس نال رہن لگے تہ اُس کی احساس ہو یا کہ اقتدار تہ اختیار نانشہ کجیا ہونا اے۔ DDC بنن تھیں بعد اوہ سرکاری گڈی پنچ پھرن لگا۔ ضلع نے ڈی سی تہ ایس پی اُس نے اگے کچھ پھرن لگے۔ ہر سرکاری میٹنگ پنچ اُس نی موجودگی لازمی ہوئی گئی، کیا تکلہ اوہ عوام نا چھینا نا نمائندہ سا۔ الیکشن جتن تھیں بعد اس سن امن پور نیاں پنڈراں گراواں پنچ کجھ کجھ جلسے کیتے، لوکاں اس نا پھر پورا استقبال کیتا۔ نویں نویں گلے تہ ہار اُس نا مقدر بنی گے۔ اُس نی قسمت ناستارا اتنا لشکیا کہ ہمت خان نے پتر منہہ چھپان اُپر مجبور ہوئی گے۔ آج انہاں کی احساس ہو یا کہ اساں نا پیو اس تعلقے واسطے ایویں جان مارنا سا

ایہہ تہ اس لائق ہی نیہہ سن چنگا ہو یا کہ اوہ ویلے سراس دُنیا تھیں رُری گیا، اگر اُس نے جینے جی الیکشن ہونا تہ اوہ کدے وی اپنی ہار برداشت نہ کرے آ۔ اس تعلقے نے جینہڑے لوک کل تکر انہاں نال نظر اں ملائی کے گل نیہہ کرنے سن اُج اوہ انہاں داہر خوریاں نظراں نال تکلنے سن۔ جسراں انہاں نے پیو انہاں نا گجھ کھا ہا نا سا۔ اوہ سوچنے کہ کسے سچ ہی آکھیا نا کہ ”مُنہہ مُنہہ تہ کنڈ کنڈ“۔

موجودہ حالات بچ جبران داہر لوکاں نا رُجھان تکی انہاں حالات نال سمجھوتہ کرنا ہی بہتر سمجھیا۔ امن پور مَن سیاست نا اکھاڑہ بنی گیا۔ روز جلسے جلوس ہون لگے۔ آن آ لے اسمبلی الیکشن واسطے لوک سیاست دانان نے کچھ کچھ رُن لگے۔ تکنیاں ہی تکنیاں امن پور تعلقے بچ پلس نیاں دو چوکیاں ہو رقائم ہوئی گیاں۔ مَن امن پور تعلقے نا کوئی وی مسئلہ ہووے اس نا فیصلہ گراں نی پنچایت نے تھڑے اُپر بیئی نیہہ ہونا سا بلکہ پلس چوکیاں بچ ہی ہونا سا۔ پنچایت کمر بچ لگے نے بڑے منو اُپر پنچھی بیئی کے اُس تھڑے کی اپنیاں تھھاں نال چٹا کرنے سن۔ پنچایت کمر کی اتھے نیاں لُچیاں مُنڈیاں جوئے تہ چرس نا اڈہ بنائی چھوڑیا نا سا۔ پنچایت کمر نے احاطے بچ جی نی پہنگ جنڈ اس گل نا اعلان کرنی سی کہ امن پور نی بربادی نے تہیاڑے شروع ہوئی گئے ہین۔ سر بچ ہمت خان نے مرن تھیں بعد پنچایت کمر نے احاطے بچ اتھے نیاں لوکاں سر بچ ہمت خان نی جینہڑی مور تی ایہہ آکھی لائی سی کہ اوہ امن تہ انصاف نا فرشتہ سا، اُج اُس اُپر گٹھ گٹھ جنوڑ جی نی سی۔ اُس نے سر اُپر پنچھیاں تھھاں نے ٹہیر چا ہڑے نے سن۔ ایہہ سمجھو کہ لوک فضول نیاں کماں بچ اس قدر دُبی گئے نے سن کہ پنچایت کمر داہر جان جوگی کسے کول فرصت ہی نیہہ سی۔ ہمت خان نے پُتر اُج وی پیونیاں گلاں کی یاد کری رونے سن۔ اوہ آکھنا سا ”پُتر و! اگر آساں اس گراں نے کلچر نی حفاظت نہ کہتی تہ ایہہ گراں تسبیح نیاں منکیاں ہاروں کھنڈری جاسی گا“، ہو ر انہاں نی آکھی نیاں اوہ گلاں بلیں بلیں سچ ہون لگیاں سن۔

باب: 38

پنچایت الیکشن تھیں بعد چھ مہینے نے اندر اندر امن پور بچ کی شرک نا DPR تیار ہوئی کے کم وی شروع ہوئی گیا۔ امن پور تعلقے نے سارے لوک خوشی بچ نچن لگے، ٹول ٹمہا کے بجان

لگے ہر پاسے جبران نے نعرے لگے لیکن جس ویلے بلڈوزر موقعے اُپر چھجیا تو لوک ایہہ تکی کے حیران رہی گئے کہ ایہہ شرک جبران نی زمیناں بچوں نکلی گی۔ ایہہ ایوزمیناں سن جیہڑیاں گراں نیاں ضرورت مند لوکاں اُس کول ویلے بندھے رکھی نی سیاں ہو رہن تکر اوہ بچارے رقم نیہہ مکائی سکے۔ جبران خان تہن اس تعلقے نا DDC ممبر سا اس ضلعے نے سارے محکمے تہ افسر اس نے گوجے بچ سن۔ امن پور بچ جس وی اس گل اُپر اعتراض کرن نی کوشش کیتی کہ اس زمی نا انتقال حالیں وی اُسے نے نا اے اُس تہ صرف جبران کول بندھے رکھی نی اے ماہڑے کی اس نا معاوضہ نیہہ لبھا تہ دُوے تہیاڑے اُس کی چوکی اُپر حاضر ہونا پینا سا تہ نالے لکھی دینا پینا سا کہ ماہڑے کی اس زمی بچوں شرک نکلن اُپر کوئی اعتراض نیہہ۔ ایہہ تکی کے باقی لوک آپوں چُپ کری رہے۔ غریب لوک اُس نے قرض دار سن، ہکدم اتنی رقم کھتوں آنی جبران کی دیوں تہ اپنی زمی چھڑاؤن آں۔ ساریاں نے مُنہ خوف نال بندھوئی گئے تہ جبران شرک کڈھان بچ کامیاب ہوئی گیا۔ شرک نکلن نی دیر سی تہ شرک نیاں دواں پاسے پھٹو پھٹ کئی ہٹیاں تعمیر ہون لگیاں، جہاں بچ زیادہ تر جبران نیاں سن۔ گراواں بچ اُتھے اُتھے موہائل ٹاڈر لگن لگے جیہڑیاں زمیناں جبران نے قبضے بچ سن۔ اسے نال نال موہائل نے شوروم وی گھلی گئے۔ نوجوان پھٹو پھٹ سکویاں لئی کے گراں نیاں اندونیاں کچیاں شرکاں اُپر چن لگے۔ جبران نے اک پُتر اسکویاں نی ایجنسی تہ دُوے پُتر نویں بن آ لے کالج نے سامنے اک بہنوں بڑا چینی ریٹورنٹ کھولیا جتے ساری تہیاری کالج نے لوفرمنڈے پٹی کے کھانے پینے تہ سگریٹاں پھونکے تہ عیش کرنے سن۔

تکلیاں ہی تکلیاں امن پور نا نقشہ بدلی گیا۔ شہر نی ہر بلا اُتھے یکن لگی۔ جتھے پہلاں نوجوان مک ناٹھو ڈا تہ لسی نا گلاس پی تہ رب ناشکر ادا کرنے سن، بلیں بلیں انہاں نی چیمہ ناسواد بدلی گیا۔ ہُن اوہ ”پیزا“ تہ ”موموز“ کھان نے عادی ہوئی گئے نے سن۔ لوک شہروں آئی کے بزنس شروع کرن واسطے زمیناں خریدن لگے۔ زمیناں نے پہنا بدھنیاں تکی نوجوان مُنڈیاں اپنے بزرگاں نیاں زمینیاں نیچی کے گڈھیاں ہنی ہندیاں، جہاں بچ پیٹرول اوہ جبران نے پیٹرول پمپ اُپوں پہرانے سن۔ کجھاں مُنڈیاں نے پیوستخت مزاج وی سن، انہاں اپنیاں زمیناں بچن

”کارڈ شارڈ تہ ماہڑے کول نبیہ، ماہڑاناں جمعہ دین اے ہور ڈپٹی سر بیچ تیمور ماہڑا کڑم اے“ جمعے سدھا آکھیا تہ پلس والے آکھیاں ”توں ہوسیں تیمور ہوراں نا کڑم، تو اہڑے متھے اُپر تہ نبیہ لکھیا نا، اُساں کی جبران صاب نا حکم اے کہ دو بجے تھیں لئی کے بیچ بجے نکر گئے کی وی اندر نبیہ چھوڑنا، کیا نکرہ جبران صاب اس ویلے آرام کرنے ہین۔ اوہ شہر مینٹنگ بیچ گئے نے سن، بہوں تھکے نے ہین، جاتوں کل آیاں،“ پلس والے اس کی ہتھ نے اشارے نال اک پاسے ہن نا اشارہ کرنیاں آکھیا۔

”جناب! گجھ تہ رحم کرو، میں اک میل پیدل ٹری کے آیاں، ایہہ نکو ماہڑے پیراں نی حالت“ جمعے اُس کی اپنے پیراں نے چھالے دہسنیاں آکھیا۔

”پیدل ٹری آیاں تہ اپنے واسطے آیاں، میں کہہ تو اہڑے واسطے گڈی پہنچاں، چل لنگھ اگے داہر ماہڑے کی ڈیوٹی کرن دے۔“

”اِس تھیں پہلاں تہ اُساں کی کوئی نبیہ روکنا سا، کمال اے الیکشن تھیں پہلاں تہ جبران ہور آکھنے سن کہ ماہڑے کُہر نے بوہے تہ اُساں واسطے چو بی کہنٹے گھلے رہسن گے، فراج کہہ ہوئی گیا کہ اُساں نے اندر جان اُپر پابندی لگی گئی“ جمعے پلس والے کی آکھیا تہ جواب بیچ اُس آکھیاں ”پہلاں نی گل گجھ ہور سی چاچا اُس ویلے اوہ اک عام آدمی سن تہ اچ اوہ DDC ممبر بنی گئے ہین، DDC نا مطلب سمجھنا نہیں؟“

”ماہڑی جانے بلا، اوہ کہہ ہونا، میں سدھا سادہ بندہ ہاں۔“

”اوئے! DDC نا مطلب اے ڈسٹرکٹ ڈیولپمنٹ کونسل نامبر۔“ باقی بوہے تہ گیٹ بیچ بڑا فرق اے، انہاں نا بوہا تہ اچ وی کھلا اے ور گیٹ نہیں۔ چل جا خواہ مخواہ اپنا ویلہ نہ ضائع کر۔“

جمعہ نا کام ہوئی کے واپس کُہر داہر مُڑیا تہ ٹر نے ٹر نے سوچن لگا، اس تھیں ہزار درجے چنگا تہ اوہ ہمت خان سا جس نے کُہر ہر ویلے لنگر چلنا رہنا سا۔ نہ اوہ رات تکنا سا نہ جنیاڑ، جس ویلے کوئی کم آکھو اُسے ویلے پتر کی نال جولنا سا، لیکن ایہہ جبران تہ بڑا بے ایمان نکلیا۔ آکھنا گجھ سادہ کرنا گجھ ہور اے۔ اوہ اپنے فیصلے اُپر پچھتان لگا، لیکن ہن تیر کمان تھیں نکلی گیا نا سا۔ اوہ انہاں خیاں بیچ ٹرنا سا کہ چیچک اک سکوتی والے مُنڈے اس کی ٹھیلہ مارا ہورسی گیا۔

اوه سوچن لگا ”کتنا سکون سا اس گراں بچ“ اڄ ايہہ سکوڻياں تہ گڏياں ناشور تہ ٿو اڻ ڏوڏ
انسان ني تہ جسراں کوئي قيمت هي نيہہ رہي۔ اتھے نے نوجوان تہ جسراں چٺلے هوئي گئے نے ٻين
اوه اپنے مقصداں تھين پھٺڪي کے جبران نے مقصداں کي پورا کرن بچ لگی گئے ٻين۔ اس امن
پورنا ٺہن رٻ هي را کھا اے۔“

باب: 39

”جناب! بے شک ايہہ کہوڙے آساں نے ٻين ليکن انہاں اُپر لدھی نياں شہتير اڻ
آساں نياں بالڪل نيہہ ٻين“ الطاف تہ شوڪت نوڻ چوڪي نے افسر اڳے تہ جوڙي آ کھنے سن۔
”بلہ تہ فر ايہہ کہوڙے اُتھے کسراں بچے؟ آپوڻ ٿري گئے؟“
”جناب! آساں اپنے کہوڙے جبار کي ٿھيڪے اُپر ڊتے نے، جيہوڙ ادر يا بچوڻ ريت تہ بجري
کڏھنا اے۔“

”اوئے! ماٺري گل کن کھولي کے سني لوو، ميں بڙے بڙے لڙے سدھے کيٽے نے ٻين، کافي
چر تھين آساں کي شڪايتاں لٺھني سياں کہ اس جنگل تھين بياڙني لکڙ سمگل هوئي اے، ٺہن سچ دہسو کہ
ايہہ بياڙ نياں شہتير اڻ ٿس کس کي بيچنے هو؟“ چوڪي افسر برابر اپنے تہ اُپر کين مار نياں آ کھيا۔
”تھانيدار صاب! اس سچ آ کھنے ھاں، آساں ناسمگلنگ نال کوئي تعلق نيہہ اے، اس تہ اپنا
کم کاج کري روزي کمانے ھاں۔ ٿس اس گراں نياں لوکاں کولوڻ چٺھي سکنے هو۔ آساں کول اتنا
ٺاٺم نيہہ، تڙاک..... زور ني چند شوڪت نے مٺہہ اُپر بچي تہ اوه رو نياں بوليا ”ٿس آساں کي مارنے
کياں هو؟ اس سچ آ کھنے ھاں۔“

”ماراں نہ تہ کہہ کراں، ميں ٿساں ني آرتي، اتاراں، ٿس آ کھنے هو کہوڙے ٿساں نے
ٻين، اس نامطلب هي ايہہ اے کہ اس اُپر لدھی نياں شہتير اڻ وي ٿساں نياں ٻين، قانون تہ اپو منسي
گا۔ سدھاسدھا اپنے پپاري ناناں دہسي چھوڙ دور نہ ميں ڏو اڻ طريقہ اپنان اُپر مجبور هوئي جاساں گا۔“
”جناب! اک وار ٿس جبار کي اتھے بلاؤ تہ فر ڏدھ نا ڏدھ تہ پاني نا پاني هوئي جاسي گا“
الطاف جرات کري چوڪي افسر کي آ کھيا تہ چوڪي افسر اپنے گوچے بچوڻ موبائيل فون کڏھی کے جبار
کي فون ملا ياتہ اُدھروں واز آئي ”ٻيلو گن بولنا اے؟“

”میں نیلے ناناواں چوکی افسر بابر بولنا ہاں، ٹساں کی تھوڑے چروا سطلے چوکی آنا پیسی گا۔“
 ”اوہ ہلہ باہر صاب! دراصل میں اس ویلے جبران صاب نال اک میٹنگ پنج ہاں، آج
 نہیں آئی سکنا، کل تکساں۔“

”جناب! ایہہ سمگلنگ نا مسئلہ اے، آساں دواں بندیاں کی کہوڑیاں اُپر بیٹریاں
 شہتیریاں سمیت پکڑیا نانااے ہو، اوہ آکھنے کہ آساں اپنے کہوڑے جبار کی ٹھیکے اُپر دتے نے، اس
 واسطے ٹساں کی آج ہی حاضر ہونا پیسی گا۔“

”تھانیدار صاب! سمجھیا کرو، میں DDC ہوراں نال اس گراں نی ترقی نے منصوبے اُپر
 گل کرنا ہاں، نیل نیہہ اے کہہ کراں؟ ہوہ ہاں انہاں نے آکھن اُپر ٹس ماہڑے جے شریف تہ
 عزت دار بندے کی چوکی سدھنے ہو۔“

”ٹس چوکی اچھنے ہو کہہ میں اپنی جیب تہ شپا ہی پہنچاں!“
 ”ہلہ تہ اتنا غصہ! جاؤ میں نیہہ اچھنا چوکی، جو کرنا کری لوؤ۔“
 ”تو ٹس نال اُلجھیا ناہیں، جبران سُن جبار کولوں کچھیا تہ جبار آکھیا، جناب! ایہہ نوں
 چوکی تھیں تھانیدار اے، لگنا اُس نامغز پھری گیا نانااے، کجھ کہوڑے شہتیراں سمیت پکڑے گئے تہ
 کہوڑیاں نے مالک ماہڑا ناں لتا تہ اوہ کچھ تاجھ واسطے مگی چوکی سدھنا۔“

”آن ادھر فون، جبران اُس نے ہتھ بچوں فون لئی آکھیا، ”ہیلو بابر صاب!“
 ”ہیلو جناب ٹس گن؟“

”مگی جبران خان DDC آکھنے۔“

”السلام علیکم جبران صاب!“

”وعلیکم السلام، وعلیکم السلام، جبار آساں نا بندہ اے، اس نا خیال رکھیو۔“

”ٹھیک اے جناب! انہاں کی چوکی آن نی کوئی لوڑ نیہہ۔“

”جیہڑے کہوڑے ٹساں پکڑے اوہ گس گس نے ہن؟“

”جناب اوہ شوکت تہ الطاف نے ہن۔“

”تسائ کی پتہ اے انہاں الیکشن بیچ ماہری کتنی مخالفت کیتی نی، انہاں نی چنگی طراں خدمت کرو۔“
 ”ٹھیک اے جناب! ٹھیک اے۔ اللہ بیلے!“ آکھی کے اُس کال کٹ کری چھوڑی فر
 انہاں داہر مڑی آکھیاں ”لو پہنائی اوہ تہ صاف مگری گیا کہ میں کوئی کہوڑے ٹھیکے اُپر بیہ
 کہندے نے، اوہ ایویں ماہراناں لینے، انہاں کول کوئی لکھت پڑھت اے؟ ہُن دہسو تسائ نال
 کہہ سلوک کیتا جاوے؟“

اُدھر جبران سُن جبار کی آکھیاں ”تواہڑے کی ہُن چوکی جان نی کوئی لوڑ بیہ تہ جبار آکھیا
 ”جناب! تسائ نی واز سنی تھانیدار نی بولتی بند ہوئی گئی۔“

”اوہ چہلیا! اس کی تہ میں ہی اتھے لوایا، سوچیا کہہ ہرے کم اچھسی گا۔ اسان کی چوکیاں
 اُپرا یو جے بندے چاہی نے جیہڑے اسان نے فون اُپر بندے کی چھوڑی دین، ہُن مگی پتہ چلنا
 کہ طاقت تہ عہدے نانشہ کہہ ہونا اے۔“

”جناب! جیہڑے بندے اُس پکڑے نے ہن اوہ تہ سچ آکھنے ہن، میں انہاں کولوں
 کہوڑے کرائے اُپر کہندے نے سن لیکن لکھت پڑھت بغیر ایہہ وی سچ اے کہ اوہ لکڑوی ماہری
 اے، مگی بچائی لوو۔“

اس نیاں گلاں غور نال سنی کے جبران اپنی ٹھڈی کی ملدیاں آکھیاں ”مگی جبران آکھنے میں
 ہمت خان جیسی حویلی کی ہنائی کے اس مقام تکر بچیاں، تو کہہ سوچنا میں اتھے بند کمرے بیچ
 کے اٹھا ہاں، مگی اتھے نے چپے چپے نی خبر اے۔ گن کہہ کرنا، کتھے کہہ ہونا، مگی ایہہ وی پتہ اے
 کہ الطاف تہ شوکت نیاں کہوڑیاں اُپر لدھی نیاں شہتیراں تو اہڑیاں ہن ہورتوں انہاں کی
 پار لے نکتھیں شہر پہنچ ناں۔“

”جبران صاب!“ جبار نے متھے اُپر تریل پھٹی پئی۔ اُس تھک ہٹال نیاں آکھیاں ”جبران
 صاب! میں منی گیاں تسائ کی واقعی تسائ بازنی اکھ پائی نی اے، اگر تسائ کی پتہ سا کہ شہتیریاں
 ماہریاں ہن فر تسائ کیاں پکڑایاں؟“

”در اصل شوکت تہ الطاف الیکشن نے دوران ماہری گھلی مخالفت کیتی، لوکاں کی ماہرے
 خلاف پہرہ کائی اتھے نی سیٹ ہرائی، اسے واسطے انہاں کی سبق سکھانا بہوں ضروری سا۔ توں فکر نہ کر،

شہتیراں تو اہڑے کول واپس بھجی جاسن گئیاں، بس توں اسے طراں ماہڑے نال جڑیا رہو۔ اگے اگے تلکنا جاہور کہہ کہہ ہونا تہ گس گس نال ہونا۔ چل اٹھ آج شہر بچ میٹنگ اے، آکھی جبران واسکٹ پائی کے کمرے تھیں باہر نکلیا جتھے اُس ناسیکورٹی عملہ پہلاں ہی تیار سا۔

”ایہہ لوؤ تھانیدار صاب! انہاں دواں نے ضمانت نے کاغذات تہ انہاں کی کھوڑیاں سمیت رہا کرو، دلاور چوکی افسر نے ٹیبل اُپر کجھ کاغذ تہرنیاں آکھیا تہ تھانیدار سن کاغذ نے ورتے پرتنیاں آکھیا، دلاور صاب! اُس ہمت خان نے پُتر ہوا سے واسطے میں ضمانت منظور کری لینا ہاں، ورنہ!“

”ورنہ کہہ؟ اس جبار کی تہ اُس گجھ کری نیہہ سکے جیہڑا جبران نے پلے پٹھ چھپیا نا اے ہور جبران نیاں گلاں سنی اُس لوکاں کی پریشان کرنے ہو۔“

”دلاور صاب! DDC علاقے ناما لک ہونا اے، اُس نی گل نہ سناں تہ سناں نی سناں، جہاں نی ضمانت تکر ضبط ہوئی گئی۔ ہر گسے انسان ناک ویلہ اچھنا اے، کل تکر سناں نا ویلا سا تہ آج جبران خان نا ویلہ اے، اُس سرکاری ملازم ہاں، اُساں کی برسر اقتدار پارٹی نال ٹرنا پینا اے۔“

”تھانیدار صاب! ماہڑی اک گل یاد رکھیو، غریب تہ مسکین نی ہائے بڑی مندی ہونی اے، اس ہائے کولوں بچی رہو۔ چلو چھوڑو انہاں غریباں کی۔“

”اوہ مٹھی! چھوڑو انہاں دواں کی، لیکن شہتیراں اتھے ہی رکھیاں کیانکہ اس کاغذ بچ شہتیراں نے بارے بچ کوئی ذکر میہہ اے۔“

”تھانیدار صاب! جد شہتیراں انہاں نیاں ہین ہی نیہہ، کاغذ بچ ذکر کسراں آسی۔ اُس وی پڑھے لکھے نے ہاں، کوئی اُن پڑھ نیہہ، زفر دلاور شوکت تہ الطاف کی اپنے نال لئی گیا۔“

باب: 40

”توبہ توبہ توبہ.....! ایہہ توں کہہ آکھنا سیں؟“ پہنائی طالب حیران ہوئی غلامے کی آکھیا تہ غلامے آکھیاں ”پہنائی طالب! اہن ایہہ اوہ پرانا گراں میہہ رہیا جتھے گڑیاں منڈے اپنے بزرگاں اگے سر تھلے کری گل کرنے سن، جتھے شاگرد اپنے اُستاد نا احترام پوتھیں وی زیادہ کرنے سن، اتھے نی ہوا ہی بدلی گئی نی اے۔ آج یا سر سُن اپنے بڈھے پیو کی کٹھیا تہ ایہہ تکی کے کل اُساں نے پُتر وی اُساں اُپر تھ چکسن گے، کیانکہ خبر بورے کی تکی خبر بوزہ رنگ پکڑنا اے۔“

”اوہ پُہراوا! ایہہ سارا اُس ناقصو رے جس کی اُس انقلابی ترقی آکھی کے اپنے دلے کی تسلی دینے ہاں، کل اُس ویلے ماہرا سر شرم نال تھلے ہوئی گیا جس ویلے میں نویں شڑک نے کنڈے اُپر اک صابن نی مشہوری نابورڈ متلیا جس بچ اک ادھنگی گڑی نیلے پانی نی ڈاب بچ چھال مارن واسطے تیار کھلتی نی سی، طالب افسوس جتانیاں آکھیا۔

”بلہ! توں اُس بورڈ نی گل کرنا میں جیہڑا مسیت نی کھبی بکھی لگیانا۔ اُس کی ڈاب میہ سوئمنگ پُل آکھنے“ غلامے اُس کی وضاحت کرنیاں آکھیا۔

”جانے ماہری بکا، ستر سال اسے سادگی بچ کڈھی چھوڑے؟ ایہہ سارا گجھ توں جانیں جیہڑا دس جماعتیں پڑھی گیا نہیں، مگی صرف اس گل نا افسوس اے کہ کسے وی بندے اس گل ور اعتراض نہیہ کیتا کہ مسیت نے نیڑے اس قسم نابورڈ کیاں لایا گیا؟“

”افسوس..... کُن کرسی افسوس! بچ چھ سال پہلیں مسیت بچ فجر نی نماز ویلے چار بچ صفاں ہونی سیاں، ہُن اک صف وی بڑی مشکل نال ہونی اے، اوہ وی بزرگاں نی۔ جوان تہ سویلے اٹھیناں ہی موبائل نال چمٹی جانے۔ پرسوں میں اپنے پُتر بلال کی آکھیا سا کہ چل اٹھ مسیت جاتہ اُس اگوں جواب دتا، نماز پڑھن واسطے مسیت جانا ضروری اے؟ کھر بچ وی تہ نماز پڑھی سکے ہاں، باہر کافی ٹھنڈاے، میں اتھے پڑھی لیاں، اُس جاؤ، اُس کی اپنیاں سنگیاں کی ملنا ہوسی۔ بس میں چُپ کری باہر نکلی آیاں۔ اُس بورڈ نی گل کرنے ہو؟ تکنے میہ ہائی سکول نے سامنے سگرٹ تہ تمباکوئی کتنی بڑی ہٹی کھلی نی اے، جد کہ سرکار نا قانون آکھنا کہ سکول تھیں اک کلومیٹر دور تکر سگریٹ بچنا ہور پینا سخت منع اے، لیکن مجال اے کہ کوئی چوں چراں وی کرے، کیا تہ اوہ ہٹی جبران نے سالے نے پُتر نی اے۔ ایچے حالات بچ کہہ بنسی اس گراں نا؟“

غلامے اک لمی اُف کیتی۔

”غلامیا! جل اُس گلاب دین نے کھروں اُس ناپتہ کری آواں، پہنائی طالب ہٹی نے تھڑے تھیں جنواں اُپر ہتھ رکھنیاں اٹھیا تہ غلاما وی اُس نے نال قدم ملانیاں اُٹرن لگا۔ تھوڑے چر تھیں بعد اوہ دوئے گلاب دین نے کھر پہنچی گئے۔ غلامے بو ہٹھکوریاتہ یا سر بو ہٹھولنیاں چکھیا

”کہہ گل اے؟ کس کی لوڑ نے ہو؟“

غلامے حیرانی نال آکھیا ”اوہ یاسر! کل تکر توں اس گراں بچ نکر لائی پھر نا نا ہونا سائیں
ہور آساں نے مگر چا چا مکھانے دیو چا چا پھلیاں دیو آکھنیاں دوڑنا سائیں، آج توں آساں کولوں
آساں کی پچھان پچھنا سائیں ہائے بسوس؟“

”میں پہنائی غلام ہاں بلال نا بیوہ ہور ایہہ پہنائی طالب اے فارسٹر اولیں نا بیو۔“
”او..... سوری میں تئساں کی پچھانیا میہہ کافی چر بعد تکیا، خورے اسے واسطے۔ آؤ
آؤ لکھی آؤ، فر دوئے بیٹھک بچ پیتی گئے تہ غلامے پچھیاں ”پہنائی گلاب دین کتھے اے؟“
”ہوسی گئے کمرے بچ ٹہنگی بیٹھانا، آج کل اوہ کافی چڑچڑا ہوئی گیانا اے، نہ گئے نی گل
ستنا تہ نہ ہی گئے نی صلاح، بس اپنی کرنا رہنا،“ یاسر تک چا ہڑی آکھیا۔

”پتر! ہن اوہ بزرگ ہن، اس عمر بچ ایہہ کجھ لازمی اے، طالب سُن آکھیا۔
حالیں اوہ گلاں ہی کرنے سن کہ اتنے بچ گلاب دین گھڈا گھڈا ٹرنیاں بیٹھک بچ
بڑھنیاں سلام کہتی تہ غلامے ہور طالب وعلیم السلام کری مصافحہ کیتا۔ کہہ حال اے گلاب دینا؟
کافی عرصہ ہوئی گیاتگی تکتے نیاں سوچیا تو ہڑی خیر خیر ہنی آواں، طالب آکھیاں۔
”اس تھیں پہنڈا حال ہور کہہ ہوسی، اپنی ہی اولاد دشمن ہوئی گئی،“ گلاب دین نیاں
آکھیاں چوں اتھروں بکن لگے تہ غلامے آکھیاں ”اے! ابھی گل نیہہ آکھنیا سرتو ہڑے کالے
ناٹوٹا اے، تو ہڑا سکا پتر، کہہ گل ہوئی گئی جے توں اُس تھیں اتنا بدظن ہو یا نا ہن؟“
”اوہ کہہ پچھنا سائیں پہنائی! ساری عمر غریبی بچ کٹی چھوڑی۔ اپنا پٹھ کپی کپی کے تھوڑی جئی
زمی ہندی سی سوچیا سا بڈھیے ناسہارا بنسی، اُپروں ایہہ نالائق پتر جیہڑا ماہڑے پچھے لگانا اے کہ
زمی نے کاغذ مگی دے تہ میں زمی نیچی گڈی ہنساں۔ تئیں دہسو میں کراں تہ کہہ کراں ماہڑے
انکار کرن ور اُس ماہڑی مار کٹائی کری جگھ پہننی چھوڑی۔“

”ایہہ توں کہہ آکھنا ہن؟ یاسر تئی کٹیا؟“

”آہو! میں کٹیا، اس نیاں گلاں بچ مت آنے ہو، ایہہ پچھوٹھ آکھنا، جے میں اس کی
سدھا آکھیا کہ رہن جو گا چنگا سو ہنا مکان اے، تھوڑی زمی رہن دیو تہ باقی نیچی میں گڈی لیاں
تہ کجھ کم کاج کرساں مگر ایہہ اس جائیداد اُپر سپ ہاروں کنڈلی ماری بیٹھانا اے، بس اسے گل ور

ماہڑے کی گھنڈی نال مارن لگاتے اس کی ماہڑے ہتھوں تہکا لگا، اسے کی ایہہ گٹ آکھنا ہور مگی بدنام کرنا اے، پاسر تاڑتاڑ کر نیاں آکھیا۔

”پُتر! تگی ایہہ پتہ کہ تو اہڑی ماؤ نے مرن تھیں بعد اس اپنی ساری جوانی تو اہڑے واسطے قربان کری چھوڑی، صرف ایہہ سوچی کہ اگر اس دُوا بیاہ کیتا تہ پتہ نیہہ متریری ماء تو اہڑے نال کہہ سلوک کرسی۔ اس تگی دُدھ پلائی ایہہ اپنا خون پلائی جوان کیتا نا اے، غلامے اُس کی سمجھانیاں آکھیا تہ یاسر پہڑ کی گیا، اگر انہاں مگی پالی پوسی بڑا کیتا، ماہڑے اُپر کوئی احسان تہ نیہہ کیتا۔ سارے ماء پے اپنی اولاد کی اسے طراں پالنے ہن۔ انہاں مگی جمیا کیآں؟ قصور انہاں نا اے، ماہڑا ایہہ ہُن اگر میں گڈی لئی کے کجھ کم کاج شروع کرنا چاہنا ہاں تہ اس بچ غلط کہہ اے؟“

”پُتر! آخر ایہہ تو اہڑا پیو اے ایہہ کافی کجھ سوچنا اے، تو اہڑا بیاہ کراسی، اُس واسطے ٹوماں وی آنیاں ہن، اُس ویلے کتھوں رقم آنسی گا؟“ طالب یاسر کی سمجھان نی کوشش کیتی۔

”دکھو چا چا! روزگار ہوسی تہ کوئی بیاہ وی دیسی ویسے ایہہ سارا کجھ اج وی ماہڑا اے تہ کل وی ماہڑا، ایہہ ہور کتنے تہیاڑے زندہ رہسی، سارے گراں نیاں مُنڈیاں کول نویاں نویاں گڈیاں ہن، نویاں نویاں چیز نیاں پینٹاں ہن، ماہڑے کول ایو پرانیاں پینٹاں۔ مگی دوستاں بچ جان تھیں شرم اچھنی اے ایو اک پیو نا فرض اے؟“

”پُتر! جیسا وی اے، تو اہڑا پیو اے۔ اس نے مرن تھیں بعد جو تو اہڑی مرضی اے کر مگر اس ویلے توں اس نال زور زبردستی ایہہ کری سکسیں۔“

”تُس اس کی غلط صلاح دینے ہو، تَساں کی ماہڑی طرفداری کرنی چاہنی کہ ماہڑی زندگی کسراں بسر ہووے۔ دکھو تَس اس معاملے بچ نہ پووتہ بہتر اے، ایہہ آساں نے کُہرنا مسئلہ اے، اُلٹا تَس اس کی پہڑ کانے ہو، یاسر طیش بچ آئی آکھیا۔

”پُتر! اُس تگی ایہہ سمجھانے ہاں کہ پیو نال زیادتی نہ کر، ایہہ بزرگ اے۔“

”تَساں بڈھیاں نا ایو تہ سیاپا اے، جینے جی تَس اولاد کی ترسانے رہنے ہو ہور مرن تھیں بعد سارا کجھ اتھے چھوڑی جانے ہو۔ مہربانی کری تَس نکلو اتھوں، ماہڑا داغ پھری جاسی گا، یاسر نے ایہہ الفاظ سنی طالب غلامے داہر تکن لگا۔ فر طالب گلاب دین کی آکھیا، ”چنگا پہنائی! رب

نے حوالے، طالب تہ غلامہ بیٹھک تھیں باہر نکلی گے تہ یاسر پیوکی آکھیا ”بلا گس کی بلا نائیں“ آئے سن بڑے تو اہڑے حمایتی بنی کے، جس ویلے توڑیں توں مگی زمی نے کاغذ میہہ دیسیں، پیا رہو اس کمرے بچ، آج تھیں تو اہڑا کھانا پینا بند۔“ فر اُس گلاب دین کی بانہہ تھیں پکڑی تہر یکینیاں اک کمرے بچ بند کری چھوڑیا۔

باب: 41

”کہہ ماہڑا اوقصو رے کہ میں تہساں کی اپنی اولاد ہاروں پالیا، جس ویلے تہساں کی اناج نی لوڑ پئی میں دتا“ تہساں نی ہر ضرورت پوری کیتی، کہہ مگی اسے گل نی سزا دتی تہساں ماہڑے شکم کی تہساں پھنڈر کری چھوڑیا، جس ویلے ماہڑی چہول بچ ہر پاسے ہریالی ہونی سی تہ قدرت دی تہساں نی محنت توڑ چاہڑنی سی۔ جس ویلے ماہڑے سینے اُپر داندان نی جوڑی مٹکی مٹکی ٹرنی سی تہ خوشی نال ماہڑا دل مچلی جانا سا، جس ویلے تہساں ماہڑے سینے اُپر ہل بانہہ سیو تہ ماہڑے کالجے بچ ٹھنڈ پینی سی، آخر کہہ قصور سی ماہڑا کہ تہساں ماہڑے داہروں منہہ پھیری کہندا۔ مگی ماہڑا قصور دہسی جاؤ، مگی ماہڑا قصور دہسی جاؤ۔“ طارق نی زمی نے ڈوگے اس نیاں پیراں کی جسراں جکڑی ہندا ناسا۔ اُس بہوں کوشش کیتی کہ اوہ قدم اگے بدھاوے لیکن اس نے پیر جسراں بکو جائی جمی گئے نے سن۔ اس غور نال تکیا تہ اس بچ کنال نے ڈوگے بچ دو، دو رتکر بڑے بڑے جنڈ، لمان لمان کہنا تہ پہنگ جمی نی سی۔ جنڈ نے کنڈے اُس داہر اس طراں اکھاں کڈھی کڈھی تکتے سن جسراں پشلے کئی سالان نابدلہ لین واسطے تیار بیٹھے ہوون۔ اک بڑا کنڈا اُس نی لوئی نال اڑی کے چکھن لگا ”ہن دہس کدھر جاسیں؟ کسراں جان چھڑا سیس ماہڑے کولوں؟ اک تہیاڑے توں ماہڑے وجود کی اس زمین بچ اُگن ہی میہہ دینا سائیں، تالی تہ گوڈی کرائی کے ماہڑیاں جڑاں توڑیں پٹی چھوڑنا سائیں، اس ویلے نازک تہ بے بس ساں، میں ورا ج اس سارے ڈوگے اُپر ماہڑا راج اے..... ہا ہا ہا۔“

طارق زونال گھنڈی ماری تہ لوئی کنڈے تھیں چھڑکی گئی، اس نے کھبے پاسے اُچی اُچی پہنگ جس کی پشلے وقتاں بچ ویرانی نی علامت سمجھیا جانا سا، اُس داہر تکی ہسیناں آکھسی سی ”کل توں اُس ڈوگے نامالک سائیں ورا ج میں اس نی رانی ہاں۔ نماشاں ویلے کتنے ہی نوجوان ماہڑی

چھول بچ اپنی لت پوری کرن واسطے اچھنے ہن، میں تو اہڑی نسل کی اناج نے بدلے اپنی میل کھلانی ہاں، جس نال اوہ مدہوش ہوئی زندگی نے سارے غم تہ پریشانی پہنکی جانے ہن، ہا ہا ہا ہا۔“

طارق دواں ہتھاں نال اپنا سر پکڑی تھلے پئی گیا۔ اس نادل کرنا سا کہ اپنیاں ہتھاں نال ایہہ سارے جنڈ بوٹے تہ پہنگ پئی اس زمی کی فراک وارا آباد کرے جھتے ہر پا سے کنک جہاں تک نیاں سبز فصلاں لہراں لیکن آج اُس نیاں بڑیاں بانہواں بچ اوہ طاقت میہہ ریٹی نی سی، اُس نے جسم کی بڈھیمے ناکیڑا لگی گیانا سا جیہڑا اُس کی اندرو اندری کورنا جانا سا۔ جہاں پُراں واسطے اُس اپنی جوانی گالی، ایہہ زمی سمہالی رکھی نی سی، جہاں واسطے اُس اپنا بڈھ کچی کچی ایہہ زمیناں خریدی نی سیاں اوہ تہ اناج آرام طلبی نی زندگی گزارن بچ مست سن۔ جدید سہولتاں نیاں سنگلاں انہاں کی اسراں جکڑی رکھن انا سا کہ اوہ پرلے درجے نے آلسی بنی گئے نے سن۔ اُس نے ترے پتر جہاں کی اوہ اپنیاں بانہواں سمجھنا سا، آج اوہ بانہواں نویں فاج نا شکار ہوئی گئیاں نی سیاں۔ اک ویلہ سا جدوں اوہ سویلے سویلے کھروں رمی لئی کے زمیناں بچ جانے سن تہ جھے بنائی کے زمی گھنی کے دوپہری ویلے واپس اچھنے سن ہو آج جدید سہولتاں انہاں نیاں ہتھاں کی اتنا نا کارہ بنائی چھوڑیا کہ اوہ ہن رمی وی میہہ چکی سکے۔ طارق نیاں اکھیاں تھیں چھم چھم اتھروں بہرے سن، اُس کی لگا کہ پہنگ اُس نے اس حال تہ بے بسی اُپر گڑا کے مارنی اے ہو آکھنی اے۔

”رورو! تو اہڑی قسمت بچ رو نا ہی لکھیا نا اے رورو..... رورو..... ہا ہا ہا ہا۔“

طارق سُن غصے بچ اُٹھی اپنی کھنڈی نال پہنگ کی چمنیاں آکھیا ”میں تُّساں نیاں جڑاں پئی چھوڑساں، میں تُّساں کی اگ لائی چھوڑساں، میں تُّساں نا وجود مٹائی چھوڑساں۔“ اُس نیاں بڈھیاں بانہواں بچ عجیب سی طاقت آئی گئی۔ اس ادھے ڈوگے نی پہنگ چنہمی چھوڑی، فر تھکی کے اوہ ڈوگے بچ پئی گیا۔ اتنے بچ اُس نیاں کنناں بچ موٹر سائیکل رکن نی واز پئی۔ اُس سر چائی تکیا تہ کوئی اُسے داہر ٹرنا سا۔ بزرگی بچ ہن اُس نیاں اکھاں نی لوہ وی کھنٹی گئی نی سی۔ اُس اپنی عینک سدھی کری تکیا تہ اُس نے اگے اک نوجوان کھلا سا ”چاچا اس عمر بچ اتنی زور آزمائی چنگی میہہ، تکیو تُّساں کی ساہ چڑھی گیا، ایہہ لوہ پانی پی ہنو“ اس طارق داہر منرل واٹرنی بوتل بدھانیاں آکھیا۔

واقعی پہنگ چہمی چہمی اُس کی ساہ چڑھی گیا ناسی۔ اُس تاویلیاں ہی نو جوان نے ہتھ بچوں پانی نی بوتل پکڑی ہو رخت غٹ کر نیاں خالی کری چھوڑ لیس۔
 ”توں کن ہیں پتر ا؟“ اُس نو جوان کولوں چکھیا۔

”چا چا میں جبران خان نازکا پتر جمشید ہاں دراصل میں ٹساں کی ہی لوڑ ناساں۔“
 ”کیاں ماہڑے تکرنگی کہہ کم اے؟“

”چا چا! ایہہ زمی تہ ہن ویران ہوئی گئی، اس رکڑ زمی بچ ہن کوئی فضل نیہہ اگن لگی،
 ٹس ایہہ زمی ماہڑے کی بیٹی چھوڑو، میں اتھے اک شاندار شاپنگ کمپلکس بنائی اس گراں کی
 شہر بنائی چھوڑساں۔“

”پہلاں ہی ٹساں کیہڑی کسر چھوڑی اس گراں نے ماحول کی خراب کرنی، اک
 کنکریٹ جنگل بنائی چھوڑیا جے۔ ایہہ زمی ویران اے، رکڑ اے، جو گجھ وی اے ایہہ ماہڑی ماء
 اے، میں اپنی ماء ناسودا کدے نیہہ کرساں، طارق دوٹوک آکھیا تہ جمشید جواب بچ آکھیاں“ چا چا
 توں تہ کل مری جاسیں، فر تو اہڑے پتر آپوں بیٹی چھوڑسن۔“

”نیہہ..... ہرگز نیہہ..... میں مرن تھیں پہلاں ہی وصیت کری جاساں کہ ایہہ
 زمین گراں نیاں لوکاں واسطے بطور قبرستان استعمال کیتی جاوے۔ اس اک ہو رکھڑی پہنگ اُپر
 زور نال مر نیاں آکھیا۔ نیہہ..... نیہہ..... نیہہ.....“ اسے نال اُس پاسا پر تیا تہ کھٹ
 تھیں تھلے ہی پیا۔ اوہ پوری طراں جا گیا تہ اُس کی قبرستان یاد آیا۔

باب: 42

میردادنا نواں مکان لھلھنا سا، رتے رنگ نی چھت اُپر جس ویلے تہ پنی سی تہ اکھاں
 اگے تارے نچن لگنسن۔ جدوں زلیخا کاڈا کری جبران نے منڈے نال نی گئی تہ میرداد شکر پڑھیا
 کیا نکہ شرافت علی نے دوئے پتر کا فی گہنکدوسن۔ گل گل اُپر تلواراں کڈھنسن، اگر جنید نایاہ
 اُتھے ہوئی گیا ہونا تہ پتہ نیہہ کتیاں کچھریاں کرنیاں بیون ایں۔ اُس تہیا ڈے پنچایت نے فیصلے
 بچ پتہ نیہہ جنید کی کدھروں عقل آئی گئی تہ اُس سر بچ ہو راں کولوں ہمت کری چکھیا ”اگر ٹساں نی
 چٹی گرتی اُپر کالی شیا نی ناداغ لگی جاوے تہ کہہ ٹس فر وی ایہہ کرتی لاسوگے؟“ سر بچ ہو راں کول
 جنید نے سوال نا کوئی جواب نیہہ سا۔ اُس تہیا ڈے مگی پتہ چلیا کہ ماہڑی ٹہری سروا کتنی عقلمند تہ

زیرک اے جس مگی سمجھایا کہ ٹس پنچایت بچ چپ کمری رہیو! اگر گل کرنی پی تہ جُنید آپے گل کمری گا۔ ایہہ تہ مگی بعد بچ پتہ لگا کہ سروا جُنید کی پہلاں ہی سمجھائی رکھیا ناسا کہ گڑی دس تہیا ٹرے غیر مرد کول رہی تہ آئی، تُوں کییاں یوسف نا جُٹھا کھاویں۔

میر داد سو چیا جو ہو یا چنگا ہو یا، قادرے نی تہی بانو کی جُنید پسند آئی گیا تہ جُنید اُس نال بیاہ کرن واسطے راضی ہوئی گیا۔ ٹھیک اک مہینے تھیں بعد جُنید نا کاح بانو نال ہون والا سا اُدھر قادر وی اپنے کو ٹھے تھیں تھوڑا دُر نوں پکا مکان بنا ناسا۔ بس ہُن دروازے تہ باہریاں نے پلے لان نا کم جاری سا۔ اک تہیا ٹرے میر داد موٹر سائیکل اُپر ادھروں لگنا سا تہ اُس سو چیا نیٹے پچیا ناہاں کییاں نا قادرے نے مکان کی نظر ماری آں کہ کم گتھے پچیا۔ اُس موٹر سائیکل مکان نے باہر کھلا کیتا ہور مکان نے اندر بڑھی گیا۔ اک دو کمریاں کی نظر ماری اوہ بیٹھک بچ بڑھیا جتھے اک ترکھان چاء پینا سا تہ اُس نے کول ہی بانو بہینی کے کھڑ کھڑ ہسنی سی۔ میر داد کی تکی اوہ کھلی ہوئی کے بولی ”السلام علیکم پنا پنا!“

”وعلیکم السلام! تُوں اتھے کہہ کرنی ہیں؟“ میر داد پکا منہہ کمری کھس۔ ”لالہ ہور بلڈنگ نے کم اُپر گئے نے ہن تہ اعظم پیر شہر گیا نا اے اسے واسطے میں آپوں چاء لئی آیاں“ بانو حیا نال اپنا پلہ انگلی نال پہلیٹیاں جواب دتا۔

”بھیا کیا نام ہے آپ کا؟“ میر داد کا لے شیاہ ترکھان کولوں پچھیا۔

”ہمارا نام محمد جیا الدین ہے“ اُس کپ تھلے تہر نیاں آکھیا۔

”کہاں کے رہنے والے ہو؟“ میر داد اُس نے جسم نا جائزہ لییاں آکھیا تہ ترکھان اک پلے اُپر پینسل نال لیک ماریاں آکھیا ”بابو جی! ویسے تو ہم سینتا مڑی بہار کے رہنے والے ہیں لیکن پچھلے دس سال سے آپ کے شہر میں کام کر رہے ہیں، قادر صاحب کے ساتھ ڈیڑھ سال ہو گیا۔“

”یہاں کب سے کام کر رہے ہو؟“ میر داد پلے کی ہتھ لائی تلکیاں پچھیا۔

”بابو جی! یہاں تو ہم مہینہ بھر سے کام کر رہے ہیں بس اب کچن کا کام رہ گیا ہے بانو جی وہی نقشہ ہمیں سمجھا رہی تھیں“ ترکھان سُن کلمتری نال پلہ سدھا کرنیاں جواب دتا۔ ”پنا پنا جی! ٹس چاء پیو؟ اس تھر ماس بچ چاء اے“ بانو بچوں بولی پئی۔

”میہ میں چاء میہ پینا۔ ایہہ تہ چاء پی رہیا توں ہن اتھے کہہ کرنی ہیں؟ جا کہہ“
میرداد پکا منہہ بنائی آکھیا تہ بانو پُ اعتماد لہجے بچ بولی ”بس اس کی رسوائی نانشہ سمجھائی لوں تہ
فرٹری جاساں، آج کل ریڈی میڈ کچن چلے نے ہن ناسے واسطے اس کی سمجھنا پینا کہہ رہے
خراب نہ کری چھوڑے۔“

”ایہہ کم مرداں نے ہونے توں جا کہہ قادر یا عظیم کی آکھ اس کی آپوں سمجھاؤں، تہنیاں
نا غیر محرم اگے اسراں کھلا رہنا چنگی گل میہہ ہونا، چل جا کہہ“ میرداد ناراضگی نا اظہار کرنیاں آکھیا
تہ بانو تھر ماسی تہ چھنجی چائی کے مکان تھیں باہر نکلی گئی تہ میرداد باقی کمریاں نا جائزہ کہند اہور فر
ترکھان کی آکھیاں ”تھوڑا ہاتھ تیز چلاؤ، اگلے مہینے بانو کی شادی ہے، ایہہ سنی ترکھان چکھیا“ بابو
جی! آپ نے بتایا نہیں کہ آپ کون ہیں؟ پہلی بار آپ سے ملے ہیں نا؟“

”بانو میری ہونے والی بہو ہے، میرے بیٹے جنید کی پتی بنے گی“ میرداد بڑے ترٹال
جواب دتا تہ ترکھان بولیا ”بابو جی! آپ بہت قسمت والے ہیں کہ بانو جی آپ کے گھر کی بہو
ہونے جا رہی اے، وہ بہت اچھی بہو ثابت ہوگی۔“

”ٹھیک ہے، ٹھیک ہے، کام پر دھیان دو،“ آکھی کے میرداد اتھوں نکلی آیا تہ کہہ پچھن
توڑیں اُس نے دماغ بچ کئی طراں نے سوال جمے۔ شامی میرداد اُس قدرے کی فون کیتا، ادھر
ادھر نیاں گلاں کرن تھیں بعد میرداد قادرے کی آکھیا ”آج میں تو اہڑے نوں مکان کی نظر مارن
گیا ساں تہ اتھے بانو ترکھان واسطے چائے گئی نی سی، گڑی نی ذات اے گسے ہو رکی پہنہ جیسا
کرو، آج کل زمانہ ٹھیک میہہ، اس طراں تہنیاں پہنیاں کی کہنلیاں میہہ پہنہ جیسا چاہی نا۔“
اس اُپر قادرے بڑے اطمینان نال آکھیاں ”میرداد صاب! اُس فکر نہ کرو، ضیا الدین
کہہ رہے نا بندہ اے، اُس کی دس سال ہوئی گے ماہڑے نال کم کرنیاں، اُس چھوڑا انہاں فضول
نیاں گلاں کی، بس اُس بیہا نی تیاری کرو، میں آج ہی سنیارے کی دس تو لے سونے نی سائی دینی
آیاں باقی داج نا بند و بست وی ہوئی جاسی۔“ سونا تہ داج نا ناں سنی کے میرداد نی بولتی بند ہوئی گئی،
اس کال کٹ کری فون تھلے رکھنیاں اپنے آپا نال آکھیا ”دس تو لے سونا، ایہہ ہوئی نا گل۔“

انمول سنگھ ناٹرک کھا دیکھنے لگی۔ گیسٹ تھیں اندر بڑھیا تہ چھوٹو باہری داروں چھال ماری تہ چچے داہر تکنیاں آکھیا ”اُستاد جی! آن دیو آن دیو! بس بس تھوڑا سبے کٹو۔ آہو ہن آن دیو پچھے بس..... ٹھیک اے!

چھوٹو وی امن پور گراں نارہن آلا سا۔ اس نا پوسنتو کھ سنگھ نی ٹرانسپورٹ کمپنی بیچ ڈرائیور سا، اک ایکسیڈنٹ بیچ اُس نی موت ہوئی گئی تہ فر انمول سنگھ اُس کی اپنے ٹرک نال اس واسطے کلینڈر رکھیا تاں جے اوہ بلیں بلیں ڈرائیوری سکھی جاوے تہ اپنے کبڑا خرچہ ٹورن نے قابل ہوئی جاوے۔ جدوں کدھرے ٹرک نا ٹائر پکچر ہونا تہ اوہ بڑے پیار نال چھوٹو کی جیک چاہرنا تہ بولٹ کھولنا سکھانا، حالانکہ چھوٹو صرف سو لاں سال نا سا مگر اس نا ذہن کافی تیز سا۔ ہر گل بو وار آکھی کے سچھی جانا سا۔ کدے کدے انمول سنگھ اس کی ٹرک نے اسٹیرنگ اُپر بٹھائی ٹرک اگے پچھے کرن واسطے وی آکھنا سا۔ ایہہ تکی انمول سنگھ خوش ہوئی جانا ہو ر اُس کی چھوٹو نی ماء سعیدہ نی گل یاد اچھنی جڈوں اُس آکھیا سا ”ویر جی! ماہڑا چھوٹو پہلاں رب نے حوالے تہ فر تئساں نے حوالے اے اے اس کی بیوی کی محسوس نہ ہون دیو۔“ انمول سنگھ آکھیا سا ”اوہ پھینے! توں فکر نہ کر، چھوٹو کی میں اپنے جسپریت ہاروں رکھساں گا، واہگر وچا ہیاتہ ایہہ جلدی ڈرائیور بنی پہنائی غلامے ناٹرک چلاسی گا۔“

انہاں گلاں کی ذہن بیچ رکھی کے انمول چھوٹو نا خاص خیال رکھنا سا، جو کجھ آپوں کھانا ایو کجھ چھوٹو کی وی کھلانا۔ چھوٹو وی انمول نی بہوں عزت کرنا سا ہو ر ہر گل منسا سا ”ٹھیک اے استاد جی! سارے ٹائر چیک کری ہندے ٹھیک ہن۔“ انمول جیہڑا چھوٹو کی تہیان لائی کے تکتا سا، اُس نی واز نال تہیان ٹٹی گیا، چل پڑا نیجر کی ملی آنے ہاں، انمول چھوٹو نال فیکٹری نے اندر بڑھی گیا۔ نیجر نال کجھ گل کرن تھیں بعد اوہ اُس نے جواب کی اڈیکن لگا۔ نیجر منشی کی بلائی آکھیا کہ اس تھیں بعد انمول سنگھ نے ٹرک بیچ کھا دل دوتاں جے اوہ پرسوں فرمڑی آئی سکے۔ فر اُتھے نیاں مزدوراں ٹرک بیچ کھا دل دی تہ اتنے بیچ اک منڈا انمول کول آئی بولیا ”اُستاد جی! ایہہ لوو چلان! پوریاں اک سو اسی پوریاں ہن۔“ انمول سنگھ چلان پکڑنیاں اُس منڈے کی غور نال تکتن لگا، لیکن منڈا بے فکر ہوئی ٹری گیا۔ انمول چلان ہتھ بیچ پکڑی اُس کی جانیاں تکتا رہیا۔

”اُستاد جی! پہنکھ لگی نی اے“ چھوٹو اُس نی بانہہ بلانیاں آکھیا تہ انمول کی چھنڈ جی لگی۔
 ”جُل ٹہنا بے تھیں دو دو پھلکے کھائی لینے ہاں۔“ فر دوئی کھا دیکڑی نے باہر بنے نے
 ٹہنا بے اُپر رُٹی کھان لگے۔ چھوٹو دو رُٹیاں کھائی رہیا تہ اس تکیا انمول حالیس ادھی روٹی کھا دی نی
 اے تہ اُس پُچھیا ”اُستاد جی میں کافی چرتھیں تکنا ہاں کہ تُس کُجھ سوچنے ہو؟“
 ”کُجھ نیہہ پُتر اکھا رُٹی۔“
 ”نیہہ اُستاد جی! تُس کُجھ پریشان ہو۔“

”چھوٹو پُتر! اوہ جیہڑا مُنڈا چالان لئی آیا سا، میں اُس کی کدھرے تکیا نا اے مگر یاد نیہہ
 اچھنا، بس اُسے سوچ نچ ڈُبیانا ہاں۔ چل کوئی گل نیہہ آپے یاد اچھسی کھائی ہن رُٹی۔“ فر اوہ دوئی
 رُٹی کھان نچ مصروف ہوئی گے۔ ”مُنڈا یا! اک پھلکا ہور لے آ“ انمول ٹہنا بے والے مُنڈے کی
 آکھیا تہ فر دوئے رُٹی کھائی ٹرک کول پُچھے تہ اوہ مُنڈا فر اک پرچی لئی کے انمول کول آیا ”اُستاد
 جی! ایہہ گیٹ پاس اے۔“ انمول گیٹ پاس لئی ٹرک اشارٹ کیتا تہ تھوڑا اگے جانی کے اُس زور
 نال بریک ماری تہ چھوٹو پُچھیا ”اُستاد جی کہہ ہو یا؟“
 ”اوہ پُتر! یاد آئی گیا کہ اس مُنڈے کی کتھے تکیا نا اے آج بڑا پہناری مسئلہ حل ہوئی گیا۔
 چل چل جلدی کر جتنا جلدی ہوئی سکے امن پور پُچھن اے۔“ فر اُس کُجھ چھوٹی ایکسلیٹر اُپر پیر
 تہر یا تہ ٹرک ہوانال گلاں کری اپنے منزل داہر بدھی گیا۔

باب: 44

شرافت علی نا پُتر کدھرے تھیں موٹر سائیکل اُپر اچھنا پیا سا، جیاں ہی اوہ قادرے نے کُہر
 کول پُچھیا تہ اُس تکیا کہ اُس نے کُہر نے باہر کافی پہنڈ پُچھی ہوئی نی اے تہ اُس موٹر سائیکل کی
 بریک ماری روکیا، فر اُس اک بندے کی اپنے داہر سدھی پُچھیا ”اتھے کہہ گل اے؟ لوک کیاں
 کُٹھے ہوئے نے ہین؟“ ”مگنی نیہہ پتہ میں ہن آیاں“ آکھی کے اوہ بندہ اگے داہر ٹری گیا۔ فر
 اُس اسے گراں نے اک بندے صدیق کی پُچھیا تہ اُس سلیم نے نیڑے آئی گوشے نچ کُجھ آکھیا تہ

اُس نے گل سنی کے سلیم نے ہوش اُڈی گئے۔ ”ایہہ تُوں کہہ آ کھنے ہو؟“ سلیم صدیق کی حیران ہوئی چکھیا تہ اُس آ کھیا، سلیم صاب! ایہہ گل بالکل سچ اے اسے واسطے پولیس آئی نی اے۔“ اتنے بچ قادرے نے بیہڑے بچوں پلس نی چپسی نکلی تہ چوکی داہرڑی گئی۔ سلیم وی موٹر سائیکل سٹارٹ کیتی تہ گولی نی رفتار نال کُہر داہرڑی گیا۔ جیسا ہی اوہ اپنے کُہر پُچھیا تہ اُس گیٹ نے باہر ہی موٹر سائیکل روکی ہور تیز تیز ٹرنیاں بیہڑے بچ نوکر کولوں چکھیا کہ ”پہنا پا ہور گتھے ہین؟“ تہ اُس آ کھیا ”اوہ اندر کمرے بچ ہین۔“ اوہ سپار بچ بڑھیاں ہی زور زور نال پہنا پاجی پہنا پاجی! بلان لگا۔“ اک کمرے بچ اس لوڑیا تہ شرافت اُتھے نیہہ سا، اوہ دُوے کمرے بچ پہنا پا..... پہنا پا بلان لگاتے بچ اُس نی ماء رسوئی بچوں نکلی تہ اُس کی تکی بولی ”کہہ گل اے؟ خیر اے نا؟“

”پہنا پا ہور گتھے ہین؟ میں اُنہاں نال ضروری گل کرنی اے۔“

”اوہ غسل خانے بچ نماز واسطے مُنہہ تہو نے ہین۔“ اتنے بچ شرافت علی غسل خانے

بچوں نکلیاں آ کھیا ”تُساں ماء پُتراں کہہ رولا پاپانا اے؟“

”پہنا پاجی..... پہنا پاجی!“ سلیم کی ساہ پھوکی چڑھی نی سی۔

”کہہ آ کھنا چاہنا ہین بول نا“ شرافت تو لیے نال مُنہہ پو بھنیاں چکھیا۔

”پہنا پاجی! اوہ قادر اے نا“ سلیم کی گل ہی نیہہ نکلی سی۔

”اوہ ماہڑے کی وی پیتے اے کہ قادر اے اُسی کہہ ہو یا؟ تھل نال دہس۔“ کہہ اوہ فوت

ہوئی گیا؟“ اُس نی ماء بچوں بولی ”نیہہ اماں! اوہ فوت نیہہ ہو یا بلکہ اُس نی تہی بانوئی گئی۔“

”کہہ! اوے جس نال بیاہ کرن واسطے جُنید زلیخا کی ٹھکرایا سا، اُس نی ماء حیرانی ظاہر

کرنیاں چکھیا۔“ اگلے ہفتے تہ اُس ناکاح سا جنید نال، شرافت حیرانی نال آ کھیا۔

”آ ہو پہنا پاجی! قادرے نے کُہر پلس آئی نی سی، میں آپوں تکیا۔“

”ہُن پتہ لکسی میر داد کی کہ کا ہڈا کس کی آ کھنے اُس تہیاڑے اوہ جنید اَساں کی اکھاں

دہسنا سا کہ میں جُٹھا کپیاں کھاں“ شرافت علی خوشی سنگ پھنڈنیاں آ کھیا۔

”تُساں کی یاد اے، میں تُساں کی اُسے تہیاڑے آ کھیا سا کہ ٹھولا! آج مینڈیاں تہ کل

ٹینڈیاں۔ رب ماہڑی دعاسنی لئی“ شرافت نی ٹہری اُس کی یاد کرایا۔

”اگر اس ویلے جنید بد بخت سُن زلیخا کی اپنان واسطے نیا ہونا تہ ماہری تہی نی بے درد موت نہ ہووے آ، رب جو کرنا بہتر کرنا“ شرافت علی چھت داہر تلنیاں آکھیا۔

”پہنا پاجی! ہو رسو..... پرسوں شامی میر دا دساریاں ٹوماں تہ سونے نے زور لئی انہاں کی دہسن واسطے اُتھے دتی آ یا ناساتاں جے اوہ سنیا رے کولوں پرکھ کرائی سکن، اوہ سارا زور تہ رقم وی نال لئی گئی نی اے“ سلیم خوشی نا اظہار کرنیاں آکھیا تہ اس نی ماء آکھیا ”اُس قادرے کی چنگا ہو یا ٹھیکے داری کری کری کھلا حرام کمائی رکھیا ناسا، سارا ہو وارنگی گیاس ناساں داہرو۔“

”گل کا ہڈے نی نیہہ اے نہ ہی رقم تہ زور نی اے، گل ایہہ اے کہ اس گراں بچ آج کل کہہ ہون لگا۔ پشلیاں کجھاں سالاں بچ ایہہ اٹھماں کیس اے۔ پہلاں تہ اس گراں بچ کدے کدائیں ہی کوئی کا ہڈا ہونا سا، اوہ وی آر لے گراں تہ پارے گراں بچ ہونا سا، لیکن ہُن تہ ایہہ اٹھے زُحان ہی بنی گیا،“ شرافت علی پھڑی اُپر پٹھنیاں فکر مند لہجے بچ آکھیا۔

”نساں اک گل نوٹ کیتی، جڈ وں نیاں اٹھے باہر تھیں لوک کم کرن واسطے آن لگے تہ دے نیاں ایہہ کارنامے ہون لگے،“ شرافت نی ٹبری آکھیا تہ سلیم سُن آکھیا ”شکر اے، آساں اپنے کھر بچ اپنے ہی گراں نا نو کر رکھیا نا اے ورنہ پتہ نیہہ کہہ ہوئی جاوے آ۔“

”اوہ پہلیے لوکے! ہُن تہ اس گراں نے مُنڈے اپنی زمی اُپر ہل باہناوی ہتک سمجھنے ہین“ فضلاں کٹنیاں تہ دو رنی گل اے اوہ تہ تہنائیں، مک تہ کہنا کین واسطے وی ہُن باہر نیاں لوکاں کی بلانے ہین۔ اوہ لیتریاں والا رواج بلیں بلیں مکن لگا۔ انہاں نے ماء پے وی ہُن انہاں کی کجھ نیہہ آکھی سکنے، بزرگاں نی تہ ہُن کجھ پیش ہی نیہہ چلنی۔ آخر ہُن کہہ بنسی نویں نسل نا تہ اس گراں نا؟“ شرافت علی سوچن لگا تہ اُس نی ٹبری بولی ”ایہہ سارا جبران نا کیتا کرایا نا اے۔ اُسے اس گراں نیاں نو جواناں کی پہڑ کا یا تہ انہاں کی ہلہ شیر لہی۔ رب اس نا بیڑا غرق کرے،“ شرافت نی ٹبری غصے نال آکھیا۔

”اماں! اس نے کھر دیر ضرور اے اندھیر نیہہ۔ اوہ انسان نی نیت تلکنا اے، جبران نو جواناں نے جوش نا فائدہ چائی کے اپنی زمین نے بشکاروں شرک کڈھائی تہ غریباں نیاں

زمیاں ہڑپ کیتیاں، جس ویلے اُپر والے نا پھانڈا پھر یا تہ توں تکیاں سارا نچوڑی کڈھسین،“
 سلیم وی اپنی پٹھڑا اس کڈھی۔ اتنے بچ نیڑے نی مسیت بچوں اذان ہوئی تہ شرافت سلیم کی آکھیا
 ”جُل پُتر نماز پڑھی آواں“ فر اوہ دوئی مسیت داہر ٹری گئے۔

باب: 45

انمول سنگھ کی ٹرک چلانے دوران امن پورنی اُتھل پُتھل نے سارے منظر اکھاں
 اگے نچنے سن۔ سر بچ ہمت خان کی زہر دیتی کے مارن نا سارا واقع، پولیس چوکی نی تفتش نے
 دوران ہمت خان نیاں پُتر اُنی بے بسی نا اظہار ہمت خان نیاں پُتر اُن نا غصہ، جبران نا سارے
 تعلقے کی چوٹھے سُننے دہسی ڈی ڈی سی چیرمین بننا، گراں نی تباہی کرانا، ایہہ سارا گجھ تکلی اوہ وی
 باقی لوکاں ہاروں خاموش سی، لیکن اُس نے دل بچ اک لاوا پکنا سا۔ اُج کھادنی فیکٹری بچ اُس
 مُنڈے نال ملی کے اُس نے دل اُپر پہنار ہو روی بدھی گیا سا۔ اوہ جلدی تھیں جلدی چوکی پہنچنا چاہنا
 ساتاں بے اوہ اپنے دل نا پہنار ہولا کرے۔ اوہ ایکسلیٹر اُپر زور نال پہنار باہی اسٹیئرنگ کہمان لگا۔
 چھوٹو انمول سنگھ نی بے چینی تکلی دل ہی دل بچ سوچنا سا کہ کھادنی فیکٹری بچ استاد سُن اس مُنڈے
 بچ ابھی کہہ تکیا جے اوہ سوچاں نی ڈاب بچ حالیں تکر ڈُبیانا اے۔ اُس ایویں چکھیا ”استاد جی!
 اُس کھتے پچے ہاں؟“

”ہیں؟“ انمول کی جسراں گئے نیندر تھیں جگائی چھوڑیا ہووے۔

”بس ہو ر پندر اں کلومیٹر چلنا اے“ فر اُس امن پور ہوساں گے۔“

پورے رستے چھوٹو انمول سنگھ نے چہرے کی پڑھنا رہیا لیکن اوہ گجھ وی سمجھی میہہ سکیا
 حالانکہ انمول نے ٹرک بچ ہر ویلے گانے بجنے رہے، اُج گجھ خاموشی چھائی نی سی۔ اس خاموشی
 کی توڑن واسطے چھوٹو ہتھ اگے بدھائی کے ڈیک نا بٹن دبا ئی واز بدھائی چھوڑی تہ گانا بجن لگا:
 ”موسم ہے بہاروں کا، پھولوں کو کھلنا ہے..... اوئے چل جلدی چل گڈھیئے مینویار سے ملنا ہے“
 گانا سُنی کے انمول وی مُنڈی ہلائی کے گان لگا ”یہ مسیت ہوا پی کا سندھیہ لائی ہے۔“
 ”اوہ کی سندھیہ لائی ہے؟“ چھوٹو لقمہ دتا تہ انمول آکھیا س ”اس رت میں جُدا ہونا رت

کی رسوائی ہے..... دیکھا نہیں گوری کا منگھ ایک مہینے سے..... اور جانا بہتر ہے پردیس میں چینے سے..... اوچل جلدی گڈیے مینویار سے ملنا ہے..... کیوں دُور چلے آئے ساون کے جھولوں سے..... او یہ پھول ہیں کانٹوں سے وہ کانٹے پھولوں سے..... اوچل جلدی گڈیے مینویار سے ملنا ہے..... او مینویار سے ملنا ہے۔“

جیسا ہی گانا ختم ہوا تہ انمول سنگھ امن پور پولیس چوکی نے اگے زور نال ٹرک کی بریک ماری تہ ٹرک اک ہولی جئی چیک نال رُکی گیا۔ ”اُستاد جی! ایہہ کہہ؟ اُساں تہ کو اُپر بیٹو سٹور اُپر کھاد اُن لوڈ کرنی سی لیکن ایہہ تہ پولیس چوکی اے؟“

”اوہ پُتر! کھادوی اُن لوڈ کرساں پہلاں دل ناپہنارتہ اُن لوڈ کری لواں“ آکھی انمول سنگھ چوکی نے اندر بڑھی گیا تہ جھوٹو اپنے دماغ اُپر ہتھ مارنیاں آکھیا ”دل ناپہنار؟ گل کجھ سمجھ نہیں آئی۔“

”ست سری اکال“ انمول سنگھ مُنشی کی آکھیا تہ اُس رجسٹروروں سر اُپر چائی آکھیا ”اوہ انمول سنگھ! توں؟ کہہ گل خیر تہ اے؟ کدھرے تو اہڑا ٹرک وی تہ چوری نیہہ ہوئی گیا؟“

”اوہ حوالدار جی! کس نی مجال اے کہ ماہڑے ٹرک داہرا کھچکی وی تکتے، واہگرودی کرپا نال ایہہ اپنی حق حلال نی کمائی ناکہند اے، تُسیں ایہہ دہسو جے تھانیدار صاب کتھے ہین؟“

”اوہ اک کیس کی سُلجھان بچ لگے نے ہین، بس تھوڑے چر بعد توں اُنہاں کی ملی سلکنا ہین، فی الحال اس بیچ اُپر تشریف رکھ ویسے خیر تہ اے نا؟“ مُنشی اُس داہر تلکناں چکھیا۔

”جناب! پہلے تہ خیر نیہہ سی لیکن ہُن خیر اے اُنہاں کی اک ضروری گل دہسنی سی“ انمول بیچ اُپر بیٹھیاں آکھیا۔

تھوڑا چر بیٹھن تھیں بعد مُنشی انمول کی تھانیدار انوار خان نے کیبن بیچ لئی گیا ”جناب! انمول سنگھ تُساں نال کوئی ضروری گل کرنا چاہنا اے۔“

”ہاں انمول سنگھ! دہس کہہ آکھنا چاہنا ہین؟“ تھانیدار انوار سُن ہتھ بیچ پکڑیا نا پین دواں انگلیاں بیچ نچانیاں چکھیا۔

”جناب! ٹساں کی یاد اے اج تھیں چھ سال پہلاں سر بیچ ہمت خان ہوراں ناقمل ہو یا سا“ انمول سنگھ بکوسا بیچ آکھیا۔

”آہوا وہ تہ کافی پرانی گل اے کوئی نویں گل دہس“ تھانیدار انوار سن فائل نے ور تے پر تیاں آکھیا۔

”جناب! نویں گل ایہہ اے کہ اس کیس نا مین ملزم فضلونا پتر بدرو جس کی ٹس پچھلے چھ سالوں تھیں لوڑنے ہو لہی گیا“ انمول آکھیا تہ تھانیدار تراہ کھائی پچھپا ”کٹھے اے؟ کٹھے اے بدرو؟“

”جناب! شہراک کھادنی فیکٹری بیچ مزدوری کرنا اے۔ میں اُس کی اُتھے تکی پشانی بیہہ سکلیاں، اوہ دوجی وار جس ویلے گیٹ پاس لئی آیا تہ مگی یاد آیا کہ ایہہ فضلونا پتر بدرو اے۔ جناب! ٹس جلدی اُس کی گرفتار کری لوؤ، کدھرے اوہ نہی نہ جاوے“ انمول سنگھ تاولیاں سارا گجھ آکھیا تہ تھانیدار اس کی سمجھانیاں آکھیا ”انمول سنگھ! توں قانون نی مدد کری اپنا فرض نبھایا ہن اُس اپنا فرض نبھاساں گے۔ میں اج ہی اپنے بڑے افسر کی ایہہ انفارمیشن دنیا ہاں اُتھوں اجازت لہنیاں ہی اُس اُس کی گرفتار کری امن پور ہنی اچھساں فرساری تفتیش نویں سرے تھیں شروع کرساں، قانون تو اہڑا شکر گزار اے کہ توں اک چنگے شہری ہون نا فرض نبھایا۔“

”جناب! ہن تہ سر بیچ ہوراں نے قتل نا معاملہ حل ہوئی جاسی گانا؟ میں ہنئے انہاں نیاں پُڑاں کی ایہہ خبر سنا نا ہاں“ انمول سنگھ کرسی تھیں اُٹھنیاں آکھیا تہ تھانیدار سن اُس نی بانہہ پکڑنیاں آکھیا ”پلیز، حالیں توں انہاں کی نہ دہسیاں پہلاں اُس بدرو کی گرفتار کری لیواں، فر انہاں کی دہسیاں اُس طراں گراں بیچ بلہ مچی جاسی گا۔“

”ٹھیک اے جناب! جسراں ٹس آکھو! میں کھادنا ٹرک ان لوڈ کری آنا ہاں آکھی کے انمول سنگھ باہر نکلی چھوٹو کی آکھیا ”پُڑا! دل نا پہنار ان لوڈ ہوئی گیا، چل ہن کھادوی ان لوڈ کری آواں۔“

(جاری)

